

THE LIBRARY
COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND,

บุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการร่างสรวรรณกรรมของสุนทรภู่

เสนอต่อวิทยาลัยวิชาการศึกษา
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
ธันวาคม ๒๕๑๖

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำคณิศรได้พิจารณาปัญหานี้เรียบร้อยแล้ว ให้เสนอ
รับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของวิทยาลัยวิชาการศึกษาได้

ศาสตราจารย์ ดร. ประธาน
คณิศร กรรมการ

ธันวาคม ๒๕๖๖

ประกาศญัตติ

ปริญญานิพนธ์เรื่องสำเร็จโดยความรวบเหลืออย่างถึงจาก อาจารย์บุญทรงคุณวุฒิ
หลายท่าน โดยเฉพาะ ศาสตราจารย์เหี้ยก กุสุมา ๗ อุษบา และศาสตราจารย์สุวคนธ์
จงกระกุล ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา เป็นผู้แนะนำ สัมภาษณ์ผู้เขียนด้วยดีตลอดมา ผู้เขียน
จึงขอขอบพระคุณอาจารย์ที่กล่าวชื่อนามมานี้เป็นอย่างสูง

นอกจากนี้ผู้เขียนขอขอบพระคุณคุณวิจิตรมาตรา และอาจารย์เปลื้อง ๗ นทร
ที่ให้คำแนะนำเกี่ยวกับแนวความคิด ตลอดจนการวางแผนวิจัยในระยะแรก

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์กมล หอดมกกลาง บัณฑิตมาศ ผู้ได้ให้ความรู้และแนวคิดต่าง ๆ
และให้กำลังใจแก่ผู้เขียนในการศึกษาค้นคว้าเป็นเบื้องต้น

ขอขอบพระคุณอาจารย์สุภา ทิพนธม กุศลประณี ขวัญแก้ว และเพื่อน ๆ ทุกคน
ที่คอยช่วยเหลือผู้เขียนมาโดยตลอด และขอขอบพระคุณเจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม
หอสมุดกลาง หอสมุดมหาวิทยาลัย เจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ที่กรุณาให้ความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า

อนึ่ง ผู้เขียนขอขอบพระคุณ คุณเจ้าพงศ์ แจ่มใจธรรม และคุณเกษม แจ่มใจธรรม
ผู้ซึ่งคอยช่วยเหลือผู้เขียนทั้งด้านกำลังใจ กำลังความคิด กำลังทรัพย์ และกำลังใจ
จนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

สุเมธ แจ่มใจธรรม

สารบัญ

บทที่ ๑

หน้า

๑

บทนำ

๑

ภูมิหลัง

๑

๑ ความมุ่งหมายในการศึกษาครั้งนี้

๒

๒ สมมุติฐานในการศึกษา

๓

๓ ขอบเขตของเรื่อง

๓

๔ ขอบเขตของการศึกษาครั้งนี้

๔

๕ กำจกัความของศึกษาเฉพาะ

๑๑

๖ วิธีดำเนินการศึกษา

๑๕

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

๑๘

๑๗ อิทธิพลโดยทั่วไปที่มีต่อการสร้างเสริมวัฒนธรรม

๑๘

๑๘ บุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างเสริมวัฒนธรรม

๒๓

๒๑ ชีวิตและวรรณกรรมของสุนทรภู่

๓๐

๒๒ ชีวิตสุนทรภู่

๓๐

๒๓ วรรณกรรมของสุนทรภู่

๔๐

๒๔ สรุปชีวิตและวรรณกรรมของสุนทรภู่

๕๑

๒๕ วิเคราะห์วรรณกรรมของสุนทรภู่

๒๖ ตอน ๑

๕๓

๒๖ บุคคลที่มีอิทธิพลต่อการสร้างเสริมวัฒนธรรม

๕๓

๒๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๕๔

๒๘ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕๕

ปริมาณการ ๑๑๖

กรรม ๑๒๘

บุตร ๑๖๖

การอื่น ๆ ๑๗๕

การที่มิใช่ผลของรูปแบบของวรรณกรรม ๑๗๕

การที่มิใช่ผลในการคัดลอกหรือทำเอง ๑๘๒

✓ / การที่มิใช่ผลในการเผยแพร่ความคิดในการแต่ง ๑๘๕

ตอน ๒

✓ เหตุการณ์ที่มิใช่ผลของการสร้างสรรค์วรรณกรรม ๒๐๒

✓ / เหตุการณ์ที่สำคัญที่เป็นความจริงใจในการสร้างสรรค์วรรณกรรม ๒๐๘

ผลที่เกิดจากเหตุการณ์สำคัญเมื่อความจริงใจในการสร้างสรรค์วรรณกรรม ๒๑๖

✓ การกระทำที่มิใช่ความจริงใจของชาติ ๒๒๖

✓ ๕ สรุป ข้อเสนอมติ และบทสรุป ๒๓๓

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า ๒๓๓

ข้อเสนอแนะ ๒๓๙

บรรณานุกรม

บทที่ ๑

บทนำ

บทนำ

กวีที่ได้รับยกย่องว่าเป็นกวีของประชาชนคือ สุนทรภู่ วรรณกรรมของท่าน
แตกต่างจากของผู้อื่น คือเป็นวรรณกรรมสำหรับประชาชนโดยแท้ กลอนแปดของสุนทรภู่
จึงได้เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า "กลอนตลาด" คำนี้หรือวลีนี้ขึ้นเป็นแบบประพันธ์ที่
แตกต่างกันเป็นเครื่องแสดงเรื่องราวต่าง ๆ นั้น ประชาชนมักจะเข้าใจไม่ถึง เป็นเรื่อง
สำหรับบัณฑิตยิ่งกว่าประชาชนทั่วไป

จากวรรณกรรมของท่านเราได้กับทั้งความบันเทิง และความประเทืองใจในรส
แห่งกวีกรรม แสดงออกด้วยภาษาไพเราะซาบซึ้งใจ ดังที่ เปลื้อง ฅ นคร
กล่าวว่า "ข้าพเจ้าสนใจอ่านบทนิพนธ์ของสุนทรภู่ ด้วยในบทนิพนธ์ของท่านจะต้องมีอะไร
อย่างหนึ่งเสมอที่ชวนข้าพเจ้าต้องการ และที่ตรงกับอารมณ์ความรู้สึกของข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
เชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ได้อ่านบทนิพนธ์ของกวีเอกผู้นี้ จะรู้สึกเช่นเดียวกันว่า ข้อความที่สุนทรภู่
ได้บันทึกไว้ในคำกลอนอันไพเราะนั้น มีอะไรบางอย่างที่ก่อให้เกิดความรื่นรมย์กับความรู้สึกของท่าน"

ม.ล.บุญเหลือ เพียรสุวรรณ "เนื้อหาของวรรณคดีไทย" วรรณไวทยาการ, หน้า ๖๘

เปลื้อง ฅ นคร "พระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่)" ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับ
นักศึกษา, หน้า ๓๕๒

เปลื้อง ฅ นคร "สุนทรภู่กวีเอก" วิทยาสาร ๑๘, ๒๓ : ๑๘ มิถุนายน ๒๕๑๐

เปลื้อง ฅ นคร "พบวรรณกรรมเรื่องใหม่ของสุนทรภู่" วิทยาสาร ๑๘, ๒ : ๑๘

มกราคม ๒๕๑๐

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

คงเพราะเหตุดังกล่าวนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงพระนิพนธ์ไว้
ในประวัติสุนทรภู่ ว่า "บรรดาผู้ที่อ่านบทกลอนของไทย ดูเหมือนจะเห็นพ้องกันโดยมากกว่า
สุนทรภู่เป็นกวีที่วิเศษสุดคนหนึ่ง และถ้าจะลองให้เลือกกวีไทยบรรดามีชื่อเสียงปรากฏใน
พงศาวดาร ก็เอาแต่ที่วิเศษสุดเพียง ๕ คน ใคร ๆ ก็เห็นจะเอาชื่อ สุนทรภู่ ไว้ในกวี
๕ คนนั้นด้วย"

นอกจากข้อความที่อ้างมาแล้ว ผู้เขียนยังได้พบข้อความหรือเรื่องราวที่กล่าวถึง
สุนทรภู่ในทำนองนี้เสมอ เป็นที่น่า ในข้อคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญทางวรรณคดีหลายท่าน
บางครั้งได้ถามความคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้โดยตรง * สังเกตเห็นว่า การเสนอเรื่อง
* ของสุนทรภู่ในหนังสือเกี่ยวกับประวัติวรรณคดีมากกว่าด้านวิจารณ์ ในระยะหลังแม้จะมีผู้
วิจารณ์บ้าง ก็เป็นการวิจารณ์ในแง่ สุนทรียะ คุณค่า และอื่น ๆ แม้จะมีผู้วิพากษ์กล่าว
ถึงลงไปถึงเบื้องหลังการแต่ง เช่น อภิธรรมทางภูมิศาสตร์กับสถานที่ปรากฏในวรรณกรรม
หรือต้นนิมิตฐานที่มาของตัวละคร ว่ามีความจริง ความถูกต้อง ความเป็นมาประการใด
ผู้เชี่ยวชาญทางวรรณคดีส่วนมากเห็นพ้องกันว่า สุนทรภู่เป็นเอกทัศกะในเรื่องต่าง ๆ
เช่น รูปแบบของกำประพันธ์ แนวความคิด และจินตนาการ ฯลฯ ผู้ที่เห็นว่าสิ่ง
แวดล้อมโดยเฉพาะบุคคลจะมามีอิทธิพลในการสร้างวรรณกรรมนั้นมีน้อย สิ่งอื่น เช่น
เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ทำนองเดียวกัน แม้จะมีการกล่าวถึง ก็ไม่มีการค้นคว้าหาหลักฐาน
มายืนยันให้แน่นอน แม้จะยอมรับก็ยอมรับในกรณีที่ว่าอาจเป็นไปได้ เช่น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ประวัติสุนทรภู่"
ชีวิตและงานของสุนทรภู่ หน้า ๕๔

๒ ขุนวิจิตรมาตรา ภูมิศาสตร์สุนทรภู่ กาญจนากพันธุ์ (นามแฝง)

เปลื้อง ๗ นคร กล่าวว่า "กวีและนักประพันธ์ส่วนมากจะเขียนเรื่องซึ่ง
อยู่ในความจำเข่น โดยนำสิ่งที่ได้พบได้เห็นมาเป็นเค้า หากจะนิวกวีเพราะเหตุเปรียบเทียบ
บางทีก็จะจับเค้าได้ว่า กวีได้หยิบเอาภาพของสิ่งใดมาเป็นเครื่องนำจินตนาการของตน"

จากข้อความข้างบนนี้ แม้ เปลื้อง ๗ นคร จะกล่าวว่ากวีเขียนเรื่องราวต่าง ๆ
จากความจำเข่น ก็เป็นเพียงการเสนอแนวความคิดเชิงสันนิษฐานเท่านั้น เพราะเปลื้อง
๗ นคร ก็เป็นผู้หนึ่งที่ใช้จินตนาการเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการสร้างวรรณกรรมของ
สุนทรภู่ ดังที่ท่านเขียนยืนยันความเชื่อเรื่องนี้ไว้ในหนังสือประวัติวรรณคดีว่า "สุนทรภู่
มีจินตนาการอันอุดมสมบูรณ์และไพเราะมาก จากจินตนาการของท่าน ท่านได้วาดภาพให้เรา
เห็นอย่างชัดเจน ให้เห็นถึงฐานบ้านเมือง ความมั่งคั่งรวยของท้องทะเล พฤติกรรมใน
สนามรบเมืองดงกา ลักษณะของชนชาติภาษาต่าง ๆ เรื่องเหล่านี้แม้สุนทรภู่จะได้เคยมา
จากที่ต่าง ๆ ก็จริง แต่หาได้จินตนาการอันแจ่มใสของท่านแล้ว สิ่งเหล่านี้ก็คงจะไม่
ปรากฏเด่นประจักษ์แก่เราใด"^๒ หรือ "ข้าพเจ้าเชื่อว่า การเจริญวัยในการเดินทาง
ไปเมืองแกลงครั้งนั้น คงจะเป็นเครื่องประทับใจสุนทรภู่ และเป็นต้นเค้าในการเขียนเรื่อง
พระอภัยมณี หรืออย่างน้อยเมื่อสุนทรภู่เขียนเรื่องพระอภัยมณี ก็คงจะนึกถึงป่าเขาดำเนาไพร
หากทรายชายทะเลอันซบเซาตรึงใจในคราวเดินทางครั้งนี้"^๓

เปลื้อง ๗ นคร เล่าเรื่องพระอภัยมณีคำกลอน นายคำรา ๗ เมืองโค (นามแฝง)
หน้า ๘.

เปลื้อง ๗ นคร "จินตนาการของสุนทรภู่" ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา
หน้า ๘๑๑

เปลื้อง ๗ นคร เล่าเรื่องพระอภัยมณีคำกลอน นายคำรา ๗ เมืองโค (นามแฝง)
หน้า ๓.

เกี่ยวกับเหตุการณ์นั้น ฉันทิพย์ กระแสสินธุ์ เขียนไว้ว่า "การแต่ง
พระอภัยมณีนั้น แต่งตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของท่านตลอดจนท่านได้เอาเหตุการณ์
ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาแต่งไว้หลายอย่าง"

เอกสารและความคิดเห็นดังกล่าว ทำให้ผู้เขียนเกิดความสนใจใคร่ที่จะศึกษา
ค้นคว้าให้ลึกซึ้งว่า แนวความคิดหรือการค้นคว้าเหล่านั้นจะเป็นจริงเพียงไร บุคคล
และเหตุการณ์ต่าง ๆ จะมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์จินตนาการของกวีผู้ใดหรือไม่
ประการใด นอกจากนี้ ผู้เขียนยังใคร่จะศึกษาต่อไปด้วยว่า หากบุคคลและเหตุการณ์
มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่จริง สุนทรภู่ได้แสดงให้เห็นอิทธิพลต่าง ๆ
เหล่านั้นโดยทางใด อย่างไร

นอกจากนี้เมื่อผู้เขียนได้ศึกษาวรรณกรรมของสุนทรภู่อีกอย่างลึกซึ้งในรายวิชา
"วรรณกรรมของสุนทรภู่" อันเป็นวิชาบังคับสำหรับหลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิตวิชาสามัญ
"ภาษาและวรรณคดีไทย" นั้นผู้เขียนยังได้พบเหตุการณ์ที่สนใจใคร่ที่จะศึกษาในเรื่องนี้
ให้ลึกซึ้งลงไปอีก คือ

จาก "นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี" เกี่ยวกับ "บุคคล"
เมื่อสุนทรภู่ สร้างเหตุการณ์ให้ตัวละครไปพัวพันกับ "ชาววัง" ซึ่งเป็นเหตุการณ์
ที่สุนทรภู่ประสบในชีวิตจริง สุนทรภู่จะถ่ายทอดประสบการณ์นั้นลงไปในเรื่อง ทั้ง ๆ ที่
บางครั้งหากพิจารณาประสบการณ์ของตัวละครในเรื่องบางตัวประสบการณ์เหล่านั้นจะไม่
ตรงกันนัก เช่น เมื่อสินสมุทรรำพึงว่า

"คนชาววังครึ่งไรก็ไ้ทุกข
ไม่มีสุขแสนวิตกเพียงอกหัก
หญิงชายฝ่ายอื่นเขาชนพัตร์
ต่างตบรักใคร่กันจนพันพัว"
(พระอภัยมณี)

หรือสุนทรภู่เขียนแต่งประสมการด้นในเรื่อง "ชาววัง" ไว้โดยตรงว่า

"เอ็นคุณพื่อนอง	สองสาว
คิดใครไ้ไ้เลี้ยงลาว	ลูกสไ้
แต่ลูกผูกรักชาว	วังเลา เจ้าเอย
จนจับเล้าเขาไ้	ขวานรายคล้ายเสือ"

(โคลงนิราศสุพรรณ)

เมื่อสุนทรภู่กล่าวถึงผู้หญิงไม่ว่าในวรรณกรรมนิราศ หรือในที่อื่น ๆ สุนทรภู่ก็มักกล่าวให้
ผู้อ่านเห็นจริงเห็นจัง หรือคล้ายกับว่าผู้หญิงนั้นมีในชีวิตจริง ๆ ของท่าน เช่น

"รักสตรีที่ไรก็ไ้ทุกข
ไม่มีสุขแสนประหลาดอาสนา"
(พระอภัยมณี)

ถึงขั้นคิดหนักขึ้นแตก
ทั้งคิดแทรกสอดออกกระบอกหู
นี่เกราะที่เพราะนางหมื่นสมมุติ
พาคามรู้แพร่กระจจักรวัง"
(นิราศพระปฐม)

"จวนจะหลับกลับฝันว่าขวัญอ่อน
แนมฉ่อนฉ่อนจิตพิสมัย
พิเคยเห็นเคยเชยชมนิด
จนเข้าไปทรมปากไม่ยากเพี้ยน"
(นิราศพระปฐม)

เกี่ยวกับเหตุการณ์นั้น มีหลักฐานพอจะนำมาอ้างได้เช่น

"จะกล่าวถึงพระอภัยมณีมาก กับองค์ราชกุมารชาตุนาม
หักภาษาฝรั่งทั้งจีนจ๋าม รวากับลามทุกคลองทั้งสองคน"
(พระอภัยมณี)

"จึงฉีกเสื้อเครือมัทฉักรกระคาย เป็นลายลักษณะที่กราชชาติสิงหล"
(พระอภัยมณี)

จากข้อความที่ยกมาแสดงว่าสุนทรภู่จะได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์ในสมัยของท่าน
ซึ่งเป็นสมัยที่ไทยค้าขายติดต่อกับฝรั่งอย่างกว้างขวาง มีการเรียนภาษาฝรั่ง การใช้
คริสต์ศักราช เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากข้อความที่ผู้เขียนชาตุนามทางวรรณคดีได้สันนิษฐานไว้ หรือจาก
ความคิดเห็นของผู้เขียนในเรื่องนี้ทำให้ผู้เขียนใคร่จะศึกษาให้ลึกซึ้งว่าสิ่งเหล่านั้นจะมีหลักฐาน
ยืนยันได้แน่นอนเพียงใด เพื่อรวบรวมหลักฐานวิจารณ์วรรณกรรมของสุนทรภู่ในแง่นี้ อันจะ
เป็นประโยชน์ในการศึกษาวรรณกรรมสืบไป

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

๑. เพื่อศึกษาอิทธิพลที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่ และศึกษา
คำว่า อิทธิพลดังกล่าวเป็นอิทธิพลในด้านใด
๒. เพื่อศึกษาว่าสุนทรภู่แสดงออกถึงอิทธิพลต่าง ๆ เหล่านั้นโดยทางใด
อย่างไร

สมมติฐานในการค้นคว้า

๑. บุคคลที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของสุนทรภู่ น่าจะมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของท่านในด้านความจรรโลงใจ
๒. ทั่วอื่น ๆ น่าจะมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่ในด้านลีลาหรือทำนองเขียน รูปแบบของวรรณกรรม และแนวความคิดในการแต่ง
๓. เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในระยะเวลาที่สุนทรภู่มีชีวิตอยู่ หรือก่อนสมัยของท่าน น่าจะมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมในด้านความจรรโลงใจ

ขอคัดลงเบื้องตน

การศึกษาในครั้งนี้แยกเป็น ๒ ตอน คือ

๑. ว่าด้วยบุคคลที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม
๒. ว่าด้วยเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม

เมื่อได้ศึกษาวรรณกรรมของสุนทรภู่พบว่า มีบุคคลและเหตุการณ์จริงแทรกอยู่ในวรรณกรรมหลายเรื่อง หลายประเภท การนำมาถวายเป็นลำดับไปแต่ละเรื่อง แต่ละประเภท จะทำให้เกิดความสับสนในการเรียบเรียงเนื้อหาของเรื่องให้เป็นไปตามหัวข้อที่กำหนดไว้ ผู้เขียนจึงแบ่งการค้นคว้าออกเป็น ๒ ตอน ดังกล่าว

บุคคลและเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งนำมาศึกษานี้ มุ่งเฉพาะบุคคลหรือเหตุการณ์ที่สำคัญสามารถหาหลักฐานจากวรรณกรรมของสุนทรภู่เอง และวรรณกรรมอื่นที่ผู้เขียนได้รวบรวมไว้มายืนยันได้เท่านั้น

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

๑. บุคคลที่จะนำมาศึกษาแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑.๑ บุคคลที่มีอิทธิพลในทางให้ความจริงใจในการสร้างวรรณกรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม บุคคลกลุ่มนี้เขียนจะมีวรรณกรรมนิราศเป็นหลัก คือ

๑.๑.๑ นิราศเมืองแกลง

๑.๑.๒ นิราศพระบาท

๑.๑.๓ นิราศภูเขาทอง

๑.๑.๔ นิราศวัดเจ้าฟ้า

๑.๑.๕ นิราศพระปฐม

๑.๑.๖ นิราศเมืองเพชร

๑.๑.๗ โคลงนิราศสุพรรณ

นอกจากนี้ ยังมีวรรณกรรมอื่นที่จะนำมาประกอบการศึกษาในช่วงนี้ คือ

๑.๑.๘ ราชบัณฑิตยสถาน

๑.๑.๙ เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน กำเนิดพลายงาม

๑.๑.๑๐ นิทานคำกลอนเรื่อง พระอภัยมณี

๑.๑.๑๑ เพลงยาวถวายโอวาท

๑.๒ จะศึกษารูปแบบของวรรณกรรมว่า มีบุคคล (กวี) ท่านใดบ้าง
ได้ให้แนวความคิดแก่สุนทรภู่ในเรื่องนี้

รูปแบบของวรรณกรรมที่จะนำมาศึกษา คือ

๑.๒.๑ นิทานคำกลอน - พระอภัยมณี

๑.๒.๒ บทกวีขนาดยาว - นิราศ ๘ เรื่อง

๑.๒.๓ บทกวีขนาดสั้น - บทเห่กล่อม ๔ เรื่อง

นำมาศึกษาในแง่ของ ลักษณะคำประพันธ์ ลักษณะความพรรณนา สุนทรียะแห่ง
วรรณกรรมของสุนทรภู่

๒. เหตุการณ์ที่จะนำมาศึกษาในครั้งนี้จะพิจารณาเฉพาะเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น
ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๕ ถึง ๒๔๖๑) โดยจะพิจารณาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
อันเป็นระยะเวลาที่สุนทรภู่เติบโตพอที่จะรู้เห็นจดจำเหตุการณ์หรือเรื่องราวเหล่านั้นด้วย
ตนเอง โดยศึกษาจากพงศาวดาร และจดหมายเหตุที่เกี่ยวข้อง นำมาเทียบกับเรื่องราว
ในวรรณกรรมของสุนทรภู่

๓. บุคคลที่จะนำมาศึกษา มีดังต่อไปนี้

๓.๑ พระมหากษัตริย์

๓.๑.๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๓.๑.๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓.๒ บิดา มารดา

๓.๓ ภรรยา

๓.๓.๑ แม่พี่

๓.๓.๒ แม่จ๋า

๓.๔ บุตร

๓.๔.๑ หนูพี่

๓.๔.๒ หนูตาม

๓.๕ กวีที่จะนำมาศึกษาประกอบ มีดังนี้

๓.๕.๑ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร

หลวงศรีปรีชา (เซ่ง)

๓.๕.๒ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เจ้าพระยาพระคลัง - (ทน)

๓.๖ วรรณกรรมของกวีในข้อ ๓.๕ ที่จะนำมาศึกษา คือ

๓.๖.๑ กาพย์ห่อโคลงประสาธธารทองแดง

๓.๖.๒ กาพย์ห่อโคลงนิราศพระบาท

๓.๖.๓ กาพย์ห่อโคลงเหวเรือ

๓.๖.๔ เพลงยาวการมเกา

๓.๖.๕ กลอนกลบทวิจิตรวิบุลยกิจ

๓.๖.๖ กากีคำกลอน

๓.๖.๗ สมัยก่อนวันทรม่ากลอน

๓.๖.๘ อื่นตามความ

๕. เหตุการณ์ที่จะนำมาศึกษา มีดังนี้

๕.๑ การสงครามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๕.๑.๑ สงครามไทยกับพม่าในรัชกาลที่ ๑ ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๔)

๕.๑.๒ ขบถเจ้าอนุวงศ์ เมืองเวียงจันทน์ (พ.ศ. ๒๓๖๙)

๕.๒ สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับต่างประเทศในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๑)

๕.๓ การฟื้นฟูวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

คำจำกัดความของศัพท์เฉพาะ

Conceptual term

บุคคล หมายถึง ผู้ที่มีความสัมพันธ์ในความสัมพันธ์กับสุนทรภู์ อันปรากฏหลักฐานอ้างอิงในวรรณกรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อาจจะเป็นเจ้านาย ชฎาติมิตร บุตร ภรรยา ฯลฯ

เหตุการณ์ หมายถึง เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ อันได้มีการบันทึกไว้ในพงศาวดาร หรือจดหมายเหตุ และจะต้องเป็นเหตุการณ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๑ คือระหว่างรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นช่วงเวลาที่ยุคสมัยชีวิตอยู่

Operational term

อิทธิพล หมายถึง อำนาจบังคับบัญชา จูงใจ หรือโน้มน้าวใจที่ควบคุมอิทธิพลทางแก หรือมีผลกระทบกระเทือนถึงสังคมหรือบุคคล

หรือ

หมายถึง แรงกระตุ้นอันเกิดจากสิ่งใดก็ตามที่มีผลต่อสิ่งอื่นให้แสดงออกโดยทางใดทางหนึ่ง

อิทธิพล ของสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่มีต่อวรรณกรรม หมายถึง การทำให้เกิดวรรณกรรม ความเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหวในวรรณคดีหรือการฟื้นฟู ทำนุบำรุง เผยแพร่ วรรณกรรมและอื่น ๆ

ลีลาหรือท่วงท่าของเขียน (Style) หมายถึง ท่วงท่าที่แสดงออกเป็นส่วนตัว หรือแบบของการเขียน เป็นลักษณะเฉพาะตัวของกวีในการแต่งบทประพันธ์ จะเหมือนกับคนที่เคยยวไม่ได เช่น การแสดงความรู้สึกนึกคิด นิสัยใจคอ อุดมคติ ส่วนงานโวหาร การบรรยายอารมณ์ลักษณะ ทั้งทั้งเทคนิคต่าง ๆ ที่กวีแสดงออกในบทประพันธ์ทั้งหมด

Operational

การสร้างสรรควรรณกรรม โลกและการใช้ความคิด พินิจพิเคราะห์ ใช้กรรมภาวะแห่งจิตรวบรวมความรู้ความเข้าใจเข้าเป็นกลุ่มก้อน แล้วนำความคิดความรู้หรือ

ข้อความต่าง ๆ นั้นมาเสนอให้ละเอียดรอบ ไพเราะน่าฟัง จับอกจับใจ

การสร้างสรรค์วรรณกรรมนั้น มีส่วนประกอบที่สำคัญอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. ภาษา นับเป็นส่วนประกอบที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง เพราะหากภาษาเจริญ วรรณคดีก็เจริญด้วย เพราะใครเข้าใจภาษามาก ย่อมถ่ายทอดความคิดได้มาก ทั้งยัง ประพันธ์เรื่องแสดงความรู้ความคิดได้มากอย่าง เราอาจจะวิเคราะห์ความเจริญของภาษา จากวรรณคดี

๒. ความในใจ (ความคิด ความรู้สึก ของกวี) ทั้งนี้เพราะวรรณคดีเกิดขึ้น จากความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ และความรู้สึกของมนุษย์นั้น ตามปกติแล้วย่อมอยู่ภายใต้ อิทธิพล หรือภายใต้การควบคุมของสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวเขา

๓. การถ่ายทอดความในใจของกวี การที่กวีจะถ่ายทอดความรู้สึก ความคิด ความเข้าใจของตนเองนั้น อาจทำเป็นแบบใหญ่ ๆ ได้ ๓ แบบ คือ

๓.๑ แบบนิยาย ถ้ากวีเป็น ๆ นิยายในปัจจุบันจะเป็นรูปแบบเชิงคติธรรมคา ๆ แต่มิใช่แบบนิยายที่เขียนแสดงจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป คือใช้นิยายเป็นเครื่อง แสดงความคิด แล้วแต่นักเขียนจะมีความคิด ความในใจ อย่างไร

๓.๒ แบบละคร โดยผู้เขียนให้ตัวละครพูดหรือกระทำบนเวที แสดง ออกถึงความคิด ความรู้สึกต่าง ๆ ตามพรตนะของผู้แต่ง

๓.๓ แบบบันทึกหรือจดหมาย โดยแสดงตัวผู้เขียนเองปรากฏในเรื่อง เช่น นิราศ หรือเพลงยาวต่าง ๆ

๔. ความคิดในเรื่องศิลปะของการประพันธ์ เกี่ยวกับเรื่องศิลปะในการแสดง ความในใจของกวี เมื่อนักประพันธ์หรือกวีจะแสดงความคิดในใจออกมา จะต้องตั้งปัญหาว่า จะแสดงอย่างไร จะเขียนอย่างไร เป็นร้อยแก้ว หรือ ร้อยกรอง จะเขียนอย่างไร ให้น่าฟัง ให้ความไพเราะ เขาจะพิจารณาถึงการเลือก จัดถ้อยคำ การลำดับความ

ให้ความเหมาะสมทั้งเสียงและความหมาย โดยรวมความถูกต้องในการใช้ถ้อยคำ
การเรียบเรียงความ ความเหมาะสมและถูกต้องของรูปแบบของคำประพันธ์ที่ใช้อย่าง

รูปแบบของวรรณกรรม (Literary Form)

คือ ลักษณะวิธีแต่ง หรือแบบหรือวิธีในการประพันธ์ หมายถึง แบบหรือวิธี
การประพันธ์ที่ถือว่าเป็นเครื่องมือ หรือเป็นสื่อแสดงความคิดของตนให้ปรากฏนั่นเอง

อาจแบ่งวรรณกรรมตามรูปแบบหรือลักษณะวิธีแต่งในโลกนี้ออกได้อย่างกว้าง ๆ
เป็นสองชนิด คือ ร้อยกรองและร้อยแก้ว

ร้อยกรองของไทย หมายถึง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย ซึ่งมี
ถ้อยคำที่นำมาประกอบประพันธ์กัน มีขนาดมาตรา เสียงสูงต่ำ หนักเบา และสั้นยาว
มีบังคับสัมผัส

ร้อยแก้ว หมายถึงการเรียบเรียงถ้อยคำโดยไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ ร้อยแก้วก็คือ
ความเรียงที่สละสลวย ไพเราะ เหมาะแก่การช่วยเสียงและความหมาย

สุนทรียะ (Aesthetics) คือ ความงาม ความไพเราะ ของเรื่อง
ที่แต่ง ขึ้นอยู่กับเนื้อหาของเรื่องและถ้อยคำที่นักประพันธ์นำมาใช้ ว่ามีการประสานเข้ากัน
ใดก็เพียงไร เพราะฉะนั้น ความงาม ความไพเราะของหนังสือที่เป็นวรรณคดี จึงมีอยู่
ควบหลัก ๒ ประการ คือ

๑. ความคิดที่จะสร้างเป็นเรื่องขึ้น ประมวลความนึกเห็นเป็นรูปขึ้นอยู่ในใจ

๒. ความสามารถในการแสดงรูปที่นึกเห็นนั้นออกมาเป็นถ้อยคำตัวหนังสือ

เมื่อนำสองสิ่งนี้มาประกอบกันเข้าอย่างเหมาะสม ประสานกันก็จะเกิดความงาม
ความไพเราะ คือสุนทรียะ

ตัวอย่างกลอนที่ความคิดและถ้อยคำส่งเสริมซึ่งกันและกัน กลมกลืนกันดี

"อันน้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย"^๑

(เพลงยาวถวายโอวาท)

"แล้วสอนวาทะไว้ใจมนุษย์ มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ถึงเจ้าวิสัยทั้เกี้ยวที่เลี้ยวคล ก็ไม่คเคเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน"^๒

(พระอภัยมณี)

ถ้าจะแยกข้อความนี้เป็นความคิดส่วนหนึ่ง และภาพยกลอนส่วนหนึ่ง จะเห็นว่า
คือได้ทั้งสองอย่าง เมื่อนำมาประกบกันเข้าก็กลมกลืนกัน เกิดความงามและความไพเราะ
หรือสุนทรีย์

ความจรใจ (Inspiration) คือ การที่สิ่งหนึ่งสิ่งใดมากระทบ
กระเหินใจอย่างแรง จนอดไม่ได้ที่จะถ่ายทอดความกระเหินใจนั้นออกมาเป็นเรื่องราว
ความจรใจเป็นอิทธิพลด้านจิตใจ ซึ่งจะเป็นเหตุจูงใจให้สร้างสรรค์ศิลปะต่าง ๆ
ความจรใจนี้อาจจะมีอิทธิพลมาจากบุคคล หรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ได้

แนวความคิดในการแต่ง (Theme) หมายถึงลักษณะสำคัญอันเป็นลักษณะ
โดยส่วนรวมของเนื้อหาของเรื่อง ซึ่งปรากฏอยู่ในบทประพันธ์นั้น ๆ

^๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
สมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่ หน้า ๕๑๒

^๒ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓๑๑

วิธีดำเนินการค้นคว้า

การดำเนินการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) และ เติมนิเวศน์แบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าเป็นข้อมูลแหล่งรอง (Secondary Source)

— แหล่งของการศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ คือ

๑. หอสมุดแห่งชาติ
๒. หอสมุดวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร
๓. แหล่งอื่น ๆ เช่น หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

๑. วรรณกรรมของสุนทรภู่

✓ ๑.๑ นิราศของสุนทรภู่ ๘ เรื่อง

✓ ๑.๒ นิทานกำกวมเรื่องพระเอกยัมปติ

๑.๓ บทเห่กล่อม ๔ เรื่อง คือ

๑.๓.๑ เห่เรื่องกาเกี

๑.๓.๒ เห่เรื่องจันทรยา

๑.๓.๓ เห่เรื่องพระเอกยัมปติ

๑.๓.๔ เห่เรื่องโคบุตร

✓ ๑.๔ ราชันพิลาป

✓ ๑.๕ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม

✓ ๑.๖ เพลงยาวถวายโอวาท

๒. วรรณกรรมเจ้าฟ้าบรมอิเบศวร

๒.๑ กาพย์ห่อโคลงนิราศพระบาท

๒.๒ กาพย์ห่อโคลงเหวเรือ

๒.๓ กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง

๒.๔ เพลงยาวคารมเกา

๓. วรรณกรรมหลวงศรีปรีชา (เซ่ง)

๓.๑ กลอนกลอนทวิวิบุลย

๔. วรรณกรรมเจ้าพระยาพระคลัง (เทม)

๔.๑ กาพย์คำกลอน

๔.๒ สมัยก่อนวันทูลคำกลอน

๔.๓ อธิเณาคำฉันท์

๑๓๖๐๕

๖. พงศาวดาร

๖.๑ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๔

๖.๒ ประชุมพงศาวดารภาค ๖ "อธิบายเรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๓"

๖.๓ ประชุมพงศาวดารภาค ๓๓ - ๓๔ "หนังสือสัญญาค้าขายระหว่างประเทศสยามกับประเทศฝรั่งเศส"

๖.๔ ประชุมพงศาวดารภาค ๔๔ จกหมายเหตุของเมอร์ดีเออร์เซเบเรต์ "ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยาม"

๖.๕ ประชุมพงศาวดารภาค ๕๕ "ว่าด้วยอังกฤษเข้ามาขอทำสัญญากับไทยตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒"

๖.๖ ประชุมพงศาวดารภาค ๖๒ "ว่าด้วยเรื่องทูตฝรั่งเศสสมัยกรุงรัตนโกสินทร์"

๗. จกหมายเหตุ

๗.๑ จกหมายเหตุเรื่องปราบขบถเวียงจันทน์

๗.๒ จกหมายเหตุเรื่อง เซอร์เจมส์ บรุค เข้ามาทำสัญญาในรัชกาลที่ ๓

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการค้นคว้า

วิชาหนึ่งที่มีความเจริญมาตั้งแต่สมัยโบราณ และได้รับความสนใจตลอดมาจนถึงปัจจุบัน คือวรรณคดี แต่เดิมการศึกษาพิจารณาวรรณคดีเป็นไปเฉพาะในแง่ของศิลปะ บางครั้งก็เลื่อนลอย ไม่มีเหตุผลและหลักเกณฑ์แน่นอนที่จะยึดถือได้ เมื่อวิทยาศาสตร์ได้แสดงให้เห็นว่าเป็นวิชาที่มีประโยชน์ มีเหตุผลและมีหลักเกณฑ์ นักศึกษาวรรณคดีจึงทดลองนำหลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ มาใช้กับวรรณคดีบ้าง คือนำเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์ไปประยุกต์ด้วย เมื่อเริ่มขั้นในการศึกษาวรรณคดีนั้น ก็ยังคงศึกษาในแนวเดิม แต่เน้นความสำคัญในเรื่องหลักฐาน ข้อมูล ให้ตรงกับความจริงหรือให้ใกล้เคียงความจริงมากกว่าเดิม เช่น ศึกษาในเชิงประวัติ (Historical Approach) ด้วยการค้นคว้าว่า วรรณคดีเรื่องหนึ่ง ๆ แต่งขึ้นเมื่อใด ใครเป็นผู้แต่ง สันนิษฐานศัพท์ที่ปรากฏในวรรณคดีโบราณโดยใช้วิชาภาษาศาสตร์ (Linguistics) ประกอบการพิจารณา

นอกจากนี้ก็พิจารณาคุณค่าทางศีลธรรมจรรยาที่ปรากฏในวรรณคดี (Moral Approach) มาตรฐานที่สำคัญที่สุดในการประเมินคุณค่าทางวรรณคดีแนวนี้ คือ พิจารณาวาญแต่งระบิกระวัง ในการแต่งคำประพันธ์ การลำดับเรื่องราว ตลอดจนการดำเนินเนื้อเรื่องให้ตรงกับแบบแผนของโบราณที่ยกย่องกันว่าเป็นหรือไม่ เช่น ตามหลักการเดิมในวรรณคดีไทยถือกันว่าวรรณคดีคือบทประพันธ์ที่มีเนื้อเรื่อง สนุกสนาน เฟลิกเฟลีน และเร้าความรู้สึกต่าง ๆ ที่เรียกกันว่า "กินใจ" ด้วย และมีความงดงามทั้งในเชิงภาพยลกลอน หรือความงดงามของทำนองแต่ง เช่น สัมผัส ไพเราะ ใช้อรรถาธิบายระบิกระบิคมคาย คำและความสอดคล้องกันอย่างเหมาะเจาะด้วย

นอกจากนี้ การเลือกสรรยกย่องชีวิตที่จะนำมาเสนอ ซึ่งมักเป็นด้านทั้งงดงาม เป็นต้นว่า ความโอฬารของชีวิตและความเป็นไปของชนชั้นสูง ความกล้าหาญในการสู้รบ การเฉลียวฉลาด ความสัมพันธ์กันที่ดูสวยงาม วรรณคดีโบราณนั้นไม่นิยมเสนอความชั่วร้าย ความยากจนคนแคระ ความเดือดร้อนที่เกี่ยวกับการครองชีพ ความเสื่อมทรามทั้งในด้านสังคมและส่วนตัว เป็นต้น เมื่อประเมินคุณค่าของวรรณคดีในด้านศีลธรรมจรรยา ผู้ศึกษาวรรณคดีก็ยึดหลักการดังนี้

ต่อมาผู้เชี่ยวชาญทางวรรณคดีมีความเห็นว่า วรรณคดีน่าจะสร้างขึ้นจากชีวิตจริง เพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างที่อุบัติขึ้นในชีวิต จึงอาจนำมาเรียบเรียงเป็นวรรณกรรมได้ การละเลยเพิกเฉยชีวิตด้านใดด้านหนึ่ง จัดว่าเป็นการตกแต่งโฉมหน้าของชีวิตให้ผิดความจริงไป การเลือกที่รักมักที่ชัง แสดงแต่ด้านอันน่ายรมย์ของชีวิตนั้น เป็นลักษณะของวรรณคดีที่แท้ วรรณคดีที่ดีจะต้องทำหน้าที่สะท้อนภาพชีวิต สังคม ทั้งด้านดีและร้าย จึงมีผู้ศึกษาวรรณคดีในแนวใหม่ คือศึกษาในแง่ของสังคม (Sociological Approach)

ผลการศึกษาค้นคว้าทางวรรณคดี ซึ่งจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษารังนี้ มีดังนี้

อิทธิพลโดยทั่วไปที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม

The Encyclopedia Americana กล่าวถึงอิทธิพลของสิ่งต่าง ๆ ที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมไว้ว่า "ความเคลื่อนไหวหรือความเปลี่ยนแปลงของวรรณคดีมาจากสาเหตุหลายประการ อาทิเช่น ความสนใจ ภาษา และวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น จะเป็นหลักฐานอันสำคัญยิ่งที่จะแสดงออกถึงลักษณะของวรรณคดีของแต่ละชาติโดยส่วนรวม

นอกจากนี้ อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม (Physical Environment) ลักษณะภูมิอากาศที่แตกต่างกัน (Climatic Differences) ความรู้สึกนึกคิดประจำถิ่น (The Spirit of an area). หรือสามัญสำนึกในสิ่งต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วคน ซึ่งรวมกันเป็นลักษณะประจำท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องจรรโลงใจในการสร้างสรรค์วรรณกรรม"

อิทธิพลของสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้น วิทย์ ศิวะศรียานนท์^๒ ได้แสดงรายละเอียดไว้ในหนังสือวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์โดยอ้างถึงข้อเขียนของ คาร์ล ปือเชอร์^๑ ในหนังสือ

^๑ The Encyclopedia Americana "Literature" Vol 17 P. 570-572

^๒ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "วรรณคดีคืออะไร" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๑๖

Rythmus and Arbeit ซึ่งเชื่อว่า "ศิลปะเกิดจากการงาน การกระทำงานร่วมกันต้องอาศัย จังหวะ (rythm) เพื่อความพรักพร้อม ในการทำงานพร้อม ๆ กันได้จังหวะ มีการเปล่งเสียง ช่วยในเวลาออกแรงคราวหนึ่ง ๆ เช่น จังหวะของต้องร้องอุทานพร้อม ๆ กัน เป่าพองต้องร้อง เหยอว เยอว พร้อมกัน แรกทีเดียวคำอุทานนี้ไม่มีความหมายมีแต่ทำนอง ต่อมาทำนองเหล่านี้ จึงมีเนื้อประกอบเป็นเรื่องเป็นราว"

* นอกจากนี้ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ยังได้กล่าวถึงอิทธิพลของสิ่งอื่น ๆ ที่มีต่อวรรณกรรม คือ "ศาสนาทำให้เกิดวรรณคดีรวมทั้งศิลปะอื่น ๆ ด้วย โองการ คำสวดก็เพ่งเข้าเพื่อปักเป้า ไรศกยไช้เพื่ เพื่อให้มีชัยชนะ หรือเพื่อให้ข้าพลาอาหาวินิรุณ การทำพิธีบวงสรวงซึ่ง มีการฟ้อนรำและร้องเพลงประกอบกัน ล้วนเป็นพิธีทางศาสนาทั้งสิ้น"

เหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดวรรณคดีและศิลปะต่าง ๆ คือ การที่มนุษย์มีกำลังเหลือ ทั้งกำลังกายและกำลังความคิด มนุษย์จึงใช้กำลังที่เหลืออยู่ไปในทางที่ไม่เกิดประโยชน์โดยตรง ซึ่งเรียกหยาบ ๆ ว่า การเล่น การประชันศิลปะเป็นการเล่นชนิดสร้างสรรค์ เช่นการเล่นรำ เป็นการละเล่นซึ่งรวมการละเล่นอีกสองอย่างเข้าไว้ด้วย กล่าวคือ คนตรีหรือการร้องเพลงและ คีตศิลป์เข้า และวรรณคดีในที่นี้คือเนื้อเพลง อันเป็นต้นตอของวรรณคดี"

เจือ สตะเวทิน^๒ ได้กล่าวถึงกำเนิดของวรรณคดีไว้ว่า "มีเหตุจูงใจคือความรู้สึก ที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และประชาชนนับถือร่วมกัน อารมณ์ส่วนตัวของกวีเอง และการถ่ายทอดอารมณ์ธรรม วัฒนธรรมของทางประเทศ"

เปลื้อง ณ นคร^๓ ได้กล่าวถึงหลักแห่งวรรณคดีว่า "วรรณคดีเกิดจากความรู้สึกนึกคิด ของมนุษย์นั้น โดยปรกติแล้วย่อมอยู่ภายใต้อิทธิพลหรือภายใต้การครอบงำของสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวเขา

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "วรรณคดีคืออะไร" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๒๐

๒ เจือ สตะเวทิน ประวัติวรรณคดีประโยชน์ชนศึกษาตอนปลาย หน้า ๔๗

๓ เปลื้อง ณ นคร "หลักแห่งวรรณคดี" ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา หน้า ๑๔-๑๕

หากพิจารณาให้ละเอียดจะเห็นว่า สิ่งที่ยังคงความรู้สึกรักใคร่ของนักประพันธ์คือ ศาสนา ลัทธิ
ธรรมเนียม อุดมคติของกวี ความจริงใจ และความเปลี่ยนแปลงของสังคม" เพราะ
"ศิลปะและวรรณคดีจำต้องเปลี่ยนแปลงไปเพื่อสนองความต้องการของสังคม"

ชลธิรา สัตยารัตนา^๒ ได้นำความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์มากล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง การนำวรรณคดีวิจารณ์แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย ว่า
"ไอ เอ ริชาร์ด (I.A. Richard) นักวิจารณ์วรรณคดีผู้มีชื่อเสียง เป็นผู้เริ่มเห็นความ
สัมพันธ์ระหว่างจิตวิทยากับวรรณคดี เขานำความคิดเห็นของนักจิตวิทยาที่ว่า จิตของมนุษย์
มีทั้งจิตสำนึก (Conscious mind) และจิตใต้สำนึก (Subconscious mind) มาใช้
ในการพิจารณาวรรณคดี แล้วกระหมัดในความจริงข้อหนึ่งว่า วรรณคดีประกอบด้วยทั้งจิตสำนึก
และจิตใต้สำนึกของกวี และถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งจะพบว่า จิตใต้สำนึกจะมีบทบาทปรากฏอยู่ใน
วรรณคดีมากกว่า"

จากวิทยานิพนธ์เรื่องเดียวกัน ชลธิรา สัตยารัตนา^๓ ยังได้อ้างถึงงานด้านจิตวิเคราะห์
ของจุง (Jung) ว่า "จิตไร้สำนึกส่วนรวม (Collective unconscious) ของมนุษย์
ซึ่งเกิดขึ้นซ้ำ ๆ กันจนสามารถจัดให้เป็นแบบฉบับ (Archetype) ได้ หลักแบบฉบับนี้ เมื่อ
ปรากฏในวรรณคดีจึงเปรียบเหมือนแกนของเรื่อง (Theme) ที่ปรากฏซ้ำ ๆ กันอยู่ในวรรณกรรม
เรื่องต่าง ๆ"

วิทย์ สิวะศรียานนท์ "เรื่องในวรรณคดี" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๙๕

^๒ ชลธิรา สัตยารัตนา "ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์" การนำ
วรรณคดีวิจารณ์แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย หน้า ๔ (อ้างอิงมาจาก Principles
of Literary Criticism ของ I.A. Richard)

^๓ ชลธิรา สัตยารัตนา ด.ก. หน้า ๒๗ - ๒๘ (อ้างอิงมาจาก Psyche and
Symbol ของ Carl Gustav Jung)

ในคำวินิจฉัยการของบรรณคดี เสริมจิตร สิงห์เสนี^๑ กล่าวไว้ในหนังสือ
ความรู้เบื้องต้นเรื่องบรรณคดีอังกฤษ - อเมริกัน ว่า "วิวัฒนาการของบรรณคดีมีผลมาจาก *
ความเปลี่ยนแปลงของสังคม วัฒนธรรม ลัทธิการเมือง ศาสนา ความเชื่อ เมื่อสภาพแวดล้อม
เหล่านี้เปลี่ยนแปลงไป ก็จะมีผลให้บรรณคดีเปลี่ยนแปลงไปด้วย",

ในเรื่องความเปลี่ยนแปลงทางบรรณคดีของประเทศไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น
เทือก กุสุมา ณ อยุธยา^๒ กล่าวไว้ในหนังสือประวัติบรรณคดี ของคุรุสภาว่า "การเปลี่ยนแปลง
ของบ้านเมืองหันเข้าหาอารยประเทศ ทำให้บรรณคดีเปลี่ยนแปลงไปทั้งคุณภาพและปริมาณ
สื่อมวลชนมีอิทธิพลต่อบรรณคดีในร้าน เสริมสร้าง พื้นฟู ทำนุบำรุง และเผยแพร่วรรณกรรมของ
ชาติออกสู่ประชาชน

นอกจากนี้ความก้าวหน้าทางการศึกษา การพิมพ์และหนังสือพิมพ์ การจัดตั้งหอสมุด
สโมสร หรือสมาคมทางบรรณคดี ล้วนมีอิทธิพลทำให้เกิดบรรณคดีอย่างกว้างขวาง"

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ^๓ กล่าวถึงความก้าวหน้าทางบรรณคดีไว้ในหนังสือ
วรรณไวทยาการ ว่า "การพิมพ์มีอิทธิพลต่อวรรณกรรม เพราะทำให้หนังสือแพร่หลาย
นอกจากนี้หนังสือพิมพ์ยังมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมเช่นกัน เพราะเป็นสนามให้นักเขียนได้ประลอง
ฝีมือกัน อันเป็นทางให้เกิดวรรณกรรมอันอาจเป็นบรรณคดีต่อไป"

^๑ เสริมจิตร สิงห์เสนี "วิวัฒนาการของบรรณคดีอังกฤษและบรรณคดีอเมริกัน" ความรู้
เบื้องต้นในเรื่องบรรณคดีอังกฤษ - อเมริกัน หน้า ๓๕ - ๓๘

^๒ เทือก กุสุมา ณ อยุธยา บรรณคดีไทยตอน ๓ ประวัติบรรณคดี หน้า ๔๓ - ๓๗

^๓ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ "วรรณกรรมงานเขียนของไทยในรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาล
ที่ ๗" วรรณไวทยาการ หน้า ๗๐ - ๘๑

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพังศประพันธ์^๑ ได้ประทานพระคำไว้เกี่ยวกับวรรณคดีไว้ในหนังสือ ภาษา วรรณคดี และวิทยาการ ทลยประการ เกี่ยวกับกวีหรือผู้ประพันธ์ ทรงกล่าวว่า "นักประพันธ์หรือผู้แต่งวรรณคดีก็เป็นศิลปินเช่นเดียวกับจิตรกร กล่าวคือ ต้องเป็นผู้ชำนาญในการใช้ถ้อยคำ ซึ่งประกอบขึ้นเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรองตามหลักของภาษา ทั้งในทางไวยากรณ์และทางด้านนำหรือจังหวะเสียง"

ในเรื่องความสำคัญในการใช้ถ้อยคำของกวีนี้ วิทย์ ศิวะศรียานนท์^๒ ได้อ้างถึงข้อเขียนของ ออคโต เจสเปอร์เสน ไว้ในหนังสือวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ว่า "ภาษาที่เป็นอุปกรณหรือพาหะของวรรณคดีอย่างดีที่สุด คือ การใช้ถ้อยคำที่มีรสชาด ไฉนไฉนฟังแล้ว, เกิดความรู้สึก และเห็นภาพทันที"

อิทธิพลของภาษาที่มีต่อวรรณกรรมนั้นมีมาก มีผู้ศึกษาอย่างกว้างขวาง เสฐียรโกเศศ^๓ กล่าวว่า "วรรณคดีชนิดที่อ่านได้ทั่ว ๆ ไป จัดว่าเป็นวรรณคดีของชาติโดยแท้ วรรณคดีชนิดนี้มักมีถ้อยคำที่ใช้ในภาษาอย่างง่าย ๆ เพราะ "ภาษาเป็นเหมือนพาหนะหรือเครื่องยนต์กลไกซึ่งสื่อสารหรือพาเอาความรู้สึกนึกคิด และอารมณ์สะท้อนใจของเราให้ไปถึงยังคนอื่น เครื่องยนต์ที่ง่าย ๆ ไม่ยกยอชม ชัยชม จะเป็นเครื่องที่ใช้ไถง่ายและทนทาน ไม่มีเสีย ภาษาก็เช่นเดียวกัน ถ้าเป็นถ้อยคำง่าย ๆ เลือกใช้คำที่เหมาะสมกับที่ของมัน เรียงลวดกับคำหรือส่วนเหล่านี้ให้ประกอบเข้ากันได้ ก็จะได้ผลดีกว่าใช้คำยาก ๆ เสียอีก"

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพังศประพันธ์ ภาษา วรรณคดีและวิทยาการ

หน้า ๑๑๓

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "วรรณคดีคืออะไร" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๔๗

พระยาอนุমানราชชน คาของวรรณคดี เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) หน้า ๔๕

เปลื้อง ณ นคร^๑ เขียนไว้ในเรื่องหลักแห่งวรรณคดี ว่า "ภาษาเป็นส่วนประกอบอันสำคัญยิ่งประการหนึ่งในการสร้างสรรค์วรรณกรรม เพราะใครเข้าใจภาษามาก ย่อมถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดได้มาก ทั้งยังประพันธ์เรื่องได้มากอย่าง ภาษาเจริญ วรรณคดีก็เจริญด้วย เราอาจจะวิเคราะห์ความเจริญของภาษาจากการอ่านวรรณคดี คำในวรรณคดีจะแปรเปลี่ยนไปตามความแปรเปลี่ยนของบ้านเมือง วัฒนธรรมของชาติหันเหไปทางใด ภาษาในวรรณคดีก็โอนเอนไปทางนั้น"

๑ ทัศนะของกวีมีความสำคัญยิ่งต่อวรรณคดี ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์^๒ กล่าวว่า "ทัศนะของกวีเป็นสิ่งที่คุมวรรณกรรม ถ้ากวีเห็นชีวิตเป็นทุกข์ยอมแต่งเรื่องซึ่งทำให้ผู้อ่าน รู้สึกว่าชีวิตเป็นทุกข์ กวีที่มึนตันว่าชีวิตห่อมหวนไปด้วยความสัมพันธ์ในเชิงพิศวาส" ^๓ ก็จะแต่งไปอีกแง่หนึ่ง กวีผู้เล็งเห็นว่าชีวิตมนุษย์นั้นทั้ง เปรี๊ยะ ทวน หมั่น เค็ม บริบูรณ์ไปด้วยรสต่าง ๆ ก็จะได้แต่งวรรณกรรมไปอีกรูปหนึ่งแม้ในบทนิพนธ์ซึ่งผู้แต่งไม่ได้เอาใจใส่เสนอทัศนะของตน ถ้าผู้อ่านใครครวญดูให้ก็จะเห็นได้โดยไม่ยากนัก ทั้งนี้เพราะทุกสิ่งทุกอย่างในนิพนธ์ เช่นการผูกโครงเรื่อง การจัดตัวละคร บทเจรจา ตลอดจนการตัดขยาย เลือกลงส่วนประกอบของเรื่อง ย่อมมีทัศนะของผู้แต่ง"

๒ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์^๓ ยังทรงกล่าวด้วยว่า บทประพันธ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตของผู้แต่งอย่างใกล้ชิด "กวีสร้างสรรค์วรรณกรรมจากความชัดเจน (Experience) เพราะเป็นผู้เห็นความเป็นไปต่าง ๆ ในธรรมชาติและชีวิตอย่างกว้างขวาง"

^๑ เปลื้อง ณ นคร "หลักแห่งวรรณคดี" ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา หน้า ๑๗

^๒ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "วรรณคดีเป็นประวัติศาสตร์ปะ" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๕๖

^๓ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ภาษา วรรณคดี และวิทยาการ

นอกจากนี้ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ยังได้เขียนไว้ใน "เรื่องในวรรณคดี" ว่า "วรรณคดีสร้างขึ้นจากชีวิตจริง ๆ เพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างที่พบในชีวิต จึงอาจนำมาเรียบเรียงเป็นวรรณคดีได้ วรรณคดีเป็นของกว้างขวาง เรื่องในวรรณคดีก็คือเรื่องของชีวิตนั่นเอง"

ในเรื่องรูปแบบของวรรณกรรมนั้น ได้มีการศึกษาค้นคว้าเช่นเดียวกัน ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์^๒ ได้กล่าวไว้ว่า "ความเรียงเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์มีความฉลาดชอบค้นคว้าหาเหตุผล และถกเถียง ชอบใช้ปัญญาของตนสอบสวนข้อเท็จจริง ก่อนที่จะลงเฝ้าว่าอะไรเป็นอะไร ความเรียงเป็นภาษาของสมัยวิทยาศาสตร์ ส่วนโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เป็นภาษาของสมัยแห่งความรู้สึก และสุนทรียภาพ สรรพกาพย์กลอนในศาสนา และการถือโชคลาง"

สรุปอิทธิพลโดยทั่วไปที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม

อิทธิพลโดยทั่วไปที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมตามทัศนะของทฤษฎีทางวรรณคดีแสดงความ คิดเห็นไว้นั้น พอจะสรุปได้ดังนี้

๑. เกี่ยวกับลักษณะของวรรณกรรม

ลักษณะของวรรณกรรมของแต่ละชาติโดยส่วนรวม ขึ้นอยู่กับความสนใจ ภาษา และวัฒนธรรม ของแต่ละชาติ แต่ละท้องถิ่น

๒. เกี่ยวกับกำเนิดแห่งวรรณกรรม

วรรณกรรมเกิดขึ้นเพราะ

๒.๑ การประกอบพิธีทางศาสนา

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "เรื่องในวรรณคดี" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๗๒

- ๒.๒ ความต้องการจังหวะในการทำงาน
- ๒.๓ การละเล่นเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน

๓. เกี่ยวกับความจรรโลงใจ

กวีสร้างสรรค์วรรณกรรมโดยอาศัยสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นความจรรโลงใจ

- ๓.๑ ลักษณะประจำท้องถิ่น อันประกอบด้วย สิ่งแวดล้อม (Physical Environment) / ลักษณะภูมิอากาศที่แตกต่างกัน (Climatic Differences) ความรู้สึกนึกคิดประจำถิ่น (The Spirit of an area)
- ๓.๒ สิ่งที่ประชาชนและกวีนับถือหรือยอมรับร่วมกัน คือศาสนา พระมหากษัตริย์ ธรรมเนียมนิยมต่าง ๆ ฯลฯ

๔. เกี่ยวกับลีลาหรือทำนองเขียน

ลีลาหรือทำนองเขียนของกวีและกวีขึ้นอยู่กับ

- ๔.๑ อารมณ์ จิตใจส่วนลึก จิตไร้สำนึก ของกวี
- ๔.๒ ทัศนะอุดมคติ ความชัดเจนหรือประสบการณ์ในชีวิต
- ๔.๓ ความสามารถในการใช้ภาษา

๕. เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรม

วรรณกรรมจะเปลี่ยนแปลงไป เพราะอิทธิพลของสิ่งต่อไปนี้

- ๕.๑ การถ่ายทอดอารยธรรม วัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองต้นเชื้อหา
- ๕.๒ ความก้าวหน้าทางการศึกษา
- ๕.๓ การพิมพ์ หนังสือพิมพ์ สื่อมวลชนอื่น ๆ มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมทั้งด้านปริมาณ

อารยประเทศ

และคุณภาพ

- ๕.๔ ความต้องการของสังคม

บุคคลและเหตุการณ์เมื่อตีพิมพ์ผลการสำรวจวรรณกรรม

* วิทย์ ศิวะศรียานนท์^๑ กล่าวว่า "กวีมิใช่เป็นแท่งกวี หากเป็นคนเกิดในยุคใดยุคหนึ่ง ซึ่งมีสิ่งแวดล้อม มีสภาพการเมือง และเศรษฐกิจแตกต่างกับสมัยอื่น กวีเกิดในสมัยใด จะรอฟันจากอิทธิพลแห่งสิ่งแวดล้อมหาได้ไม่ ถึงแม้ว่าจะพยายามหลบหลีกเพียงใด ความคิด ความเห็น ความรู้สึกที่ตนมีอยู่เป็นส่วนร่วมกับคนร่วมสมัย ก็ไม่ว่าที่จะแพร่งพรายออกมา"

อีกคนหนึ่งผู้เขียนเดียวกันนี้ ได้กล่าวไว้ว่า "ศิลปะหรือวรรณคดีที่แท้จริงย่อมเป็นสิ่งที่หันหน้าเข้าหาชีวิตเพื่อสะท้อนภาพชีวิตและในการสะท้อนภาพชีวิตนั้น ปัญหาสังคมและสภาพความเป็นอยู่ในสมัยนั้น ๆ ก็ย่อมปรากฏอยู่ชัดเจน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเนื้อหาของศิลปะและวรรณคดี นักเขียนจะเขียนอยู่ในสูญญากาศไม่ได้ จะต้องนำวัตถุดิบหรือเนื้อเรื่อง ซึ่งก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องไต่มาจากสภาพสังคมในสมัยของกวี"^๒

จากวิทยานิพนธ์เรื่อง "กษัตริย์ในวรรณคดีไทย" ตอนหนึ่ง สุวคนธ์ จงตระกูล^๓ เขียนไว้ว่า "ผู้แต่งวรรณคดีไม่ว่าจะดัดแปลงจะวาดภาพบุคคลหรือบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ ตามเวลาและสถานที่นั้น ๆ เช่นหนังสือประวัติศาสตร์ เหตุบุคคลและเหตุการณ์ที่ปรากฏในวรรณคดีย่อมมีลักษณะแห่งความเป็นจริง กล่าวคือ ถ้าบุคคลมีนิสัยอย่างไร ก็จะแสดงออกโดยการกระทำหรือความประพฤติของคนที่มีลักษณะคนอย่างนั้น เรื่องราวในวรรณคดีที่ผู้แต่งนำมาบรรยายเป็นเรื่องราวที่อิงชีวิตจริง ผู้แต่งวรรณคดีอาจนำเอาส่วนหนึ่งในชีวิตจริงมาสร้างใหม่ในรูปแบบใหม่ ทำให้ได้เรื่องราวอันสนุกสนานน่าสนใจ"

^๑ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "วรรณคดีและสังคม" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๑๔๔

^๒ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "ศิลปะเพื่อศิลปะ" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๑๓๔

^๓ สุวคนธ์ จงตระกูล กษัตริย์ในวรรณคดีไทย หน้า ๑

อีกตอนหนึ่งที่ปรากฏ เป็นคำนำของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้เขียนยืนยันถึงอิทธิพลของ เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมว่า เป็นเรื่องบังเอิญใจให้วีเขียนเรื่องราวขึ้นเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ ดังที่ วิทย ศิวะศรียานนท์ ได้เขียนไว้เกี่ยวกับกำเนิดของวรรณคดี ว่า "ตำนานกรีกนั้นก็เป็นสัญลักษณ์ (Symbol) ให้เห็นว่า ภาพลักษณ์ที่กำเนิดจากความตั้งใจ นิยมในการกระทำอันแปลกกว่า ของวีรบุรุษ ข้อนี้มีความจริงอยู่มาก วรรณคดีส่วนใหญ่ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องสฤติกรรม เสรีบุคคลากินิหาร ของกษัตริย์ หรือนักรบของชาติ การกระทำอันท้าวหาญและองอาจของเพ็ญมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็น ชาติใด ภาษาใด ย่อมทำให้เกิดความสนใจแก่ผู้ใดพบเห็น"

* นรินทร์ นวมารค เขียนวิจารณ์วรรณคดีไว้ตอนหนึ่งว่า "หากวรรณคดีเปรียบเหมือน อาหาร สิ่งที่มาเสริมรสวรรณคดีคือประวัติวรรณคดี ซึ่งให้ความรู้แก่เราว่า หนังสือวรรณคดี เล่มใด - แต่งในสมัยใด สมัยนั้นนิยมแต่งคำประพันธ์ชนิดใด มีแนวการแต่งอย่างไร กวีที่แต่ง มีเรื่องชีวิตเป็นไปอย่างไร ท่านได้เอาเรื่องชีวิตของท่าน เหตุการณ์ และสิ่งต่าง ๆ ที่ท่านได้ ผ่านพบ เข้ามาแทรกเสริมในหนังสือของท่านตรงไหน"

เมื่อประมวลความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญทางวรรณคดีที่แสดงมาแล้ว จะเห็นว่าสอดคล้อง กับการแบ่งหมวดหมู่ของเรื่องในวรรณคดี ซึ่ง วิทย ศิวะศรียานนท์ ได้กล่าวสรุปและแบ่งไว้ ดังนี้

"เนื่องจากวรรณคดียอมรับเรื่องทุกประเภทที่มีอยู่ในชีวิต การที่จะจัดเรื่องในวรรณคดี ให้เป็นหมวดหมู่จึงเป็นของยาก ถ้าจะจัดอย่างคร่าว ๆ ก็จัดได้ เป็น ๕ หมวด คือ

วิทย ศิวะศรียานนท์ "วรรณคดีคืออะไร" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๙

๒ นรินทร์ นวมารค ประวัติวรรณคดี เล่ม ๑ หน้า ๖ - ๗

๓ วิทย ศิวะศรียานนท์ "เรื่องในวรรณคดี" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๙๓

๑. เรื่องที่ว่าด้วยพฤติกรรมของบุคคลในฐานะที่เป็นบุคคล เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตส่วนตัวของเขา รวมทั้งการดำเนินชีวิตของเขาและเหตุการณ์ภายนอกที่มากระทบเขา

๒. เรื่องที่ว่าด้วยความจักจั่นชีวิต (Experience) ของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นมนุษย์

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและเพื่อนมนุษย์ หรือ ระหว่างบุคคลและสังคม

๔. ธรรมชาติภายนอก เช่น สัตว์ พืชพันธุ์ และสิ่งที่ปราศจากชีวิต อันเป็นเวทีสำหรับแสดงบทบาทของมนุษย์

๕. เรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น วรรณคดี ศิลปะ การเมือง การอุตสาหกรรม"

* เกี่ยวกับบุคคลที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีนั้น เสรีบุรโกเศศ กล่าวว่า "เมื่อเราอ่านวรรณคดีเรื่องใด ควรจะระลึกไว้ว่า เป็นวรรณคดีของชาติใด เป็นวรรณคดีของยุคไหนสมัยไหน เพราะความรู้สึกนึกเห็นเรื่องรัฐสภา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและความจำเป็นย่อมมีเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย มากบ้างน้อยบ้าง แล้วแต่เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม"

จากการอธิบายเนื่องในวาระที่ระลึกวันคล้ายวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ หอสมุดแห่งชาติ แปลอง ๗ นคร กล่าวถึงอิทธิพลที่ทำให้เกิดวรรณกรรมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า "มีเหตุการณ์สำคัญที่เป็นมูลเหตุจูงใจ อาทิ สงครามโลกครั้งที่ ๑ การเสียเปรียบทางชาติเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชหัตถ์วรรณกรรมประเภทปลุกใจ หรือสภาพสังคมที่โน้มเอียงเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตย ก็มีอิทธิพลให้เกิดวรรณกรรมประเภทอธิบายหรือชี้แจง วรรณกรรมในยุคนั้นจะสะท้อนสภาพสังคมที่ต้องการความรักชาติ ความสามัคคี ฯลฯ"

ความคิดเห็นเกี่ยวกับอิทธิพลที่เกิดวรรณกรรมทั้งที่นำมาแสดงไว้แล้ว จึงเป็นแนวทางให้ยูเขียนเกิดความสนใจ ใครที่จะทำการศึกษาค้นคว้าต่อไปให้เป็นประโยชน์ว่า สมมุติฐานที่ยูเขียนตั้งไว้จะมีความถูกต้องและเป็นจริงหรือไม่ เพียงใด

พระยาอนุมานราชชน ถ้อยของวรรณคดี เสรีบุรโกเศศ (นามแฝง) หน้า ๔๑

๒ แปลอง ๗ นคร "ลักษณะวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว"

รายงานอธิบาย ๗ หอประชุมหอสมุดแห่งชาติ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ เวลา ๑๓.๓๐ - ๑๒.๐๐ น.

ชีวิตและวรรณกรรมของสุนทรภู่

ชีวิตสุนทรภู่

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์^๑ รับสั่งไว้ในหนังสือ ภาษา วรรณคดี และวิทยาการตอนหนึ่งว่า บทประพันธ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตของผู้แต่งอย่างใกล้ชิด และนิรันดร^๒ นวมารค^๓ ก็ได้เสนอแนวความคิดขั้นพื้นฐานไว้ว่า กวีน่าจะนำเรื่องราวในชีวิตของตนมาแทรกไว้ในวรรณกรรม ดังนั้นหากจะศึกษาวรรณกรรมของกวีใด ประวัติชีวิตของกวีนั้นก็น่าจะมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจความหมายตามสมควร

เมื่อพิจารณาถึงวรรณกรรมทั้งหมดของสุนทรภู่ จะพบว่ามีประเภท "นิราศ" อยู่เป็นจำนวนมาก และวรรณกรรมประเภทนี้ถือกันว่าเป็นวรรณกรรมที่กวีหรือนักประพันธ์ถ่ายทอดความรู้สึก ความคิดความเข้าใจของตนโดยการแสดงตัวผู้เขียนเองปรากฏในเรื่อง^๔ ฉะนั้นการที่จะรู้จักวรรณกรรมต่าง ๆ ของสุนทรภู่ให้ถ่องแท้ ผู้เขียนเห็นความจำเป็นที่จะนำประวัติของกวีนี้มากล่าวถึงเสียก่อน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแบ่งชีวิตของสุนทรภู่ออกเป็นตอนก่อนรับราชการ ตอนรับราชการ ตอนออกบวช ตอนตกยาก และตอนสิ้นเคราะห์ รวม ๕ ตอน ส่วน พ.ณ ประมวลมารค แบ่งเพียง ๔ ช่วงตามรัชกาลที่สุนทรภู่มิชีวิตอยู่ คือ พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง ๒๓๕๒ ตั้งแต่เกิดจนถึงรัชกาลที่ ๑ เป็นช่วงที่หนึ่ง ช่วงที่สอง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๕๒ ถึง ๒๓๖๓ ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสวยราชย์จนสวรรคต ช่วงที่สามตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๓ ถึง ๒๓๘๕

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ภาษา วรรณคดี และวิทยาการ หน้า ๑๑๘

นิรันดร นวมารค ประวัติวรรณคดีไทย เล่ม ๑ หน้า ๖

เปลื้อง ณ นคร ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา หน้า ๒๐

เริ่มตั้งแต่สุนทรภู่ออกมาจนสิ้น ส่วนช่วงที่สี่นี้เป็นเรื่องราวชีวิตตั้งแต่สิ้นจนถึงแก่กรรม

แม้ว่าจะมีการแบ่งช่วงชีวิตไม่เหมือนกัน แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของสุนทรภู่ในแต่ละตอนก็มีได้แตกต่างกัน สิ่งที่แตกต่างกันนั้นก็คือความกึกก้องเชิงสันนิษฐานเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นว่า มีสาเหตุอย่างไร รวมทั้งการแสดงรายละเอียดในแต่ละตอน ก็จะคลอเคล้าต่อไป

สกุลวงศ์ของสุนทรภู่ บิดามารดาชื่อใดไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่าบิดาของสุนทรภู่เป็นชาวบ้านกร่ำ ในเขตอำเภอกเลาง จังหวัดระยอง ฝ่ายมารดาเป็นชาวเมืองอื่น มาอยู่ด้วยกันในกรุงเทพฯ จนเกิดสุนทรภู่เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้วได้ ๔ ปี คือ เกิดในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๘ เวลาเช้าสองโมง ซึ่งตรงกับวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ แล้วบิดากับมารดาก็หย่ากันหลังจากสุนทรภู่คลอดได้ไม่นานนัก บิดาได้ไปบวชอยู่ที่วัดป่า ตำบลบ้านกร่ำ อำเภอกเลาง ในจังหวัดระยอง

ฝ่ายมารดาของสุนทรภู่ เมื่อแยกทางกับบิดาของสุนทรภู่แล้วได้สามีใหม่ มีลูกหญิงอีกสองคน ชื่อ นิม กับ นิ่ม แล้วก็ได้เป็นนางนมพระธิดาในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งกล่าวกันว่าคือพระองค์เจ้าจงกล สุนทรภู่จึงได้อยู่ที่พระราชวังหลังกับมารดา และได้ถวายตัวเป็นข้าในกรมพระราชวังหลังตั้งแต่นั้น

เหตุการณ์ตอนนี้ นิมท์ ขำวิไล กล่าวว่า เมื่อบิดามารดาของสุนทรภู่แยกกันนั้น มารดาได้ไปเป็นนางนมพระธิดาในกรมพระราชวังหลังเลยทีเดียว โดยตั้งข้อสันนิษฐานว่า ก่อนจะได้อยู่กินกับบิดาของสุนทรภู่ นั้น มารดาน่าจะเคยเป็นข้าหลวงอยู่กับเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในพระราชวังหลัง เมื่อออกมาเป็นบุตรและต้องร้างกับสามีในระยะเวลาอันสั้นนั้นแล้ว ก็กลับเข้าไปอยู่ในพระราชวังหลัง ถวายตัวเป็นนางนมพระธิดาในกรมนั้น และสันนิษฐานต่อไปว่าพระองค์เจ้าหญิงจงกลนั้น คงจะประสูติในปีเดียวกันกับสุนทรภู่เกิด ต่อมามารดาของสุนทรภู่จึงมีสามีใหม่ และมีบุตรในภายหลัง

การศึกษาของสุนทรภู่ ตามความที่กล่าวในโคลงนิราศสุพรรณ แสดงให้เห็นว่า ได้เล่าเรียนในสำนักวัดที่ปะขาว (ซึ่งพระราชนามในรัชกาลที่ ๔ ว่า วัดศรีสุการาม) ที่ริมคลองนางกอนนอย ภูหนึ่งสัปดาห์การเสมียนได้ ได้เคยเป็นเสมียนนายระวางกรมพระคลังสวน

แต่ฉบับนี้เสียไม่ชอบทำกร่างงานอย่างอื่น นอกจากแต่งบทกลอน สันต์ถึงบอกบทคัดสรรอย่าง สักวาได้
 แตรบทหนึ่ง เห็นจะเป็นเพราะที่เก็บเก็บจากกลอนเอง เมื่อกลับมาอยู่พระราชวังหลังจึง
 ขวนในละนองจนหาความเกิดขึ้น ควยไปฉวยรักใคร่กับผู้หญิงฝ่ายในคนหนึ่งชื่อจัน ถูกหัวตองเวรจำ
 หักชายหญิง แต่เวลานั้นกรมพระราชวังหลังใกล้จะถึงทวงศอยู่แล้ว ดัดเวรจำอยู่ไม่นาน เมื่อกรม-
 พระราชวังหลังถึงทวงศใน พ.ศ. ๒๓๔๕ ก็พาไป สุนทรภู่จึงออกไปหาบิดาที่เมืองแกลง

สุนทรภู่ออกไปเมืองแกลงคราวนั้นราวสามเดือนเศษ เมื่อกลับมาจากเมืองแกลงแล้ว
 ได้มาอยู่ต่อพระราชวังหลังตามเดิม และได้ถวายตัวอยู่กับพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสพระองค์น้อย
 ในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งทรงผนวชอยู่ ณ วัดระฆัง และได้หญิงชื่อจัน ที่เคยถูกสมักรักใคร่กันเป็น
 ภรรยา ทำนองเจ้าครอกข้างใน (ทองอยู่) ซึ่งเป็นพระอัครชายาของกรมพระราชวังหลังจะยก
 ประทาน

เมื่อได้นางจันเป็นภรรยาแล้ว อยู่ด้วยกันเป็นปรกติไม่เท่าใด ถึงปีจอ (พ.ศ. ๒๓๕๐)
 ภรรยาที่โกรธ เห็นจะเป็นเพราะสุนทรภู่นั้นเป็นคนเจ้าหรือชอบเป็นคนเจ้าชู้เป็นได้ เพราะ
 พิจารณาจากข้อความในนิราศเมืองแกลงนั้นแม้จันน่าจะเป็นหญิงที่ค่อนข้างซื่อ และในตอนทีโกรธ
 กับแม่จันภรรยาเอง สุนทรภู่นั้นได้ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปนมัสการพระพุทธบาท และเมื่อ
 เดินทางกลับมาแล้วยังไม่ได้คืนดีกับภรรยา ตอนที่อยู่ด้วยกันสุนทรภู่นั้นลาออกจากหน้าที่มหาดเล็ก
 ทองเที่ยวไปตามความพอใจ เขาคนะบอกคัดสรรอย่าง สักวา และบอกบทละครอยู่กับคณะนายบุญยัง
 ซึ่งความตอนนั้นปรากฏอยู่ในโคลงนิราศสุพรรณ

ต่อมาสุนทรภู่นั้นเดินทางไปเมืองเพชรบุรี ไปอาศัยอยู่กับหม่อมขุนนางในกรมพระราชวังหลัง
 ซึ่งออกไปตั้งรกรากทำนาอยู่เมืองเพชรบุรี หลังจากกรมพระราชวังหลังถึงทวงศแล้ว ความในนิราศ
 เมืองเพชรแสดงว่าสุนทรภู่นั้นจะท่องเที่ยวอยู่เมืองเพชรบุรีเป็นเวลานาน จนถึงปลายปี ๒๓๕๖
 ตรงกับปีระกาจึงเดินทางกลับกรุงเทพฯ แต่ในตอนนั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่ากลับจากเพชรบุรีแล้ว
 ไปพำนักอยู่กับใคร ที่ไหน อันที่ ขำวิไล สันนิษฐานว่า คงจะเข้านมัสการคัดสรรอย่าง สักวา
 หรือบอกบทละครตามเดิม หรืออาจจะประกอบอาชีพทางแต่งหนังสือ และในระหว่างนี้จะ
 พยายามคืนดีกับแม่จัน แต่คงขัดขวางเพราะผู้ใหญ่ ส่วนตัวแม่จันคงจะกลายโกรธลงแล้ว

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ ปรากฏว่ามีการตั้งบริษัทสหเทห์กันชุกชุม มีการสอบสวน จนกรมหมื่นศรีสุเรนทรทรงถูกชำระ สุนทรภู่ถูกสงสัยว่า เป็นผู้แต่งหนังสือทั้งด้วยกนกหนังสือ จึ่งคิดหาทางหลบหนีไปจากกรุงเทพฯ เพราะเกรงพระอาญา และในตอนนี้เองสุนทรภู่อิงกลับ ไปเพชรบุรีอีกเป็นครั้งที่สอง ในการไปครั้งนี้ พ.ณ ประมอมารค สันนิษฐานว่าคงจะพาแม่จัน ซึ่งได้คืนก็กันแล้วเดินทางไปด้วย จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๓๖๓ จึ่งได้กลับมากรุงเทพฯ และแม่จัน ก็ได้ออกบวชชราชื่อ "พัก" ในปีนี้เอง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีพระ- กระแสรับสั่งให้ท้าวสุนทรภู่อำรับราชการในกรมพระอาลักษณ์

เรื่องประวัติสุนทรภู่ในการเข้ารับราชการในรัชกาลที่ ๒ นั้น สันนิษฐานกันว่า บางที พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะได้ออกพระเนตรเห็นส่วนงานกลอนของสุนทรภูู่ในเวลา สอบสวนหาตัวผู้แต่งหนังสือในปี ๒๓๕๕ นั้นเอง จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เอาตัวมารับราชการ เป็นอาลักษณ์ สุนทรภูู่ได้กระทำความชอบในหน้าที่ คือสามารถตอบพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่อง รามเกียรติ์เป็นที่ถูกพระหฤทัยหลายครั้ง จนทรงมีสุนทรภูู่เป็นกวีที่ปรึกษาด้วยอีกคนหนึ่ง และทรง มีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็น "ขุนสุนทรโวหาร" พระราชทานเบี้ยหวัดอยู่ใกล้ชิดพระองค์ และมีตำแหน่งเฝ้าเป็นกิจ แม้เวลาเสด็จประพาส ก็โปรดให้ลงเรือพระที่นั่งเป็นพนักงานอ่านเขียน ในเวลาทรงพระราชนิพนธ์กลอน บ้างที่พระราชทานให้เขียนตามความในใจกลอนว่ากลอนพระราชา อยู่ใกล้พระราช สันนิษฐานกันว่า คงอยู่ในกำแพงวังชั้นนอก เข้าทางด้านเหนือของพระบรม- มหาราชวัง ทางด้านประตูสุนทรพิศาล

เมื่อสุนทรภู่อำรับราชการ เป็นกวีที่ปรึกษาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มี สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษ์มนตรี และพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงเป็น กวีที่ปรึกษาร่วมด้วย และกล่าวกันว่า สุนทรภูู่มีเรื่องคำทบทกลอนของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ถอนหาพระที่นั่ง ทั้งที่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์มีรับสั่งว่าสุนทรภูู่ตรวจอยู่แล้ว ก่อนที่จะนำไปอ่าน ถวายหน้าพระที่นั่ง เป็นเหตุให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขัดเคืองพระทัย ถึงกับทรงมีมิตกับสุนทรภูู่ มาจนตลอดรัชกาลที่ ๒

ในระหว่างที่สุนทรภู่รับราชการอยู่นั้น ได้ไปชอบพอรักใคร่กับหญิงอีกคนหนึ่งชื่อแม่ เป็นชาวบางกวย
อำเภอบางกอกน้อย ธนบุรี เมื่อได้เป็นภรรยาแล้ว ฝ่ายแม่ภรรยาเก่าจึงโกรธ พาลูกไปอยู่เสีย
กับพี่ใหญ่ในบริเวณพระราชวังหลัง ต่อมาสุนทรภู่อีกจะกินก็ด้วย จึงตามไปที่บ้าน แต่คงจะไปในขณะที่
กำลังกินเฝ้าอยู่ เมื่อเรื่องไม่เป็นไปดังประสงค์ จึงเกิดเป็นปากเสียงกันขึ้น จนพี่ใหญ่ต้องมาห้ามปราม
จึงกล่าวกันว่า เป็นลูกหรือหน้า กลับถูกสุนทรภู่นำร้ายร่างกาย เขาจึงพูดกล่าว ถวายฎีกา พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงทราบ ก็กริ้ว มีรับสั่งให้นำตัวสุนทรภู่ออกไปจำคุกไว้ คงเนื่องด้วย
เหตุวิวาทกับภรรยาครั้งนี้ ในที่สุดแม่จึงกับสุนทรภู่อีกหย่าขาดจากกัน เป็นวาระสุดท้ายไปไกลกลับคืน
มาด้วยกันอีกต่อไป เรื่องที่วิวาทกับแม่และสุนทรภู่อีกถูกน้อยอยู่ในราว พ.ศ. ๒๓๖๔

ความตอนนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเขียนไว้ว่า
"การที่สุนทรภู่ออกเป็นขุนนางและได้มีตำแหน่งรับราชการใกล้รัชพระองค์นั้น ไม่สามารถจะพ้นความ
ทุกข์ยากใดที่เดียว เหตุด้วยสุนทรภู่อังแต่เพียงสุราไม่ทิ้งได้ เมื่อเป็นขุนสุนทรโวหารแล้ว ครึ่งหนึ่ง
เมาสุราไปหามารดา มารดากวากล่าวกลับชู้เขมูมารดา" จะเห็นว่าในเหตุการณ์เดียวกันนี้
ตัวบุคคลที่สุนทรภู่ออกไปหาอันผิดกัน หรือแม่จันภรรยาพาลูกไปอาศัยอยู่กับมารดา เมื่อสุนทรภู่ออกไปหา
ภรรยาก็คือไปหามารดานั่นเอง และเมื่อสุนทรภู่ออกไปหาภรรยาปากเสียงกัน มารดาคงจะว่ากล่าว
ประจบกับในขณะนั้นสุนทรภู่อังเมาสุราเขาไป มารดาจึงคงจะว่ากล่าวเรื่องดื่มสุราก็เป็นได้

สุนทรภู่ออยู่ในที่คุมขังไม่นานนัก พอถึงปลายปี พ.ศ. ๒๓๖๔ นั้น หรือในราวต้นปี พ.ศ.
๒๓๖๕ เสด็จมาว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทอง
ติดขัดไม่มีผู้ใดคอยให้เป็นที่พอพระราชหฤทัยได้ จึงมีรับสั่งให้เบิกตัวสุนทรภู่ออกจากคุก สุนทรภู่อ
ออกนอกคุกได้จึงพระราชประสงค์ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พ้นโทษกลับมารับราชการตามเดิม
และในระยะที่พ้นโทษมานี้ได้ไปอยู่กับภรรยาใหม่ซึ่งชื่อนั้น จนกระทั่งปลายปี พ.ศ. ๒๓๖๕ ภรรยา
คนนั้นก็คลอดบุตรคนหนึ่ง ซึ่งปรากฏภายหลังว่าชื่อ "ถาบ" มาถึงตอนปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้สุนทรภู่อเป็นครูสอนหนังสือถวายพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์

ภรรยาคนที่สองนั้น พอบุตรได้โตเข้าก็ตาย ความความในนิราศพระปฐมเขาใจว่า
ลงค้ายาว พ.ศ. ๒๓๗๖ เจ้าครอกช้างในจึงรับบุตรของสุนทรภู่อไปเลี้ยงไว้ในพระราชวังหลัง

ทั้งสองคน นอกจากภรรยาซึ่งจับชื่อนั้นสองคนที่กล่าวมาแล้ว สุนทรภู่ยังระบุชื่อผู้หญิงไว้ในนิราศอีกหลายคน ว่าเป็นภรรยาบ้าง เป็นคู่รักบ้าง แต่มิได้ปรากฏว่าอยู่กับใครอีกสักคนเดียว

ถึ้นถึง พ.ศ. ๒๓๖๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต มีการสันนิษฐานเหตุการณ์ในชีวิตของสุนทรภู่ไปต่าง ๆ กัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-
คำกรรณภาพ ทรงสันนิษฐานว่าน่าจะมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งให้ถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ ซึ่ง
เป็นที่ขุนสุนทรโวหาร คนทั้งหลายจึงได้เรียกกันว่า "สุนทรภู่" และตอนสุนทรภู่บวชแล้วยังเป็น
ขุนนางอยู่ คงจะได้รับพระราชทานยศ หรือเมื่อคราวแต่งจาริกวัดพระเชตุพนฯ มีแต่งกลอน
เพลงยาวกลบท เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเสาะหาคนที่ชำนาญกลอน
แม่บทเล็กเลวได้มีชื่อแต่งถวาย สุนทรภู่เป็นกวีคนสำคัญมาแต่ก่อน เหตุใดจึงมิได้ปรากฏชื่อว่า
แต่งจาริกอย่างใดอย่างหนึ่งในคราวนั้น ชื่อนี้สื่อให้เห็นว่าคงจะเป็นผู้ต้องคำหิโทษ จึงเป็นที่
รังเกียจในรัชกาลที่ ๓

เรื่องสุนทรภู่ถูกถอดจากที่ขุนสุนทรโวหารนี้ พ.ณ ประมวลมารค มีความเห็นว่า ใน
สมัยรัชกาลที่ ๒ เรื่องกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จะทรงกริ้วสุนทรภู่ นั้น คงเป็นเรื่องจริง แต่อาจจะ
เป็นเรื่องทางการเมืองมากกว่าเพราะจะแก้กลอนตามที่กล่าวกันอยู่ เพราะที่มีเรื่องเล่ากันมาถึง
มูลเหตุที่เข้ารับราชการในรัชกาลที่ ๒ นั้นก็เกี่ยวกับเรื่องสมัครเล่นเท่อยอยู่แล้ว นอกจากนี้เมื่อ
เสด็จขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ส่งพระราชหัตถ์ทำนุบำรุงแผนก
ให้เจริญมากกว่าจะส่งพระราชหัตถ์ทางวรรณคดี เมื่อเสวยราชสมบัติแล้ว นอกจากทรงในทาง
ราชการ เช่น สำหรับจาริกวัดพระเชตุพน หรือพระราชพิธีอันปลื้มอยู่แล้ว ก็มิได้ทรงพระราช-
นิพนธ์โคลงกลอนเลย (ทั้งนี้กล่าวถึงเฉพาะเท่าที่เห็นพระราชนิพนธ์ยังเหลือเป็นพยานอยู่) จึงไม่
ทรงเกื้อหนุนสุนทรภู่แต่อย่างใด ส่วนในเรื่องที่สุนทรภู่ไม่ได้แต่งกลอนเพลงยาวสำหรับจาริกวัด
พระเชตุพนฯ นั้น พ.ณ ประมวลมารค แสดงเหตุผลว่า ในขณะที่แต่งเพลงยาวกลบทลักษณะกับ
สุนทรภู่บวชเป็นพระ จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะแต่งบทส่งवादได้ และเหตุที่ไปร่ำเกล้าฯ ให้ประชุม
ข้าราชการต่งนั้นก็มีเค้าอยู่ในพระราชปราชญ์ประกอบเพลงยาวครั้งนั้น

ส่วน นันท ขำวิไล มีความเห็นว่าเมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๒ ไม่นาน สุนทรภู่ถูกกล่าวหา ในคดีเรื่องเสฟสุรา หรือเรื่องใดอีกไม่ปรากฏ ถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ และถูกถอดจากราชการด้วย จึงออกบวชที่วัดราชบูรณะ

เกี่ยวกับเรื่องถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ และถูกถอดจากราชการนี้ พ.ณ ประมวลมารค เขียนไว้ว่าพอสิ้นรัชกาลที่ ๒ สุนทรภู่ถูกถอดจากราชการจริง แต่คงไม่ถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ เพราะ เมื่อพิจารณาจากนิราศเล่มแรก สำนวนแรกนั้นเรียกสุนทรภู่ว่า "พระสุนทร" ผู้เขียนเห็นว่า น่าจะเรียกย่อจาก "พระสุนทรโวหาร" ซึ่งเมื่อมาเป็นพระก็เรียกกันว่า "พระภิกษุสุนทรโวหาร" ก็อาจจะเป็นไปได้ และเมื่อสุนทรภู่ถึงใน พ.ศ. ๒๓๔๔ และไปอยู่ในอุปการะของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่ "พระสุนทรโวหาร" ตำแหน่ง "พระ" ก็เป็นบรรดาศักดิ์ซึ่งขึ้นจาก "ขุน" ท่านองจะทรงแต่งตั้งโดยเลื่อนจากบรรดาศักดิ์ที่ขุนสุนทรโวหาร ซึ่งสมเด็จพระราชบิดาทรงแต่งตั้งไว้นั่นเอง

เรื่องสุนทรภู่บวชนั้น นอกจากสันนิษฐานว่าเพราะเกรงพระราชอาญาแล้ว ยังมีเหตุผล อีกประการหนึ่งที่พอจะสันนิษฐานได้คือ เพราะยังไม่ได้อบรมตามประเพณี หรือเพราะสุนทรภู่วิวาท กับญาติ เขาก็ไม่มีใครคิด มีภรรยาอยู่ด้วยกันไม่ยัด คัคนเคยอยู่กับบุตรมาแต่รัชกาลที่ ๒ ขอนสังเกตโดยดูในนิราศของสุนทรภู่ เมื่อกล่าวถึงญาติเมื่อใดก็เป็นคำโกรธแค้นว่าพึ่งพาไม่ได้ กล่าวถึงภรรยาและคู่รักก็มักปรากฏว่าอยู่ด้วยกันไม่ยัด ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓ ปรากฏว่าไม่มีเจ้านาย และผู้เป็นบรรดาศักดิ์ใดกล้ารับเลี้ยงเกื้อหนุนสุนทรภู่โดยเปิดเผย ด้วยเกรงจะเป็นการฝ่าฝืนพระราชนิยม ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้เจ้าฟ้าอาภรณ์ซึ่งเป็นศิษย์ก็ต้องทำเพิกเฉย สุนทรภู่ ถูกยากจนคิดจึงออกบวช ด้วยสุนทรภู่เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคารพพระสงฆ์ มาก ถ้าบวชเป็นพระใครอุปถัมภ์ก็เห็นจะไม่ทรงตีตีเห็น ความที่สุนทรภู่ตกนิกมนต์ ด้วยปรากฏใน เพลงยาวถวายโอวาทว่า เมื่อสุนทรภู่บวชแล้ว พอถึงปี ฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ เจ้าฟ้ากรมทูลทิพยวดี ก็ทรงฝากเจ้าฟ้ากลาง (คือ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์) กับเจ้าฟ้าปิ๋ว พระโอรส พระองค์น้อยให้เป็นศิษย์สุนทรภู่ เหมือนอย่างเจ้าฟ้าอาภรณ์ พระโอรสพระองค์ใหญ่ได้เคยเป็นศิษย์ มาแล้วในรัชกาลก่อน แล้วทรงส่งเสียอุปการะต่อมา

สุนทรภู่ออกบวชตั้งแต่ปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๓ ที่วัดราชนิมะ แล้วเดินทางไปจำพรรษาที่เมืองเพชรบุรีอีกครั้งหนึ่งในราว พ.ศ. ๒๓๖๔ ครั้นออกพรรษาแล้ว สุนทรภู่ออกเดินทางท่องเที่ยวไปในจังหวัดราชบุรี กาญจนบุรี และมีไถ่อยู่จำพรรษาในสองจังหวัดนี้ ไถ่ท่องเที่ยวไปถึงจังหวัดสุพรรณบุรี และได้ไถ่อยู่จำพรรษาที่อำเภอสองพี่น้อง ๑ พรรษา คือในราวปี ๒๓๖๕ เมื่อออกพรรษาแล้วได้เดินทางไปจังหวัดพิษณุโลก ไปอยู่จำพรรษาที่นั่นอีก ๑ พรรษา คือในปี พ.ศ. ๒๓๖๖ การไปพิษณุโลกครั้งนี้สุนทรภู่ออกไปแสวงหาถ้ำแห่งถ้ำกวย จนเมื่อออกพรรษาแล้ว จึงได้เดินทางกลับลงมาอยู่ที่วัดราชนิมะในกรุงเทพฯ นับเวลาที่สุนทรภู่ออกไปตามหัวเมืองนั้น นับพรรษาแต่ พ.ศ. ๒๓๖๔ ถึง พ.ศ. ๒๓๗๐ ได้ ๓ พรรษา นับอายุได้ ๔๒ ปี เมื่อแรกบวชออกไปอยู่ตามหัวเมือง ได้รับบุตรคนชื่อนี้ชื่อ พัด ซึ่งเกิดจากแม่จันภรรยาคนแรกรวมเดินทางไปด้วย ขณะนั้นเด็กชายพัดอายุราว ๖ ปี

สุนทรภู่ออกมาจากพิษณุโลกมาจำพรรษาอยู่ที่วัดราชนิมะได้ ๒ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๓๗๒ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดีจึงได้ทรงฝากโอรสสององค์เป็นศิษย์สุนทรภู่อีกสองคนแล้ว แต่สุนทรภู่อายุพระอักษรได้ไม่นานนัก เจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์ก็เสด็จจากวังกลางไปประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ในระยะนั้นพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ซึ่งเป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงรู้จักกับสุนทรภู่อีก เหตุที่ทรงรู้จักกันคงจะเนื่องด้วยเรื่องบทกลอน หรือเรื่องบทกลอนร้อยสัปดาห์ จึงทรงอุปการะสุนทรภู่อีกมา ถึง พ.ศ. ๒๓๗๓ ~~เมื่อ~~ เมื่อ มีการ เกิดขึ้น กล่าวกันเป็นข้อสงสัยว่าสุนทรภู่ออกเสพสุรา หรือเกี่ยวข้องกับผู้หญิง สุนทรภู่อุปการะนิกรมขัยได้ให้ไปเสียจากวัดราชนิมะ แต่ตามความในนิราศภูเขาทองนั้นสุนทรภู่อำพาพรรษาที่วัดราชนิมะ จนออกพรรษารับภิกษุแล้ว จึงเดินทางไปนมัสการภูเขาทอง ความนี้จะค้านกับความเดิมข้างต้น เพราะหากถูกขับไล่เพราะทำผิดนิกรมขัย สุนทรภู่ออกจากวัดก็อย่างฉับพลันมากกว่าที่จะมารับภิกษุเรียบร้อยแล้วจึงออกจากวัด พ.ณ. ประมวลมารคเชื่อว่าสุนทรภู่ออกไปถูกนิกรมขัยด้วยเรื่องสุรา และยังสันนิษฐานต่อไปได้ว่าสุนทรภู่ออกไปไม่ได้เป็นนักเลงสุราแต่อย่างใด และเมื่อพิจารณาจากนิราศเดิมกลอน พ.ณ. ประมวลมารค ให้ความเห็นว่า สุนทรภู่ออกไปเพราะเหตุที่แรงในการปฏิบัติพระธรรมวินัยที่เคี่ยว และที่กล่าวกันว่า เมื่อกลับจากนมัสการภูเขาทองแล้ว สุนทรภู่ออกไปจำพรรษาที่วัดอรุณราชวราราม

นั้น พ.ณ ประมวลมารักก็ไม่เห็นด้วยอีก โดยยืนยันว่าในขณะที่บวชนั้น สุนทรภู่จำพรรษาอยู่เพียง ๓ วัด เท่านั้น คือวัดราชนิมิต วัดมหาธาตุฯ และวัดเทพธิดา เมื่อกลับจากนมัสการภูเขาทอง สุนทรภู่อีกกลับมาจำพรรษาที่วัดราชนิมิตตามเดิม

สุนทรภู่อีกกลับมาจำพรรษาที่วัดราชนิมิตตามเดิม หรือย้ายไปจำพรรษาที่วัดอรุณราช-
วรารามก็ตาม เมื่อออกพรรษาในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ ในราวเดือนยี่หรือเดือนสาม ก็ได้เดินทางไปเมืองเพชรบุรีอีก โดยอาสาพระองค์เจ้าลักขณานุคุณไป และเมื่อเดินทางกลับมาแล้วคงเนื่องด้วยพระองค์เจ้าลักขณานุคุณจะทรงผนวชใน พ.ศ. ๒๓๗๕ และเสด็จมาประทับอยู่ที่วัดโพธิ์ จึงนิมนต์ให้สุนทรภู่นำมาอยู่เป็นพระพี่เลี้ยงเพราะชอบพอด้วยนิสัย เวลานั้นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส
X เป็นอธิบดีสงฆ์ในวัด เมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงลาผนวชแล้ว สุนทรภู่อีกจำพรรษาอยู่ที่วัดโพธิ์
ถึง พ.ศ. ๒๓๗๖ ได้เดินทางไปนมัสการพระแท่นดงรังในจังหวัดกาญจนบุรี

ในขณะนั้นเองที่ภรรยาที่ชื่อนม ชาวบางกรวยถึงแก่กรรม หนูตามได้มาอยู่กับบิดา และได้
ร่วมเดินทางไปนมัสการพระแท่นดงรังด้วย ดังมีความปรากฏในโรราตเนรกลั่น เมื่อกลับจาก
จังหวัดกาญจนบุรี สุนทรภู่อีกเดินทางไปแสวงหาอายุวัฒนะที่วัดเจ้าฟ้าอากาศในจังหวัดพระนคร-
ศรีอยุธยา แต่ปรากฏว่าไม่เป็นผลสำเร็จจึงเดินทางกลับกรุงเทพฯ ในระยะนี้สุนทรภู่ออกคึกคักสน-
มาก เมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงทราบ จึงมีพระประสงค์ให้สุนทรภู่นำมาอยู่ใกล้วังที่พระองค์
ประทับ เพื่อสะดวกแก่การที่จะทรงอุปการะ สุนทรภู่อีกย้ายมาอยู่วัดมหาธาตุฯ ในต้นปี ๒๓๗๗
จำพรรษาอยู่ได้หนึ่งพรรษา พอถึงต้นปี ๒๓๗๘ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณก็สิ้นพระชนม์ สุนทรภู่อีก
จะขาดผู้อุปการะหรือมีความคิดจะสึกอยู่ก่อนก็ไม่ปรากฏ จึงได้ลาสิกขาบทในต้นปี ๒๓๗๘ นั้นเอง
รวมเวลาที่สุนทรภู่นำบวชครั้งนี้ได้ ๑๐ พรรษา ลาสิกขาบทเมื่ออายุได้ ๕๐ ปี

เมื่อออกมาดำรงชีวิตฆราวาสนั้น การครองชีพก็เป็นไปอย่างลุ่ม ๆ ดอน ๆ เพราะเมื่อ
พระองค์เจ้าลักขณานุคุณสิ้นพระชนม์ลง เห็นจะไม่มีใครกล้ารับอุปการะสุนทรภู่อีก เวลานั้นเจ้าฟ้า
คุณทูลทิพวงศ์ก็ยังไม่มีพระชนมายุ จะรอคอยจะทรงชักเคื้องด้วยสุนทรภู่อีกเจ้าไปพึ่งบุญพระองค์เจ้า
ลักขณานุคุณ จึงทรงเฉยเสีย แต่เล่ากันมาว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระเยาว์ราบรื่น
ยังส่งสารสุนทรภู่อีก ถ้าไปเฝ้าเมื่อใดก็มักประทานเงินเล็กน้อย แต่สุนทรภู่อีกออกจะกระดากใจด้วย

จึงไม่กล้าไปฟังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปักษ์ ต้องตกยากอีกครั้งหนึ่ง กลับมาลา
ยิ่งกว่าคราวก่อน จนถึงไม่มีความเรียนจะอาศัย ต้องลงลอยเรือเที่ยวจวนอยู่ตามสวน ใ้ยาม
ภรรยาเรือไปตามโอกาส แต่ภรรยาที่อยู่ด้วยกันเป็นหลักฐานจนเกิดบุตรคนหนึ่ง ปรากฏชื่อม่วง
ส่วนบุตรที่เกิดนั้นมาจะอยู่ว่า พ.ศ. ๒๓๘๐ ถึง ๒๓๘๑

เมื่อสุนทรภู่ได้รับความลำบากเมื่อเป็นขบถราชวังขึ้น ประกอบกับเหตุที่บุตรชาย ซึ่งเกิด
จากแม่จีนอายุครบอุปสมบท จึงเข้ากราบทูลปรารภความทุกข์ยากถวายสมเด็จพระ ^{กรมพระเลขาภิบาล} กรมพระปรมา-
นิชธิราชนิเวศน์ วัดโพธิ์ เมื่อทรงทราบจึงได้ทรงรับอุปการะมาไว้ในวังบิณฑบาตและบุตรใน พ.ศ. ๒๓๘๓
แล้วทรงแนะนำให้กลับไปอยู่ที่วัดราชบูรณะ แต่สุนทรภู่ไปอยู่ไม่ทันได้จำพรรษาที่ย้ายไปอยู่วัดเทพธิดา
ในพรรษาแรกที่บวชครั้งที่ ๒ นั้นเอง จำพรรษาอยู่ได้ ๒ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๓๘๔ สุนทรภู่
ก็เดินทางไปสู่พระนครศรีอยุธยา

เมื่อเดินทางกลับจากพระนครศรีอยุธยา กลับมาจำพรรษาที่วัดเทพธิดา ก็มีความคิดใคร่จะสึก
อาจจะเพราะได้รับความอดัดัดคับใจ ประกอบกับได้เผชิญรู้จักกับพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น
อัปสรสุดาเทพ ซึ่งเป็นพระพี่นางของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ได้ทรงรับอุปการะ สุนทรภู่จึงสึก
เป็นครั้งที่ ๒ หลังจากออกพรรษาใน พ.ศ. ๒๓๘๕

เมื่อสึกแล้วได้ไปถวายตัวอยู่กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรง
พระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงเมตตาโปรดให้อยู่
ที่พระราชวังเดิม ซึ่งเป็นที่ประทับในสมัยนั้น ขณะที่สุนทรภู่อยู่ในพระอุปการะของพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพนั้น ได้ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ในปี ๒๓๘๕
นั้นเอง ไปครั้งนั้นบุตรไปด้วย ๒ คน และเมื่อเดินทางกลับจากนมัสการพระปฐมเจดีย์แล้ว ก็ได้
ไปอยู่ที่พระราชวังเดิมตลอดมา จน พ.ศ. ๒๓๘๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต
บรรดาข้าราชการอัญเชิญเสด็จเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งทรงผนวชอยู่ ณ วัดบวรนิเวศน์วิหาร ให้ทรงลาผนวช
ขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้า
น้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระอนุชาธิราช เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ประทับอยู่ ณ พระบวรราชวัง (วังหน้า) สุนทรภู่จึงได้โดยเสด็จมาอย่างข้าราชการบริพารอื่นๆ

และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "พระสุนทรโวหาร" ตำแหน่งเจ้ากรมพระอาลักษณ์
ฝ่ายพระบวรราชวัง ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ เมื่ออายุได้ ๒๒ ปี ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณ
เป็นลำดับมา จน พ.ศ. ๒๓๕๕ ก็ถึงมรณกรรม ณ บ้านในพระบวรราชวัง สิริชันษา ๓๐ ปี

วรรณกรรมของสุนทรภู่

เท่าที่ปรากฏสุนทรภู่แต่งร้อยกรองเท่านั้น ทั้งสี่บทกลอนที่สุนทรภู่แต่งมีมาก ที่ไต่
ยีนแต่ชื่อเรื่องยังหาฉบับไม่พบก็มี ที่หายสาบสูญไปเสียแล้ว ไม่ได้ยินชื่อเรื่องมาถึงชั้นหลังนี้คง
จะมี จะกล่าวถึงแต่เฉพาะเรื่องที่ยังมีต้นฉบับอยู่ในปัจจุบัน ๒๓ เรื่อง เป็นวรรณกรรมนิราศ ๔
เรื่อง นิทาน ๕ เรื่อง สุภาษิต ๓ เรื่อง บทละคร ๑ เรื่อง บทเสภา ๒ เรื่อง และ
บทเห่กล่อม ๔ เรื่อง ซึ่งจะกล่าวโดยลำดับไป

1 วรรณกรรมนิราศเรื่องแรกที่จะนำมากล่าวคือนิราศเมืองแกลง ซึ่งปรากฏว่าแต่งเมื่อ
พ้นโทษและเดินทางไปหาบิดา ซึ่งบวชอยู่ที่วัดป่า คำว่าบ้านกร่าง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง
เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ในรัชกาลที่ ๑ นับเป็นนิราศเรื่องแรกของสุนทรภู่ หากพิจารณาจาก
เรื่องราวที่ปรากฏในนิราศ ประกอบกับปีเกิดของสุนทรภู่ ดูเหมือนเมื่อแต่งนิราศเมืองแกลงอายุ
จะราว ๒๐ ปี กล่าวในนิราศว่า มีศิษย์ติดตามไปด้วย ๒ คน ชื่อนี้แสดงให้เห็นว่า ในเวลานั้น
สุนทรภู่ทำนองจะมีชื่อเสียงในการแต่งบทกลอนอยู่แล้ว จึงมีผู้ฝากตัวเป็นศิษย์

2 นิราศเรื่องที่สองของสุนทรภู่คือนิราศพระบาท ซึ่งแต่งเมื่อคราวตามเสด็จพระองค์เจ้า
ปฐมวงศ์ไปนมัสการพระพุทธบาท สระบุรี ในปลายปี ๒๓๕๐ นั้นเอง ไปครั้งนี้สุนทรภู่ไม่ได้ลง
เรือพระที่นั่งอาภรณ์พานิเวศตามเสด็จ ต้องพายเรือไปเอง

3 นิราศเรื่องที่สามที่จะนำมากล่าวคือนิราศภูเขาทอง เป็นนิราศเรื่องแรกในชีวิตมรณพิต
ของสุนทรภู่ คือเมื่อสุนทรภู่บวชในปี ๒๓๒๓ แล้วไปตระเวนหัวเมืองเสีย ๓ ปี จึงกลับมาอยู่ที่
วัดราชบูรณะอีก ๓ ปี ในระหว่าง ๓ ปี ที่จำพรรษาอยู่วัดราชบูรณะนี้ สุนทรภู่ได้ถวายพระอักษร
เจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว จนออกพรรษาปี ๒๓๓๓ จึงเดินทางไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทองใน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และในการไปครั้งนี้ได้แต่งนิราศภูเขาทอง แต่ ชนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่า

แต่งในปี ๒๓๓๑ โดยอ้างถึงข้อความในนิราศเรื่องนี้ว่า "ถึงเขมาอารามอร่ามทอง เพ็ญฉลอง
เลิกลางเป็นอาวเขิน" และว่า การมีงานฉลองวัดเขมา นั้น มีปรากฏในประวัติวัดเขมาภิรตาราม
ฉบับพิมพ์แจกในงานทอดกฐินพระราชทานกรมไอลาภกร พ.ศ. ๒๔๓๓ หน้า ๒ ว่ามีประกาศในรัชกาลที่
๔ ว่า "... ก็ให้ทรงพระศรัทธาเสด็จไปทำมหรหรรวมการฉลอง ทรงบำเพ็ญการพระกุศลในที่นั้น
เป็นอันมาก ในปีชวด สัตยศักราช ๑๑๕๐ (พ.ศ. ๒๓๓๑)" แต่ ฉันท ขำวิไล ว่า
งานที่วัดเขมาภิรตารามก่อนหน้าสุนทรภู์เดินทางไปนั้น อาจจะเป็นงานฉลองผ้าป่า กฐิน หรืออะไร
ก็ได้ก็ได้ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะไปใน พ.ศ. ๒๓๓๑

เมื่อออกพรรษาในปี ๒๓๓๕ ในราวเดือนยี่หรือเดือนสาม สุนทรภู์ได้เดินทางไปเพชรบุรี
ด้วยเรื่องอาสาพระองค์เจ้าลักขณานุคุณไป การไปเพชรบุรีครั้งนี้ สุนทรภู์ได้เตรียมข้าวของ
ไปเพื่อตอบแทนผู้ที่เคยช่วยเหลือทุกคน และได้แต่ง "นิราศเมืองเพชร" ไว้อีกเรื่องหนึ่ง

เรื่องระยะเวลาที่แต่งนิราศเมืองเพชรนี้มีข้อโต้แย้งกันมาก ฉันท ขำวิไล มีความเห็นว่า
สุนทรภู์อาสาพระองค์เจ้าลักขณานุคุณไปในปี ๒๓๓๕ เพราะสังเกตุจากสำนวนกลอนจะอยู่ในวัยที่
ไม่แก่นัก อีกประการหนึ่งว่าออกเดินทางจากวัดอรุณฯ เพราะได้ไปอยู่ที่วัดนั้นตั้งแต่นั้น
จากนั้นมีการภูเขาทอง จำพรรษาอยู่ที่นั่น ๑ พรรษาจนย้ายไปวัดโพธิ์เมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ
ทรงผนวชในปี ๒๓๓๕ และ พ.ณ. ประมวลมารค ก็มีความเห็นว่า สุนทรภู์คงจะแต่งนิราศ
เมืองเพชรในปีนี้

ส่วนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับ
ระยะเวลาที่แต่งนิราศเมืองเพชรไว้ว่า สุนทรภู์ไปเมืองเพชรบุรีครั้งที่แต่งนิราศไว้หลังจาก
กรมหมื่นอัปสรสุดาพลสิ้นพระชนม์แล้ว (กรมหมื่นอัปสรสุดาพลสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๔๔) โดย
สุนทรภู์ถูกรับอาสาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไปหาของต้องประสงค์ แต่จะเป็นของสิ่งใด
มิได้ทรงระบุไว้ และทรงกล่าวว่า นิราศเมืองเพชรนี้ เป็นนิราศเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู์

ผู้เขียนได้ศึกษานิราศเมืองเพชรอย่างละเอียด อยากจะลงความเห็นว่าน่าจะแต่งในปี
๒๓๓๕ อย่าง ฉันท ขำวิไล และ พ.ณ. ประมวลมารค กล่าว เพราะสำนวนกลอนจะ
แสดงวัยของผู้แต่งกับผู้ที่เคยพบปะในครั้งนั้นว่า เวลาที่ไปพบกันคงไปในปี พ.ศ. ๒๓๔๔ ดังที่มีผู้

บันทึกลงไว้ใน "ประวัติสุนทรภู่" พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ
ว่าเป็นเวลาที่แต่งนิราศเรื่องนี้ ซึ่งสุนทรภู่จะมีอายุ ๒๐ ปีแล้ว เพราะไปครั้งนั้นกล่าวถึงผู้หญิง
ที่สุนทรภู่นับถือเป็นน้องว่ากำลังจะแต่งงาน เป็นต้น ถ้าสุนทรภู่อยู่ในวัยดังกล่าวผู้หญิงคนนั้นก็จะมี
มีอายุค่อนข้างมาก คงไม่จัดงานแต่งงานใหญ่โตเอิกเกริกถึงเพียงนั้น หรือกล่าวว่า "แต่นั่น
กรรมอะไรไฉนน้อง เจ้าทองทองทุกทุกปีไม่มีเหมือน" แสดงว่าแม้ว่าสุนทรภู่เรียกนางคงอายุ
ยังไม่มากนัก หากจะมีวัยได้โดยกับสุนทรภู่ในปี ๒๓๓๕ คือ ๔๕ ปี ก็คิดว่าจะเป็นไปได้มากกว่า
นอกจากนี้จำนวนกลอนพรรณนาโดยทั่วไป หากไปเทียบกับนิราศพระปฐมซึ่งแต่งในระยะหลังจะผิด
กันไกล เพราะนิราศพระปฐมมีเรื่องปลงสังขารความวิสัยคนที่อายุย่างเข้าวัยชรา และปรารภถึง
บุคคลที่ใกล้ชิดกันโดยกล่าวล่ำล้ายไปตาม ๆ กัน ส่วนนิราศเมืองเพชรนั้นสุนทรภู่ยังใช้จำนวนกลอนที่
แสดงความตะนอง ความสนุกสนานอยู่เป็นอันมาก

ส่วนเรื่องเจ้านายที่สุนทรภู่รับอาสาไปนั้น คงจะเป็นพระองค์เจ้าลักขณานุคุณสนมกับเรื่องวัน
เวลาที่ไป เพราะเมื่อสังเกตจากคำที่ไร้แทนเจ้านายพระองค์นั้น สุนทรภู่ใช้คำว่า "เสด็จ"
(จากข้อความตอนต้นที่ว่า "อนาถนามาวคราวอาสาเสด็จ") เรื่องการใช้คำแทนเจ้านายนี้ ผู้เขียน
สังเกตเห็นว่าสุนทรภู่ใช้คำถูกคองความขึ้นของบุคคล อาทิ จากเพลงยาวถวายโอวาท เรียกเจ้าฟ้า
กุดทนต์พิพยาก็ว่า "สมเด็จ" ใช้คำแทนว่า "ทูลกระหม่อม" หรือ "ฝ่าพระบาท" แทนเจ้าฟ้ากลาง
และเจ้าฟ้าปิ๋ว สุนทรภู่ใช้ความถูกต้องไม่ใช่อคติไป ถึงที่สันนิษฐานกับเป็นส่วนมาก แม้ใน
วรรณกรรมอื่น ๆ ก็เช่นกัน หากไปเมืองเพชรบุรีครั้งนี้อาสาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
แล้วสุนทรภู่คงไม่ออกพระนามว่า "เสด็จ" เพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นโดย
พระอิสริยยศแล้ว ทรงเป็น "เจ้าฟ้า" มาแต่เสด็จสมภพในรัชกาลที่ ๑ เพราะสมเด็จพระ
ศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงเป็นเจ้าฟ้าตามความในเรื่อง "อธิบายว่าควยยศเจ้า"
นั้น พระราชโอรสซึ่งพระมารดาเป็นพระอัครมเหสี หรือเป็นราชธิดา ทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้า
ชั้นที่ ๑ เรียกกันว่า "ทูลกระหม่อม" และเจ้าฟ้าชั้นที่ ๒ ที่พระมารดาทรงศักดิ์รองลงมาเรียกกันว่า

"สมเด็จพระเจ้า" ถ้าวอกพระนาม "เสด็จ" ในนิราศเมืองเพชร จึงน่าจะหมายถึงพระองค์เจ้า
 ลักขณานุคุณ

เรื่องที่น่าจะได้พิจารณาเกี่ยวกับนิราศเมืองเพชรนั้น คือสุนทรภู่ไปในสภาพภิกษุหรือ
 ขรवास ฉันทน์ ขำวิไล และ พ.ณ. ประมวลมารค เห็นพ้องกันว่าไปขณะเป็นภิกษุ ส่วน
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ทรงกล่าวว่าไปขณะเป็นขรवास เมื่ออยู่ในพระอุปัชฌาย์
 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ แต่เมื่อผู้เขียนศึกษานิราศเมืองเพชรอย่างละเอียด พบว่ามี
 บางสิ่งบางอย่างขัดแย้งกันอยู่ หากพิจารณาจากสำนวนน่าจะแต่งสมัยที่ยังหนุ่มอย่างที่ว่า ฉันทน์ ขำวิไล
 สันนิษฐานไว้ แต่ข้อควรพิจารณาในขณะนั้นสุนทรภู่เป็นภิกษุ เพราะถ้อยคำสำนวนที่ปรากฏในนิราศ
 เมืองเพชร กว้างไกลเกินกว่าจะเป็นสำนวนภิกษุแต่ง และไม่รู้สึกว่าผู้แต่งประหยัถ้อยคำ
 สำนวนกลอน หากเทียบกับนิราศภูเขาทองซึ่งปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าแต่งขณะเป็นภิกษุก็ผิดกันไกล
 หากจะพิจารณาว่าแต่งขณะเป็นขรवासเช่นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
 รับสั่ง ก็ดูสุนทรภู่จะแก่เกินไปสำหรับสำนวนกลอนดังกล่าว ยิ่งไม่น่าสำนวนกลอนเรื่องนี้ไป
 เปรียบเทียบกับนิราศพระปฐมซึ่งแต่งในระยะหลังก็ผิดกันอีกทั้งได้กล่าวแล้ว จึงเป็นอันตกลงใจ
 ไม่ได้ในเรื่องนี้ แต่ ฉันทน์ ขำวิไล ก็แสดงเหตุผลไว้ในเรื่องสำนวนกลอนนี้ว่า สุนทรภู่ไม่กล้า
 แสดงตัวว่าเป็นภิกษุเพราะเป็นเรื่องแม้อื้อ แต่เมื่อพิจารณาสำนวนผู้เขียนเห็นว่า หากเป็น
 เช่นนั้นการบรรยายก็คงจะไม่ออกมาจากใจจริงถึงขนาดนั้น

นิราศเรื่องต่อไปของสุนทรภู่ที่น่ามากล่าวคือ นิราศวัดเจ้าฟ้า นิราศเรื่องนี้สุนทรภู่
 แต่งหลังจากพระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงลาผนวชใน พ.ศ. ๒๓๗๕ สุนทรภู่จำพรรษาอยู่วัดโพธิ์
 คอระตะพัง จึงเดินทางไปในมัสการพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี ในการไปครั้งนั้น
 สามเณรกลั่นศิษย์ของสุนทรภู่ได้แต่งนิราศเณรกลั่นไว้ด้วย ตกราวปี ๒๓๗๖ อันเป็นปีที่แนบ
 ภรรยาคนที่สองสิ้นชีวิตลง "ตาม" บุตรชายได้มาอยู่กับสุนทรภู่ และได้ร่วมเดินทางไปแสวงหา
 ยาอายุวัฒนะที่วัดเจ้าฟ้าอากาศ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา กับนิกลำ้วย แต่ปรากฏว่าการไป
 แสวงหาอายุวัฒนะในครั้งนั้นไม่เป็นผลสำเร็จ จึงกลับลงมากรุงเทพฯ และไปจำพรรษาที่
 วัดมหาธาตุ ตามที่พระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงบันทึกในต้นปี ๒๓๗๗ เนื่องจากในระยะที่สุนทรภู่เดินทางไป

วัดเจ้าฟ้าอากาศนั้น หนูพิศซึ่งบรรพชาเป็นสามเณรอยู่ได้ร่วมเดินทางไปด้วย สุนทรภู่จึงแก่งนิราศ
วัดเจ้าฟ้าครั้งนี้โดยผูกประพันธ์ให้เป็นถ้อยคำของเณรหนูพิศ นิราศวัดเจ้าฟ้าจึงมีข้อความปะปนไป
ในกลอนทั้งเรื่องของหนูพิศและเรื่องของสุนทรภู่เองซึ่งเป็นผู้แต่ง ซึ่งสามารถจับความได้ไม่ยากนัก

๖ นิราศอีกเรื่องหนึ่งซึ่งบันทึกเรื่องราวชีวิตของสุนทรภู่ไว้หลายตอนไม่พ้นนิราศเมืองเพชร
มีฉีกการแต่ง การใช้ชื่อกของคำประพันธ์แตกต่างไปจากนิราศเรื่องอื่น ๆ นับเป็นวรรณกรรม
สำคัญอีกเรื่องหนึ่งของสุนทรภู่คือ โคลงนิราศสุพรรณ ซึ่งสุนทรภู่แต่งไว้ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ หลัง
จากบวชครั้งที่ ๒ และจำพรรษาที่วัดเทพธิดาได้เพียงพรรษาเดียว สุนทรภู่ก็เดินทางไปสุพรรณบุรี
และได้แต่งโคลงนิราศสุพรรณไว้เรื่องหนึ่ง เหตุที่สุนทรภู่ไปเมืองสุพรรณบุรีคราวแก่งนิราศนี้ความ
ปรากฏในเรื่องนิราศว่าไปหาแร่นางจะเสนแร่นางจะเสน แร่นางจะเสน แร่นางจะเสน แร่นางจะเสน
เพราะเชื่อกันว่าที่เมืองสุพรรณบุรีนั้นมีแร่นางหนึ่งทรงคุณวิเศษสำหรับใช้แปรธาตุได้ สุนทรภู่
ไปครั้งนั้นพาบุตรไปค้าขายสองคน และมีศิษย์อีกหลายคนเดินทางไปด้วย

นิราศเมืองสุพรรณแปลกกว่านิราศเรื่องอื่นที่สุนทรภู่แต่งเป็นโคลง และโคลงของสุนทรภู่
ก็ปรากฏอยู่เรื่องเดียวเท่านั้น เรื่องแก่งนิราศสุพรรณเป็นโคลงนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
ราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า อาจจะเป็นเพราะเมื่ออยู่วัดเทพธิดาสุนทรภู่จะถูกปรามาสว่าแต่ง
เป็นแตกกลอนเพลงยาว หรือที่เรียกกันภายหลังว่ากลอนสุภาพ จึงแต่งโคลงนิราศสุพรรณ และ
กาพย์คำเหี้ยมเรื่องพระไชยสุริยาอีกเรื่องหนึ่ง เพื่อพิสูจน์ให้ผู้อื่นเห็นว่า ถ้าจะแต่งโคลงหรือ
กาพย์ก็แต่งได้ อย่างไรก็ตามผู้ที่ได้ศึกษาวรรณกรรมของสุนทรภู่ทางพื้นพ้องต้องกันว่า สุนทรภู่
แต่งโคลงได้ไม่ด้อยไปกว่าคนอื่น

เกี่ยวกับระยะเวลาที่แต่งโคลงนิราศสุพรรณนั้น พ.น. ประมวลมารคแสดงความคิดว่า
ไม่ว่าจะแต่งใน พ.ศ. ๒๓๘๔ ดังที่กล่าวกัน ความที่กล่าวในนิราศเรื่องนี้และนิราศเณรกลอนยัง
กนิยสุนทรภู่แต่งไว้คราวไปนมัสการพระแท่นดงรัง ในจังหวัดกาญจนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒
ก่อนสร้างวัดเทพธิดา แสดงสถานที่ที่ผ่านขณะเริ่มออกเดินทางเหมือนกัน ผิดแต่นิราศเณรกลอน

จาก "บันทึกเรื่องผู้แต่งนิราศพระแท่นดงรัง" ว่า เริ่มสร้างวัดเทพธิดาในปีออก
พ.ศ. ๒๓๗๕ แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒

ไม่ออกชื่อวัดสระเกศ นิราศทั้งสองเรื่องนี้ไม่กล่าวถึงวัดเทพธิดาเลย ชวนให้คิดว่าโคลงนิราศ
สุพรรณเภง์แต่งก่อนสร้างวัดเทพธิดาเช่นเดียวกับนิราศแถมกั้น พ.ศ. ประมาณมากร จึงสันนิษฐาน
ว่าสุนทรภู่จะแต่งโคลงนิราศสุพรรณประมาณ พ.ศ. ๒๓๓๕ อาจจะก่อนหรือหลังเพียงปีเดียว

* นิราศของสุนทรภู่อีกเรื่องหนึ่งซึ่งมีข้อสันนิษฐานกันไปต่าง ๆ ในเรื่องระยะเวลาในการ
แต่งและสาเหตุที่แต่ง คือ นิราศอิเหนา นิราศเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
คำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า โดยส่วนมากกลอนแล้วนิราศอิเหนาน่าจะแต่งใน ระยะที่สุนทรภู่
พึ่งพระบารมีพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ขณะจำพรรษาอยู่วัดมหาธาตุ เป็นหนังสือบทกลอนอีกเรื่องหนึ่ง
ที่สุนทรภู่แต่งถวายพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ นอกจากนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ส่วน พ.ศ.
ประมาณมากร ว่าสุนทรภู่อาจจะแต่งนิราศเรื่องนี้ขณะจำพรรษาอยู่วัดเทพธิดา และว่าแต่งถวาย
กรมหมื่นอัปสรสุคาเทพ

ข้อที่น่าจะนำมาพิจารณา คือ สุนทรภู่อาจจะแต่งนิราศอิเหนาตั้งแต่รับราชการระหว่าง
พ.ศ. ๒๓๖๓ ถึง ๒๓๖๗ ก็ได้ เพราะจากประวัติโดยพิสดารของสุนทรภู่และรับราชการนั้น
มีข้อความอ้างอิงว่าเป็นระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์
บทละครเรื่องรามเกียรติ์และอิเหนา สุนทรภู่อาจจะได้รับความจรโลงใจจากบทพระราชนิพนธ์
เรื่องอิเหนานี้ นำมาแต่งรำพันถึงความเศร้าโศกของอิเหนาตัวเอกในเรื่อง เมื่อต้องพลัดพราก
จากบุษบา เป็นเชิงขยายความจากบทพระราชนิพนธ์ซึ่งมีกล่าวไว้เพียงสั้น ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับ
ลักษณะของบทละครก็ได้ หรืออาจจะแต่งขึ้นด้วยความประสงค์จะให้มันเครื่องเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้ทรงพระราชนิพนธ์กลอนบทละครเรื่องนี้ ก็น่าจะเป็นได้
เช่นกัน เพราะจะว่าโดยส่วนมากกลอนอันใดที่แต่งในนิราศเรื่องอิเหนานี้ ก็ไม่อาจจะยุติได้ว่าควรจะ
แต่งในระยะหลัง เพราะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นั้นสุนทรภู่ได้เป็น
ที่ขุนสุนทรโวหารกวีที่ปรึกษาเป็นเครื่องประจักษ์พยานในเรื่องความสามารถในเชิงกลอนอยู่แล้ว

* นิราศเรื่องสุดท้ายในชีวิตของสุนทรภู่ซึ่งมีฉบับปรากฏอยู่จนบัดนี้คือ นิราศพระปฐม
ซึ่งสุนทรภู่แต่งไว้เมื่อคราวเดินทางไปมัสการพระปฐมเจดีย์ใน พ.ศ. ๒๓๔๕ เป็นระยะที่สุนทรภู่
เพิ่งลาสิกขาบท และอยู่ในความอุปการะของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมหมื่น
อัปสรสุคาเทพ ไปพระปฐมเจดีย์คราวนี้มีผู้ไปกับด้วย ๒ คน สังเกตส่วนในนิราศเห็นได้ว่า

แต่งโดยใจของตนบาน มีกลอนครวญถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นทวายเป็นพระ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ นอกจากนี้สุนทรภู่ยังได้กล่าว
ถึงประวัติชีวิตของตนไว้หลายตอน มีส่วนวนกลอนรำพึงถึงความหลังบางครั้งแสดงอารมณ์ทว่าเหว
ของผู้แต่ง แม้จะคร่ำครวญถึงผู้หญิงก็จะเป็นการกล่าวครวญไปตามแบบฉบับ แม้หญิงที่เป็นนางใน
นิราศก็เป็นแบบมาแสดงว่าผู้แต่งได้ผ่านพบหญิงที่สนทนากันมาแล้ว สิ่งที่แสดงถึงชีวิตซึ่งมีความสุข
ก็พิจารณาได้จากสำนวนกลอนที่ไม่แสดงความขมขื่นหดเหี่ยวเป็นนิราศซึ่งแต่งในเวลาที่ทุกข์ยาก นอก-
จากนี้สุนทรภู่ยังได้พรรณาสัตว์ที่โคพบเห็น หรือสถานที่ต่าง ๆ ที่ผ่านพบหนักไปในเชิงแสดงอารมณ์
หรือประวัติของสิ่งหรือสถานที่เหล่านั้นแทนการรำพันเชิงนิราศ แสดงถึงความรอบรู้ของผู้ที่โคเขียน
โคฟังมามาก และผู้แต่งก็อยู่ในอารมณ์ที่ประณีตพอที่จะแสดงเรื่องราวเหล่านั้นลงไว้ในนิราศ
เพื่อเป็นความรู้แก่ผู้อ่าน

วรรณกรรมอีกประเภทหนึ่งที่สุนทรภู่แต่งไว้และมีกบฏปรากฏมาจนบัดนี้ซึ่งจะนำมากล่าว
ต่อไปคือนิทานทั้ง ๕ เรื่อง

กลอนนิทานเรื่องโคบุตร เข้าใจกันว่าแต่งก่อนนิราศเมืองแกลง ก่อน พ.ศ. ๒๓๔๘
คงจะแต่งถวายเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในพระราชมังคลาภิเษก เป็นหนังสือ ๔ เล่มสมุดไทย
และแต่งเป็นนิทานเรื่องแรกก่อนแต่งนิทานเรื่องอื่น ๆ แก่โครงเรื่องยังคำนึงตามนิทานแบบเก่า

กลอนนิทานเรื่องลักษณวงศ์ นั้มี ขำวิไล สันนิษฐานว่าคงจะแต่งในสมัยเข้รวมคณะ
ละครกับนายบุญยัง ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๔๒ ถึง ๒๓๖๓ ก่อนไปอยู่เพชรบุรี แต่สมเด็จพระเจ้า
พระยาจักร์ราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งหลัง พ.ศ. ๒๓๓๔ คือแต่งหลังจากพระองค์เจ้า
ลักษณานุคุณสิ้นพระชนม์แล้ว สุนทรภู่ทักท้วงจึงแต่งกลอนนิทานเรื่องลักษณวงศ์ชาย ซึ่งในฉบับ
ที่พิมพ์ขายมีกลอนนำทว่าถวายเจ้านายนั้น ทรงกล่าวว่าจะมีผู้คิดเอากลอนที่มีอยู่ข้างตน
เรื่องโคบุตรมาดัดแปลงแก้ไขเข้าในชั้นหลัง เพียงจะให้อ่านสุนทรภู่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่องนี้
และหากพิจารณาสำนวนกลอนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประทาน
ความเห็นว่าเป็นสำนวนกลอนสุนทรภู่แต่งเพียง ๔ เล่มสมุดไทย (ตั้งแต่ต้นจนถึงมาตามไปพบศพ
นางเกสร) นอกจากนั้นคงจะเป็นสำนวนผู้อื่นแต่งเป็นกลอนสุภาพอีก ๑ เล่มสมุดไทย แล้วแต่งเป็นบทละคร
ต่อไป อีก ๒๓ เล่ม รวมเป็นหนังสือ ๓๕ เล่มสมุดไทย

กลอนนิทานเรื่องสิงห์ไกรภพ ฉันท ขำวิไล สันนิฐานว่า สุนทรภู่จะเริ่มแต่งเรื่องนี้ ตั้งแต่ไปอยู่เพชรบุรีครั้งแรก และมาแต่งต่อเพิ่มเติมในกรุงเทพฯ ซึ่งคงจะแต่งถวายกรมหลวงพิทักษมนตรี ก่อนเข้ารับราชการ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๕ ถึง ๒๓๖๓ และกล่าวว่าเรื่องสิงห์ไกรภพนี้ คงจะเป็นเรื่องหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงเห็นความสามารถของสุนทรภู่

ฉันท อยู๋โพธิ์ เขียนอธิบายไว้ในเชิงอรุณประยอมพระนิพนธ์ "ประวัติสุนทรภู่" ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า สุนทรภู่นั้นจะเริ่มแต่งเรื่องสิงห์ไกรภพตอนต้น ๆ ถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ขณะถวายพระอักษรตอนปลายรัชกาลที่ ๒ และแสดงความเห็นว่าส่วนมากกลอนในเรื่องสิงห์ไกรภพตอนต้นหากนำไปเปรียบเทียบกับจำนวนกลอนเรื่องพระอภัยมณีจะเห็นได้ว่าเรื่องสิงห์ไกรภพนั้นจำนวนการประพันธ์ตอนต้น ๆ เป็นการประลองฝีมือเพื่อแต่งเรื่องพระอภัยมณีต่อไป

ตอนปลายรัชกาลที่ ๓ เมื่อสุนทรภู่ออกมาอยู่ในพระอุปการะของ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ สุนทรภู่ได้นำเรื่องสิงห์ไกรภพซึ่งแต่งค้างไว้แก่รัชกาลที่ ๒ มาแต่งต่อถวายกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ แต่แต่งค้างเพียง ๑๕ เล่มสมุดไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า ซะรอยสุนทรภู่จะหยุดแต่งเรื่องนี้เมื่อกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๓๔๘

ภาพนิทานเรื่องพระไชยสุริยา แต่งเป็นคำสำหรับเด็กฝึกอ่านภาษาไทยในแบบเรียนเล่มนั้น พระยาธรรมปรีชา (บุญเปรียญ) กราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า สุนทรภู่แต่งเรื่องนี้เมื่อจำพรรษาอยู่วัดเทพธิดา แต่ ฉันท ขำวิไล เสนอแนวกี๋ว่า สุนทรภู่นั้นจะแต่งเรื่องนี้เมื่อแรกมาและไปจำพรรษาอยู่จังหวัดเพชรบุรี ใน พ.ศ. ๒๓๖๔ เพราะเมื่อพิจารณาทั้งสี่เรื่องนี้เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นให้เด็กหัดอ่าน และว่าเมื่อสุนทรภู่อยู่วัดเทพธิดานั้นไม่ปรากฏว่าสอนหนังสือเด็ก ๆ จะมีก็แต่ศิษย์ชั้นเพลงยาวเท่านั้น แต่ พ.ณ. ประมวลมารคกล่าวว่า นิทานเรื่องนี้จะแต่งขึ้นเพื่อเตรียมลึกลงไปสอนหนังสือพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือแต่งประมาณต้นปี ๒๓๔๕ ขณะจำพรรษาอยู่วัดเทพธิดา ข้อนี้สอดคล้องกับความเห็นที่พระยาธรรมปรีชากราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพไว้

กลอนนิทานเรื่องพระอภัยมณี ผู้ที่ศึกษางานของสุนทรภู่ส่วนมากเห็นตรงกับพระนิพนธ์ "ประวัติสุนทรภู่" ของ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่า สุนทรภู่แต่งหนังสือเรื่อง พระอภัยมณี ขยายเผือกเลี้ยงแก้วขณะกักตฤกในรัชกาลที่ ๒ และคงแต่งค้างไว้เช่นเดียวกับเรื่อง สิงห์ไตรภพ เรื่องพระอภัยมณีซึ่งแต่งในรัชกาลที่ ๒ ตอนที่พิมพ์ออกมารับราชการตามเดิม นั้น เข้าใจว่าคงไม่ได้แต่งติดต่อกัน สุดแต่โอกาสจะอำนวย เพราะมีราชการต้องเข้าเฝ้าเป็นกิจ กังจะเห็นได้ว่าผลงานในสมัยรับราชการของสุนทรภู่นั้นน้อย

ต่อมาเมื่อสุนทรภู่มาในรัชกาลที่ ๓ ขณะจำพรรษาอยู่วัดมหาธาตุ และอยู่ในพระอุปการะของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ สุนทรภู่จึงได้กลับมาแต่งเรื่องพระอภัยมณีซึ่งแต่งค้างไว้ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๒ มาแต่งต่อที่ละเล่มสองเล่มจนมาคายเป็นหนังสือเรื่องยาว สันนิษฐานว่าสุนทรภู่เริ่มแต่งเรื่องพระอภัยมณีครั้งนี้เพื่อถวายพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ท่านองพระองค์เจ้าลักขณานุคุณจะได้ทอดพระเนตรหนังสือเรื่องพระอภัยมณีเมื่อสุนทรภู่ไปพึ่งพระบารมี และมีรับสั่งให้แต่งถวายอีก แต่จะแต่งค้างอยู่เพียงไทยไม่ปรากฏ เพราะสุนทรภู่พึ่งพระบารมีพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ อยู่ได้ไม่นาน พอถึง พ.ศ. ๒๓๗๘ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณก็เสด็จสวรรคต

ต่อมาเมื่อสุนทรภู่ไปพึ่งพระบารมีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จฯ พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ในตอนปลายรัชกาลที่ ๓ กรมหมื่นอัปสรสุภาวดี พระพี่นางร่วมเจ้าจอมมารคางของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ได้ทรงหนังสือเรื่อง พระอภัยมณี (จะรอยจะได้หนังสือมรดกของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ) แล้วก็ขอพระทัย ทรงเห็นว่าเรื่องที่แต่งไว้ยังค้างอยู่ จึงมีรับสั่งให้สุนทรภู่แต่งถวายให้ทรงต่อไป สุนทรภู่แต่งเรื่อง พระอภัยมณีมาได้ ๔๕ เล่มสมุดไทย หมายจะจบเพียงพระอภัยมณีออกบวช แต่กรมหมื่นอัปสรสุภาวดีมีรับสั่งให้แต่งต่อไปอีก ด้วยเหตุนี้สุนทรภู่จึงต้องคิดเรื่องพระอภัยมณีตอนหลัง ถึงแก่เล่มสมุดไทยที่ ๕๐ สำนวนกลอนเรื่องพระอภัยมณีตอนหลังจึงไม่ใช่สำนวนของสุนทรภู่คนเดียว

นอกจากกลอนนิทานที่กล่าวแล้ว สุนทรภู่ยังได้แต่งกลอนสุภาพไว้ ๓ เรื่อง ล้วนเป็นสุภาพที่รู้จักกันแพร่หลายมาจนปัจจุบันทั้งสิ้น ซึ่งมีหลักฐานในการแต่งปรากฏดังนี้

กลอนสุภาพที่สอนหญิง เป็นเรื่องที่สุนทรภู่แต่งขึ้นไว้ก่อนวรรณกรรมเรื่องใด ๆ ทั้งสิ้น หากพิจารณาความที่แต่งไว้ในเบื้องต้นปรากฏว่า สุนทรภู่มิมีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีทศพรเสริญ พระพุทธคุณ และในเนื้อเรื่องมีการออกกวีถ้อยคำและเรื่องสุภาพที่สอนหญิง สุนทรภู่มิคงอาศัย เรื่องเดิมที่มีผู้แต่งเป็นต้นไว้มานำแต่งใหม่ตามแบบคำประพันธ์ที่ตนถนัด อันเป็นลักษณะของผู้เริ่ม การเขียนครั้งแรก ๆ นอกจากนี้การออกนามตนเองว่า "ภู่" นั้น สุนทรภู่มิแทนตัวในงาน เขียนก่อนรับราชการเท่านั้น เมื่อมีบรรดาศักดิ์แล้ว สุนทรภู่มิแทนตัวว่า "สุนทร" โดยตลอด เรื่องสุภาพที่สอนหญิงนี้จึงน่าจะแต่งระหว่าง พ.ศ. ๒๓๔๖ ถึง ๒๓๔๘ อายุคงไม่เกิน ๒๐ ปี ขณะนั้นยังอยู่พระราชนัดดา

กลอนสุภาพเรื่องสวัสดิรักษา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระอักษรภาพ ทรงกลาวว่า สุนทรภู่มิแต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ขณะถวายพระอักษร เจ้านายพระองค์นั้นตอนปลาย รัชกาลที่ ๒ คือราว พ.ศ. ๒๓๖๔ ถึง ๒๓๖๗ ก่อนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สวรรคต

กลอนเพลงยาวถวายโอวาท สุนทรภู่มิแต่งเรื่องเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ ในรัชกาลที่ ๓ เป็นเรื่องถวายโอวาทและทูลลาสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (เจ้าฟ้ากลาง) และเจ้าฟ้าปิ๋ว พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งสุนทรภู่มิถวายพระอักษร ขณะพักจำพรรษาอยู่วังราชบุรณะ ในกลอนเพลงยาวถวายโอวาทนี้ นอกจากจะมีความถวาย โอวาทและทูลลาเจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์แล้ว สุนทรภู่มิยังได้แสดงความเป็นไปในชีวิตของท่านไว้ ด้วยหลายตอน

วรรณกรรมประเภทกลอนเสภาซึ่งสุนทรภู่มิแต่งและมีต้นฉบับมาจนบัดนี้ มี ๒ เรื่อง เป็นงาน ในสมัยที่สุนทรภู่มิรับราชการอยู่ทั้ง ๒ เรื่อง

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม พระบาทสมเด็จพระพุทธ- เลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้สุนทรภู่มิแต่งถวายจากพระเจ้าองค์มาเรศ กรมหมื่นศักดิ์พลเดช ซึ่งทรงคอนขุนแผนลูกแก่โทษและเป็นความ เพราะในขณะนั้นโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นแม่กองจัดการสร้างสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง และเริ่มเล่นเสภา

หน้าพระที่นั่งในส่วนขวานี้เอง ระยะเวลาในการแต่งบทเสภานี้ จับเท้าได้จากกลอนของสุนทรภู่หลายแห่ง

บทเสภาเรื่องพระราชนิพนธ์แต่งในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๔ ถึง ๒๓๕๘ ในรัชกาลที่ ๔ แต่งตามเรื่องในพงศาวดาร แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนแรกกล่าวเรื่องการสร้างพระนครศรีอยุธยา และถ้เมืองขอมครั้งแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว จมทองแล้วข้ามไปจับตอมกึ๋นชิงช้างเผือกครั้งแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิไปจนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตยกกองทัพมาช่วยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแล้วถูกอุบายของพระเจ้าหงสาวดีแตกกลับไป เป็นหนังสือประมาณ ๒ เล่ม สมุดไทย

วรรณกรรมประเภทละครของสุนทรภู่มีเพียงเรื่องเดียวคือเรื่อง "ฉกษัตริย์" ซึ่งสุนทรภู่แต่งถวายพระองค์เจ้าทองประภา พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ชื่อว่า ฉกษัตริย์ สุนทรภู่แต่งบทละครเรื่องนี้สำหรับเจ้านายที่ทรงพระเยาว์ไว้ทรงเล่นสนุก ๆ มากกว่าจะตั้งใจแต่งให้เป็นเรื่องสำหรับผู้ใหญ่ และบางที่สุนทรภู่อาจจะไม่ได้แต่งเองแต่ให้ลูกหรือลูกศิษย์แต่งแล้วสุนทรภู่ตรวจแก้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงกล่าวว่า หากจะลองตัดสินว่าในบรรดาบทกลอนของสุนทรภู่เรื่องไหนเลวที่สุด ก็ดูเหมือนจะยุติกันว่า บทละครเรื่องฉกษัตริย์เลวกว่าเรื่องอื่น

วรรณกรรมแนกเถิดซึ่งจะนำมากล่าวเป็นอันดับสุดท้ายคือ กาพย์เห่กลอน ๔ เรื่อง คือ เเห่เรื่องจักรจำ เเห่เรื่องกาเกี เเห่เรื่องพระอภัยมณี เเห่เรื่องโคบุตร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่าโอกาสที่สุนทรภู่แต่งบทเห่กลอนนี้มีอยู่สามคราว คือ แต่งสำหรับกลอนหม่อมเจ้าในพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ คราวหนึ่ง หรือสำหรับกลอนพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงกรมอยู่ในรัชกาลที่ ๓ คราวหนึ่ง หรือมีฉันทน์ที่แต่งถวายสำหรับกลอนพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ดีในรัชกาลที่ ๔ บทเห่กลอนของสุนทรภู่คงจะใช้กลอนบรรพมเจ้านายทั่วทั้งพระราชวังจนตลอดรัชกาล

บทเหล่านี้ ไซ้ทองจำสืบต่อกันมาจนในรัชกาลที่ ๕ จึงได้มีเจ้านายถึรวบรวมให้
ข้าหลวงที่จกจำไ้บอกให้จกลงในสมุดไทยเขียนตัวบรรจง

"เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติชีวิตและวรรณกรรมของสุนทรภู่ ยังเป็นเรื่องราวข่อย
ยังไม่ได้ เนื่องจากไม่มีหนังสือบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ผู้รวบรวมมาเขียนไว้ว่าศึกษาจาก
วรรณกรรม หรืออาศัยจากคำบอกเล่าของชนรุ่นเก่า" ดังประวัติและวรรณกรรมในตอนนี้
จึงเป็นเพียงการสันนิษฐานเป็นพื้น

สรุปชีวิตและวรรณกรรมของสุนทรภู่

ชีวิตของสุนทรภู่

ชีวิตของสุนทรภู่ซึ่งผู้เขียนนำมากล่าวไว้โดยพิสดารในตอนต้นนั้นคิดว่าพอจะทำให้ผู้อ่าน
ได้รู้ถึงภูมิหลังของกวีผู้ใดเป็นอย่างดี สิ่งนี้จะเป็นแนวทางใหญ่ที่สนใจศึกษาวรรณกรรมของ
สุนทรภู่ได้เข้าใจเรื่องอิทธิพลของบุคคลและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์
วรรณกรรมของสุนทรภู่ผู้เขียนจะได้อธิบายต่อไปในลำดับต่อไป

สรุปแล้วจะเห็นว่าชีวิตของสุนทรภู่ตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งถึงแก่กรรม เป็นชีวิตของคนที่
ต้องต่อสู้กับความผันแปรของโชคชะตาอยู่ตลอดเวลา ความจิตใจชีวิตในทุกแง่มุม อันได้จาก
การใกล้ชิด คบหาสมาคมกับคนหลายประเภท หรือการเดินทางท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ก็
ล้วนเป็นสิ่งที่ประโชยต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของกวีผู้หนึ่ง เพราะสุนทรภู่มักจะ
แสดงเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้ให้ปรากฏไว้ในวรรณกรรมไม่โดยตรงก็โดยปริยายเสมอ
วรรณกรรมของสุนทรภู่จึงมีคุณค่าทั้งในด้านให้ความบันเทิง และให้ความรู้แก่ผู้อ่านเกี่ยวกับประวัติ
ของผู้นั้นไปพร้อม ๆ กัน

วรรณกรรมของสุนทรภู่

สุนทรภู่สร้างสรรค์วรรณกรรมไว้มากมาย โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภทกลอนสุภาพ

หรือกลอนกลอนนั้น กล่าวได้ว่าไม่มีกวีคนใดเกี่ยวข้องกับมากเท่าสุนทรภู่ จึงยกย่องกันทั่วไปว่า สุนทรภู่เป็นเอกในด้านกลอนสุภาพ

ส่วนวรรณกรรมประเภทอื่นได้แก่ โคลง และกาพย์ นั้นสุนทรภู่ก็แสดงความสามารถเชิงกวีไพเราะเช่นกัน แต่งานเหล่านั้นไม่ได้รับยกย่องว่าดีเด่นเสมอกับกลอน และผลงานของสุนทรภู่ที่เหลือมาจนถึงปัจจุบันนี้ไม่ปรากฏที่แต่งเป็นฉันทลักษณ์ หากจะกล่าวว่ามีฉันทลักษณ์ของวรรณกรรมที่แต่งยาก สุนทรภู่จึงไม่แต่งไว้ ก็ไม่น่าจะเป็นคำกล่าวที่ถูกต้องนัก เพราะหากสุนทรภู่มีความตั้งใจจะแต่งจริง ๆ สุนทรภู่อาจจะแต่งไว้เพียงเป็นการแสดงความสามารถของตนแทน แต่งโคลงนิราศสุพรรณก็น่าจะกระทำได้ การที่สุนทรภู่ไม่แต่งฉันทลักษณ์นั้น น่าจะเป็นเพราะสุนทรภู่เห็นว่าฉันทลักษณ์เป็นคำประพันธ์ที่เขาใจยาก ทั้งยังต้องเลือกเห็นเรื่องราวที่จะนำมาแต่งให้เหมาะสมกับรูปแบบของคำประพันธ์อีกด้วย ไม่เหมาะสำหรับแต่งให้คนคัดลอกไปอ่านเล่น เพราะหากจะกล่าววว่าสุนทรภู่สร้างสรรค์วรรณกรรมเพื่อการค้าก็ย่อมได้ สุนทรภู่จึงต้องแต่งตามความต้องการของลูกค้า หรือผู้รับสั่งอุปการะ ดังปรากฏหลักฐานอยู่ในประวัติของกวีผู้นี้ รสนิยมในการอ่านของผู้อ่านจึงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่อีกประการหนึ่ง

วิเคราะห์วรรณกรรมของสุนทรภู่

ตอน ๑

บุคคลที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม

ประวัติด้านหนึ่งผู้เขียนกล่าวไว้ในบทที่ ๓ นั้น กล่าวถึงบุคคลอื่น ๆ ไว้มากมาย มีความสัมพันธ์กับสุนทรภู่ในด้านต่าง ๆ และที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสุนทรภู่นั้นน้อย บุคคลเหล่านั้นน่าจะมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่มาก

ระยะเวลาที่สุนทรภู่มิมีชีวิตอยู่ คือระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๘ ถึง พ.ศ. ๒๓๘๘ นั้น ก็มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหลายอย่าง เหตุการณ์เหล่านั้นน่าจะมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของภู่ซึ่งมีข้อเสีย เช่นสุนทรภู่น้อย

คำ "อิทธิพล" มีความหมายหลายประการ แต่ในที่นี้ผู้เขียนจะพิจารณาเฉพาะความหมายถึง "อำนาจใจ โน้มน้าวใจ หรือแรงกระตุ้นอันเกิดจากสิ่งใดก็ตามที่ส่งผลต่อสิ่งอื่น เป็นสิ่งที่ควบคุม ชี้แนวทาง หรือมีผลกระทบกระเทือนต่อสิ่งอื่นบุคคลให้แสดงออกโดยทางใดทางหนึ่ง อิทธิพลนี้อาจจะมาจากบุคคลหรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ได้"

ความหมายของคำ "อิทธิพล" นี้รวบรวมมาจาก

- A.S. Hornby, The Advanced Learner's Dictionary of Current English.

- Fung & Wagnalls, New Standard Dictionary of the English Language.

- Noah Webster, Webster's New Twentieth Century Dictionary.

ตามที่มีผู้ศึกษาค้นคว้าถึงอิทธิพลของสิ่งต่าง ๆ ที่มีต่อวรรณคดีไว้แล้ว พอจะอนุมานได้ว่า อิทธิพลของบุคคลหรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่มีต่อวรรณคดี หมายถึง การทำให้เกิดวรรณคดี ทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลง หรือความเคลื่อนไหวในวงวรรณคดี และการฟื้นฟู ทำนุบำรุง เผยแพร่ วรรณคดี

ตามนัยดังกล่าวนี้ อิทธิพลที่ทำให้เกิดวรรณคดี หรือการสร้างสรรค์วรรณคดี จึงหมาย รวมถึง การที่กวีแต่งเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นโดยอาศัยความจริงหรือข้อเท็จจริง ซึ่งสามารถหา หลักฐานอ้างอิงได้ควาย เพราะ "กวีมิได้เป็นแค่วี หากเป็นคนเกิดในยุคใดยุคหนึ่ง กวีใด เกิดในสมัยใด จะรอดพ้นจากอิทธิพลแห่งเครื่องแวดล้อมทำไม" และสิ่งที่แวดล้อม กวีอยู่นั้น มีทั้งบุคคล อันอาจจะเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของกวีโดยตรง หรือบุคคลที่มีชีวิต อยู่ในยุคสมัยเดียวกับกวี และเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในยุคนั้นอันกวีได้พบเห็นโดยตรง หรือได้ยิน ได้ฟังมากก็ได้

เมื่อศึกษาวรรณกรรมของสุนทรภู่ ก็ปรากฏว่า สุนทรภู่แต่งเรื่องโดยอาศัยข้อเท็จจริง อันมีหลักฐานอ้างอิงได้หลายประการ บางครั้งก็เขียนจากประสบการณ์อันแท้จริง เช่นวรรณกรรม นิราศบางเรื่อง แม้กลอนนิทานซึ่งสุนทรภู่มีไว้ก็อาจว่าเป็นเรื่องแต่งตามจริง แต่หากศึกษาอย่างละเอียด จะปรากฏว่า มีเรื่องราวซึ่งเขียนจากความจริงหลายตอน หากสุนทรภู่นำมาสร้างรูปใหม่ สร้างเสริมเรื่องราวให้พิสดารออกไป เพื่อให้เรื่องนั้นสนุกสนานน่าสนใจ แม้ "ความคิดอัน ถึงสิ่งแปลกซึ่งบังเอิญมาตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้นในยุคต่อมา ก็เป็นสิ่งที่อาจเกิดขึ้นได้แม้กับคนทั่วไป โดยเฉพาะเมื่อมีต้นเหตุทำให้เกิดความคิดนั้น" ทั้งสุนทรภู่ก็ได้รับยกย่องว่าเป็นทั้งอรรถกวี

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "วรรณคดีและสังคม" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๑๔๔

๒ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี : การศึกษาในแง่วรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๑๓๐

สุตทวิ และจินตทวิ จึงไม่เป็นการเกินความสามารถที่สุนทรภู่จะนำสิ่งแปลกปลอมเหล่านั้นมา สอดแทรก หรือประกอบขึ้นเป็นเรื่องราวไว้ในวรรณกรรมของท่าน

บุคคลที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นยุคที่วรรณคดีประเภทร้อยกรอง เจริญที่สุดตลอดเวลา ๑๕ ปีแห่งรัชสมัย นับว่าประเทศไทยอยู่ในยุคแห่งสันติสุข แม้จะมี เหตุการณ์พิพาทกับเขมร ญวนบ้าง ก็เป็นเรื่องเล็กน้อย ภาพความพินาศของกรุงศรีอยุธยา คงจะอยู่ในความทรงจำของชาวไทย จึงต่างพากันระดมเขม้นสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แกชาติ ในยามที่บ้านเมืองสันติยุคเช่นนี้ ศิลปินทั้งหลายต่างช่วยกันสร้างสรรค์ศิลปะขึ้น เพื่อทดแทน สิ่งที่ได้สูญเสียไปเมื่อเสียกรุง

ราชสำนักพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นศูนย์กลางการศึกษาและ วรรณคดี งานพระราชพิธี งานสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ในราชสำนัก ล้วนเป็นสิ่งเจริญตา เจริญใจ เป็นเครื่องจรรโลงใจให้กวีสร้างสรรค์วรรณกรรมทั้งสิ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นั้นทรงเป็นประมุขแห่งกวี นอกจากจะทรงพระราชโพนธ์วรรณกรรมต่าง ๆ ด้วยพระองค์ เองแล้ว ยังทรงเอาพระราชธุระในการสร้างสรรค์วรรณกรรมด้วย โปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ ราชบัณฑิตรวบรวมของเก่าแก่เก็บให้สมบูรณ์ รวมทั้งสร้างสรรค์วรรณกรรมใหม่ขึ้นไว้ด้วย ผู้ใด เชี่ยวชาญทางกาพย์กลอนก็โปรดปราน ยกย่อง ถึงกับมีคำกล่าวว่า "ในรัชกาลที่ ๒ นั้น ใครเป็นกวี ก็เป็นคนโปรด"

สุนทรภู่ก็เป็น "คนโปรด" ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วยคนหนึ่ง ในฐานะกวีคนสำคัญประจำราชสำนัก ถึงความในพระราชพงศาวดารเกี่ยวกับลักษณะที่ทรง พระราชโพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ว่า "บางเรื่องเบี่ยงกันแต่งเป็นคน แต่ผู้ใดรับเบี่ยงนั้นน้อยตัว

ไถ่คืนแต่ ๓ คือ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และขุนสุนทร (ภู)"

นอกจากเรื่องแต่งกลอนแล้ว สุนทรภูยังเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรเจ้าฟ้าอาภรณ์ พระราชโอรส อันประสูติแก่เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ถึงความที่สุนทรภูกล่าวไว้ในเพลงยาวถวายโอวาท ซึ่งสุนทรภูแต่งถวายเจ้าฟ้ากลางกับเจ้าฟ้าป้า พระอนุชารวมพระชนนีของเจ้าฟ้าอาภรณ์ ว่า

"แนคนหลังครั้งพระโกศก็โปรดเกล้า ฝากพระเชษฐาขึ้นให้ฉันสอน"^๒

(เพลงยาวถวายโอวาท)

ด้วยความสำคัญในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงชุบเลี้ยง บกย่อง ถึงกล่าว วรรณกรรมของสุนทรภูจึงมีข้อความปรากฏอยู่เสมอ ข้อความเหล่านั้นแสดงใหญ่อานtramถึงความเป็นไปในชีวิตของท่านในขณะรับราชการใกล้ชิดพระยุคลบาท ความจงรักภักดีที่สุนทรภูมีต่อพระองค์ แม้ในช่วงเวลาที่สุนทรภูต้องเผชิญกับความทุกข์ยาก พระนามของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ติดปากสุนทรภูอยู่เสมอ

นอกจากความเชื่อมั่นในความสามารถในเชิงกลอนอันเป็นที่ประจักษ์แล้ว การเป็นคนโปรดในฐานะกวีที่ปรึกษาประจำราชสำนักพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย น่าจะเป็นแรงกระตุ้นอีกประการหนึ่งที่ทำให้สุนทรภูเป็น "กวีที่ไม่เคยลืมนึกว่าความรู้อัน มีแก่คุณวาท"^๓ ถึงความว่า

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงชำระ หน้า ๕๕๒

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู
หน้า ๕๑๙

^๓ ก. หน้า ๔๓ หน้า ๖๓

"อันหมอนฉันถึงที่คั่นเกล้า
ถึงลับตัวก็แคระเขาดอนนา
เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว
เขมรลาวลือเลื่องถึงเมืองนคร"
(เพลงยาวถวายโอวาท)

หรือ

"หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ ให้สืบเชื้อสายสุชาสถาน
สุนทรอาลักษณ์เจ้าจักรพรรดิ พระทรงสารศรีเสวตเกศกฤษณ์"
(นิราศพระปฐม)

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงอุปเลี้ยงสุนทรภู่จนตลอดรัชกาล แม้
เวลาที่สุนทรภู่ รับราชการอยู่ในราชสำนักจะน้อย แต่ก็เป็นผู้มีชีวิตที่สุนทรภู่รุ่งเรืองที่สุด
เมื่อสิ้นรัชกาลชีวิตของสุนทรภู่ก็เปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง กองละครพาชาวสวนออกบวช ละชีวิต
ข้าราชการไปใช้ชีวิตเร่ร่อน ถึงความปรากฏในวรรณกรรมของท่านว่า

"แต่ไปอก ออกจากราชกิจ บรรพจิตให้วาสพระศาสนา
เหมือนลอยลงทองระเลื่อยเอกรา เหน้แต่ฟ้าปากเปื่อยสุดเหวี่ยงแล

ทางบกเรือเนื้อไต่เท้าไปทั่ว จังหวัดหัวเมืองสิ้นทุกถิ่นฐาน"
(รำพันพิลาป)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๕๑๙

๒
ก. หน้า ๕๓๐

๓
ไปอก พ.ศ. ๒๓๖๓

๔
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล.ก. หน้า ๖๖๐

หากพิจารณาในแง่ชีวิต พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีอิทธิพลต่อชะตาชีวิตของสุนทรภู่เป็นอย่างมากถึงกล่าวแล้ว หากพิจารณาเกี่ยวกับงาน ก็เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระองค์นี้ทรงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่เป็นอย่างมาก

อิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมโดยเป็นสิ่งที่จรรโลงใจให้แสดงออกในวรรณกรรมโดยตรง

เจ้า สตะเวทิน^๑ กล่าวว่า "ลักษณะพิเศษของวรรณกรรมนิราศอยู่ที่โวหารสังวาสหรือรสพิศาวาประกอบด้วย จึงจะครบลักษณะศิลปะนิราศ ผู้แต่งนิราศมักจะแสดงโวหารคร่ำครวญและอาลัยกนกของคนที่อยู่เบื้องหลัง สาละสำคัญของวรรณกรรมนิราศจึงอยู่ที่ การอาศัยอิทธิพลสตรีให้เป็นที่มาแห่งความอ่อนหวานแห่งถ้อยคำ และเป็นห่วงกำเนิดแห่งความเคลิ้มฝันอันเป็นศิลปะของกวีเป็นสำคัญ"

จากข้อความดังกล่าวแสดงว่า โดยหลักทั่วไปแล้ว "ผู้หญิง" มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมนิราศ แต่เมื่ออ่าน "นิราศภูเขาทอง" ของสุนทรภู่ จะปรากฏว่าข้อเท็จจริงดังกล่าวแตกต่างออกไป สุนทรภู่ได้สร้างลักษณะพิเศษของวรรณกรรมนิราศขึ้นใหม่อีกแบบหนึ่ง คือ สุนทรภู่บรรยายถึง "พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย" แทนการคร่ำครวญถึงผู้หญิงที่รักอย่างกวีเอกอนาถาปฏิบัติมา หรือแม้ในนิราศเรื่องอื่น ๆ ของสุนทรภู่เอง ซึ่งบรรยายถึงผู้หญิงไว้เช่นกัน

อย่างไรก็ตามสุนทรภู่ก็มีโคทั้งแบบฉบับเดิมอันเคยยึดถือกันมาเสียทีเดียว เพราะนิราศภูเขาทองก็บรรยายถึงผู้หญิงอยู่ แต่สุนทรภู่กล่าวไว้ในตอนท้ายนิราศว่า เป็นเพียงพิภพไทยไม่ถักถัก อันจะช่วยบรรเทาอาหารให้อิสระเท่านั้น ดังความว่า

^๑ เจ้า สตะเวทิน "วิชาการวรรณคดี แบบเรียนวรรณคดี ม.ศ. ๔ - ๕ - ๖ (ฉบับที่ ๒)"

คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงของชุมนุมภาษาไทย ของครูสภา หน้า ๕๕๕

"เหมือนแควควักแก่งแพ่งผก
อันทวีไทยใบผกชี้เหมือนเส็ก"

สารพัดเสียบรณังเครื่องมั่งสา
ต้องโรยเกล้าเสียบสักท่อยอร้อยใจ"

(นิราศภูเขาทอง)

มีผู้ให้ความเห็นว่านิราศเรื่องนี้สุนทรภู่ไม่ครวญถึงผู้หญิงเพราะขบขยู่ เกรงจะเป็น
ที่ครหา โดยอ้างข้อความที่สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศมาขึ้นยัน ความตอนนั้นว่า

"ไฉจะมีที่รักสมัครมาก
ซึ่งครวญคร่ำท่ำที่พิริพโร"

แรมนิราศร้างนิกรพิศมัย
ตามวิสัยภาพยกลอนแตกออกมา"

(นิราศภูเขาทอง)

แต่เมื่อพิจารณานิราศที่สุนทรภู่แต่งตอนบวชเรื่องอื่น เช่น โคลงนิราศสุพรรณ ซึ่ง
ปรากฏหลักฐานแน่นอนว่า แต่งขณะเป็นภิกษุเช่นเดียวกับนิราศภูเขาทอง กลับพบข้อความ
พรรณนาแสดงโศกเศร้าคร่ำครวญ อาลัยรักผู้หญิงอยู่อย่างชัดเจน แสดงว่าเพศบรรพชิตมิได้
เป็นอุปสรรคต่อการแสดงโศกเศร้าของกวีเลย (แต่ที่นิราศภูเขาทองมิได้ครวญถึงผู้หญิง เป็นเพราะ
ผู้แต่งคือสุนทรภู่ กำลังโศกเศร้าเพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต
โศกเศร้ากับชะตาชีวิตของตนเอง จนไม่อารมณ์สะเทือนใจในเรื่องผู้หญิงมากครวญไว้ใน
นิราศภูเขาทอง เช่นในนิราศเรื่องอื่น ๆ อารมณ์สะเทือนใจของสุนทรภู่อยู่ที่การสิ้นชีพ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำมกราชาภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๑๕๕

๒

น.ก.

ความทุกข์ยากที่กำลังประสบ อันเนื่องมาจากสันธกษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องจรรโลงใจให้สุนทรภู่เขียนนิราศภูเขาทองขึ้นในแนวใหม่กับผู้เขียนโคลงแล้ว

ข้อความนี้ถึงสุนทรภู่ครั้นถึง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไว้ในนิราศภูเขาทอง ทำให้ผู้อ่านทราบประวัติชีวิตของท่านขอรับราชการ เช่น ความว่า

"ถึงท้าววังกัณฑ์เงี้ยวจะขาด คิดถึงบาทสมเด็จพระอัคร
ไฉนเล่าเจ้าพระคุณของสุนทร แปรปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น"
(นิราศภูเขาทอง)

หรือ

"ถึงท้าวแพแลเห็นเรือหนึ่ง คิดถึงกรังขนมน้ำตาไหล
เคยหมอบรับกับพระที่นั่งไวย แลลงในเรือหนึ่งบัลลังก์ทอง
พระทรงแสงแปลงมณฑปวารณ เคยรับราชโองการอาณชลอง
จนกลิ่นสิ้นแม่น้ำแลดำกลอง มีไคของเครื่องจักหัตถยา
เคยหมอบไกลไกลกลิ่นสุคนธ์กลบ ละของฉวีสร้อยกันนาสา
สิ้นแผนกดินสิ้นรสสุคนธา วาสนาเรากลิ่นเหมือนกลิ่นสุคนธา"
(นิราศภูเขาทอง)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๑๔๕

๒
ก. หน้า ๑๔๖

หรือจากโคลงนิราศสุพรรณที่สุนทรภู่แต่งระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๕ ถึง พ.ศ. ๒๓๘๔ อันเป็นระยะเวลาหลังการสวรรคตเกิดขึ้นในปี สุนทรภู่ยังกล่าวถึงความหลังขณะรับราชการไว้ในทำนองเดียวกับนิราศภูเขาทอง ว่า

"ยมนวนทวนนิกน้ำ	เนตรนอง
พระที่นั่งบัลลังก์ทอง	ที่เฝ้า
ชำระพระนิพนธ์สนอง	เสด็จสนึก ชิกเอย
สิ้นแผ่นดินเป็นเกล้า	กลับร่างทางนวน"

(โคลงนิราศสุพรรณ)

หรือนิราศพระประธม อันเป็นนิราศเรื่องสุดท้ายในชีวิต สุนทรภู่แต่งนิราศเรื่องนี้ ขณะที่พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ในขณะนั้นกล่าวได้ว่า ชีวิตของสุนทรภู่ซบสลายขึ้นตามสมควร แต่นิราศพระประธม ก็บันทึกถึงความหลัง แสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่เคยทรงชุบเลี้ยง ความว่า

"แล้วลาออกนอกโบสถ์ขึ้นโชคหิน	ตรวจวารินรคคำทำอักษร
ส่งส่วนบุญสุนทรำสอวาร	ถึงนิคมมารดาครูอาจารย์
ถวายองค์มกุฎอัยยุธเยศ	ทรงเผ่ากกทรงงามทั้งสามสาร
เสด็จถึงซึ่งบุรีไพรพนา	<u>เคยไปรคปรานเปรียบเมียมไก่อเทียมคน</u>

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

สิ้นแผ่นดินเป็นเกลามาเปล่าออก
โอ้พระคุณทูลกระหม่อมจอมสกต

นำคากศายน้อยลงร้อยพัน
พระคุณสืบเสียงเฉลิมให้เพิ่นพูน"^๑

(นิราศพระประธม)

ข้อความที่กล่าวครวญแสดงความทุกข์ยาก เพราะสิ้นพี่พี่ รักถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น สุนทรภู่แสดงไว้ในนิราศภูเขาทองมากที่สุด อาทิเช่น

"พระนิพนธ์ปานประหนึ่งพี่มิระชากร กว้างไวยุทธียากแค้นถึงแสนเข็ญ"^๒

"สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา วนาเรากลับเห็นมกฉนสุคนธา"^๓

"ถึงสามโลกไท่ถวิลถึงเป็นเกล้า พระพุทธเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงศรี
ประทานนามสามโลกเป็นเมืองศรี ชื่อมพูนธานีเพราะมีบัว
โอ้พระคุณบุญอันไม่กลับหลัง แดชอคงก็ยังอยู่เขารักษา
โอ้เราให้สุนทรประทานแก้ว ไบร่อดุริชสามโลกยังโศกใจ
สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ ต้องเหี่ยวเครือเกรวหาที่อาศัย"^๔

(นิราศภูเขาทอง)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๔๘๖

๒
ก. ๑๔๕

๓
ก. ๑๔๖

๔
ก. ๑๔๕

แม้ในนิราศวัดเจ้าฟ้า ซึ่งสุนทรภู่แต่งเป็นส่วนวนเอเรศนุพิศ มีความตอนหนึ่งที่แต่ง
เป็นทำนองให้เอเรศนุพิศครวญถึงเจ้าครอกข้างใน (ทองอยู่) ซึ่งเคยชบเลี้ยง แต่เมื่อพิจารณา
ความแล้วจะเห็นว่า สุนทรภู่น่าจะรำพันถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมากกว่า
ถึงกว่า

"น้ำเน่ญทุลกระหม่อมจึงตรอมอก ท่องระเห่ระเห่ไปนาใจหาย"^๑
(นิราศวัดเจ้าฟ้า)

จะเห็นว่าส่วนที่ขีดเส้นใต้ คล้ายกับนิราศพระปฐมท้าว

"สิ้นแผนकिनเป็นเกลามาเปล้าอก น้ำตาตกตามนอยลงรอยหน"^๒
(นิราศพระปฐม)

ความจงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ของสุนทรภู่นั้น
แสดงไว้ในนิราศภูเขาทอง ความว่า

"จะสร้างพรตศาสถสงสวนบุญถวาย ประพาศฝ่ายสมณะทั้งวสา
เป็นดังของฉลองคุณนุสิกา ขอเป็นข้าเคียงบาทหลวงชาติไป"^๓

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๕๒

^๒ ก. หน้า ๔๔๗

^๓ ก. หน้า ๑๔๕

"แม่กำเนินเกิดชาติใดใด
สิ้นแผ่นดินขอให้สิ้นชีวิตบ้าง

ขอให้ได้เป็นข้าฝารูลี
อย่าร้างบงกชบทศรี"^๑

(นิราศภูเขาทอง)

เมื่อสุนทรภู่เดินทางไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือปูชนียสถานที่ใด หากแต่งนิราศไว้
ข้อความอันฐานเพื่อขออานสงฆ์ มักจะปรากฏพระนามพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
แสดงว่า พระองค์ทรงอยู่ในจิตใจของสุนทรภู่โดยตลอด แม้ในโคลงนิราศสุพรรณ หรือนิราศ
พระปฐม อันสุนทรภู่แต่งในบันปลายของชีวิต ทั้งความว่า

"แล้วลาออกนอกโบสถ์ขึ้นโชดหิน
ส่งส่วนบุญสุนทราสดาว
ถวายของคณกฤอยุธยา
เสด็จถึงซึ่งบุรีนันทวน

ทรวจวรินทร์คำทำอักษร
ถึงนิคมารคำกรอาจารย์
ทรงเสวยทวงงามทั้งสามสาว
เคยไปกรปรานเปรียบเปี่ยมไฉ่เทียมคน"^๒

(นิราศพระปฐม)

หรือ

"แบ่งบุญสุทธเชิด
สืบข้างทางพพพ
ถวายพระหริภักทรง
ดูโลกโฉมเมืองแก้ว

ทิมวง
มองแนว
สารภีเกศ เสวตรเอย
ก็ร่ายหายสุ"^๓

(โคลงนิราศสุพรรณ)

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๔๔ - ๑๕๐

^๒ ก. หน้า ๔๔๖ - ๔๔๗

^๓ ก. หน้า ๒๖๕

จากข้อความในวรรณกรรมของสุนทรภู่ซึ่งผู้เขียนนำมาแสดงไว้^๕ จะเป็นแนวทาง
ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม
ของสุนทรภู่ในค่านเป็นเครื่องจรรโลงใจ ข้อความที่สุนทรภู่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
เลิศหล้านภาลัยนี้ ล้วนมีความไพเราะ แสดงอารมณ์สะเทือนใจของกวีอย่างลึกซึ้ง จนได้รับ
ยกย่องวาทิเคนเกือบทุกตอนก็ว่าได้

อิทธิพลต่อการแต่งโดยปริยาย

นอกจากสุนทรภู่จะเอ่ยพระนามพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไว้ใน
วรรณกรรมอย่างตรง ๆ แล้ว สุนทรภู่มยังนำเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระองค์ไปสอดแทรก
ไว้ในวรรณกรรมอื่นอีกด้วย สุนทรภู่อัดเรื่องราวดังนั้น โดยนำไปดัดแปลง สร้างเสริม
เป็นรูปใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องราวในวรรณกรรมแต่ละเรื่อง ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้
เรื่องราวเหล่านั้นสนุกสนาน น่าสนใจขึ้นด้วย

สุวคนธ์ จงกระภูด^๖ กล่าวว่า "เนื่องจากกวีที่มิใช่อัศวินส่วนมากเป็นกวีประจำ
ราชสำนัก เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน จึงเป็นเรื่องราวของกษัตริย์
หรือเจ้านายในราชสำนัก สิ่งเหล่านี้เองเป็นเครื่องบันดาลใจให้กวีเขียนเรื่องราวต่าง ๆ
เกี่ยวกับกษัตริย์ขึ้น เพื่อยอพระเกียรติ สรรเสริญพระเดชานุภาพ หรือไม่ก็วิพากษ์วิจารณ์เรื่องราว
ของพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ผู้ทรงเป็นแบบอย่างอันดีแก่ประชาชนเป็นมาตรฐาน
แล้วสร้างเสริมเรื่องราวขึ้นใหม่ให้พิสดารออกไป"

หากพิจารณาตามนี้ สุนทรภูเป็นกวีสำคัญในราชสำนักพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงไม่เป็นที่น่าประหลาดใจหากสุนทรภู้นำเรื่องราวเกี่ยวกับพระองค์ อาทิเช่น พระราชจริยาวัตร พระราชกรณียกิจ หรือเรื่องราวเกี่ยวกับราชสำนัก หรือบ้านเมืองในรัชสมัยของพระองค์ไปสอดแทรกไว้ในวรรณกรรมของท่าน

จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

เมื่อผู้เขียนศึกษากลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม ซึ่งสุนทรภูแต่งขณะรับราชการในราชสำนักในฐานะกวีที่ปรึกษา โดยอาศัยแนวความคิดดังกล่าว พบว่ามีข้อความซึ่งน่าจะแสดงถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเหตุการณ์ในเรื่องบางตอนก็น่าจะเป็นเรื่องราวในราชสำนัก หรือสภาพในราชสำนัก บ้านเมืองในสมัยนั้นก็อาจเป็นฉากในวรรณกรรมของสุนทรภู อาทิเช่น

เมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระพันวษา พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา สุนทรภูเขียนไว้ว่า

"ครานั้นพระองค์อยู่ทรงเกษ

สลับแทนแว่นฟ้าโชฬาร

ห้ามแทนเนินพนมละมุนหมอบ

ระเรื่อรับขวัญร้องท่อนองใน

ยามกลางวันนั้นก็ออกพระโรงรัตน์

ทั้งเหนือใต้ไพร่ไม่มีมา

ก้วยเกษบุญญาอาณานาพ

แทมรรกาซาเฝ้าเหล่าเสนา

มงกุฎ เกษอยุธยาหาสถาน

กิ่งวิมานเมืองฟ้าสุราลัย

งามประกอบกิริยาอัชฌาสัย

สำราญราชพลทุกเวลา

มีเศวตฉัตรวอลต้นทองพรรษา

สำราญใจไพร่ฟ้าประชาธิ

มีเศวตฉัตรประมุลพูนภาณี

ไกรทักไค้ประทานถึงพามทอง"

(กลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

คำกลอนตอนนี้แสดงถึง พระราชกรณียกิจ ของสมเด็จพระพันวา สถาปนาราชสำนัก
สถาปนาเมือง ไว้อย่างครบครัน เมื่อนำมาเปรียบกับพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ก็ความว่า

"ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ไม่มีการทรงสงครามสิ่งใด เหมือนอย่างแผ่นดิน
พระพุทธเจ้าหลวง เวลาเสด็จออกทรงปรณมิตพระสงฆ์ แลวราชการ เวลาบ่ายห้าโมง
เสด็จออกฟังรายงานบ้าง ทรงพระราชนิพนธ์รวมเก็บตังบ้าง อื่นๆบ้าง แลวก็ทรงธรรม
กันจบพระธรรมเทศนาแล้ว พระสงฆ์ถวายพระพรลา แลวก็เสด็จออกประทับที่พระที่นั่งสนาม
จันทร์ เจ้านายแลขุนนางเข้าเฝ้าทุกเวลา วราชกรณียกิจเล็กน้อย พอย้ายมาก็เสด็จขึ้น
ทอดพระเนตรละคร"

เมื่ออ่านกลอนเสภาและพระราชพงศาวดาร เปรียบเทียบกันจะเห็นว่าเป็นความอย่าง
เดียวกัน เพียงแต่ความในร้อยกรองรวมรัดกว่าเท่านั้น แสดงว่า สุนทรภู่ได้บันทึกเรื่องราว
เหตุการณ์ต่าง ๆ ในราชสำนัก และสภาพทั่วไปของบ้านเมืองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ไว้เท่าใดกับพระราชพงศาวดาร แลบันทึกโดยทางอ้อม กล่าวคือ
ใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องบันทึก

จากนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี

นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี นับเป็นวรรณกรรมชิ้นเอกของสุนทรภู่ ท่านคงจะคิด
ประดิษฐ์เรื่องราวขึ้นเพื่อความความบันเทิงของผู้อ่าน เช่นนวนิยายสมัยใหม่ แต่เรื่องราว

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงชำระ หน้า ๒๐๓

ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ สุนทรภู่แต่งตามความจริงหลายคน ทั้งลักษณะของตัวละครและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง โดยสุนทรภู่นำสิ่งเหล่านั้นเข้าไปสอดแทรกไว้อย่างแนบเนียน

เกี่ยวกับลักษณะของตัวละคร

ตัวละครในเรื่องคือ "พระอภัยมณี" นั้น สุนทรภู่อ้างให้คิดไปจากตัวละครในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่เข้าไปแต่งกันในสมัยนั้น หรือก่อนหน้านั้น ดังที่ สุกฤษณ์ จงตระกูลกล่าวถึง "พระอภัยมณี" ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง "กษัตริย์ในวรรณคดีไทย" ว่า "พระอภัยมณี เป็นกษัตริย์ที่มีอารมณ์อ่อนไหวง่ายมากที่สุดพระองค์หนึ่ง ทั้งนี้เพราะพระองค์มีลักษณะไม่เหมือนกษัตริย์อื่น ๆ ตรงที่ทรงมีอารมณ์เป็นเด็กใน โปรงคนครึ้นมากกว่ายหวิชาวาจรของพระอภัยมณีคือ เพลงปี่ของพระองค์สามารถทำให้คนฟังบังเกิดความสุขซึ่งเคลิบเคลิ้มหรืออาจทำให้ขาดใจตายได้"

"พระมหากษัตริย์ที่สุนทรภู่ประทับใจมากที่สุดคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะเป็นผู้ที่ทรงอุปถัมภ์เลี้ยงสุนทรภู่จนเป็นคำ เป็นตนขึ้นมา" ^๒ ฉะนั้นเมื่อสุนทรภู่อ้าง "กษัตริย์ในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี" สุนทรภู่จึงนำพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไปสร้างเป็นลักษณะของกษัตริย์ในวรรณคดีของตน คือลักษณะของพระอภัยมณี

สุกฤษณ์ จงตระกูล กษัตริย์ในวรรณคดีไทย หน้า ๓๕

^๒ พจนีย์ เห็นพิทักษ์ "วรรณกรรมสุนทรภู่" การวิเคราะห์วรรณกรรม

นิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า ๒๖๔

สุกฤษณ์ จงตระกูล

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นกวีพระราชนิพนธ์ของพระองค์
ล้วนได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศ อาเป็นเหตุ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา โดยเฉพาะ
เรื่องอิเหนานั้นได้รับยกย่องว่า "มีความไพเราะตลอดเรื่อง ทั้งเรื่องเกือบจะหาที่ติดยคำ
ไม่ได้เลยจะมีบ้างก็แต่ในที่ที่สำคัญจนเกือบจะมองไม่เห็น เป็นกลอนที่ต้องเสาะหาที่ติดยคำ
อุทิศสาธะจึงจะหาได้บ้าง แต่ส่วนที่ไพเราะนั้นมีเป็นส่วนใหญ่ต่าง ๆ พิจารณาให้อ่านทั่วยากยิ่ง"^๑
หากจะเปรียบเทียบความไพเราะแห่งถ้อยคำจากบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ กับเพลงปี่ของพระอภัยมณี
ในก้านให้ความเพลิดเพลิน หรือทำให้คนฟังบังเกิดความซาบซึ้ง เกลิบเกลิ้มไปกับลีลาที่
ไพเราะนั้น ก็ย่อมจะเปรียบเทียบได้

ลักษณะที่เป็นกลอนของกษัตริย์ในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีนั้น สุนทรภู่จะได้
ความจรโลงใจมาจากกษัตริย์ที่สุนทรภู่ได้ใกล้ชิด เป็นผู้ทรงอุปถัมภ์ชุบเลี้ยงสุนทรภู่นั้นเอง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม
ของสุนทรภู่โดยเป็นผู้จรโลงใจ ให้แสดงออกในวรรณกรรมโดยทางอารมณ์นัยกึ่งกล่าวนี้

เกี่ยวกับเหตุการณ์ในเรื่อง

สุนทรภู่อายความจงรักภักดีอย่างสูงสุดในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
สุนทรภู่เป็นท้าวเป็นทนต์ขึ้นมาได้ก็เพราะพระองค์ทรงชุบเลี้ยง ถึงความในนิราศพระประธม
ซึ่งสุนทรภู่แต่งไว้ว่า

"เคยไปครปรานเปรียบเบี่ยมได้เทียมตน"^๒

(นิราศพระประธม)

^๑ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร "แนวทางการวิจารณ์วรรณคดีประเภทร้อยกรอง"

อนุสารทศกวีภาษาไทย ท.๓ / ๒๕๖๖ หน้า ๑๒

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่ หน้า ๘๘๓

ดังนั้น การสวรรคตของพระองค์จึงเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ที่สุนทรภู่ไม่วันลืม
วันสวรรคตนั้นสุนทรภู่จากจำไถ่เบนยาและนำไปกำหนดวันสวรรคตของท้าวสุทัศน์และนาง
ปทุมเกสร พระชนกชนนีของพระอภัยมณี ก็จะเห็นได้จากข้อความที่บันทึกวันสวรรคต
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระราชพงศาวดาร กับวันสวรรคตของ
ท้าวสุทัศน์กับนางปทุมเกสรในเรื่องพระอภัยมณี

ความจากพระราชพงศาวดาร บันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับเรื่องทรงพระประชวร
และการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไว้ว่า

"เมื่อ ๗ วันพุธ เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีวอก หนัก จุลศักราช ๑๒๒๖ พ.ศ.
๒๓๖๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร มีพระอาการให้มันและเมื่อยพระองค์
จึงเรียกพระโสดขันธ์ชื่อ จรในเพชร ซึ่งเคยเสวยแตกฉานนั้นมาเสวย ครั้นเสวยแล้วเกิด
พระอาการให้ร้อนเป็นกำลัง จึงรับสั่งเรียกพระโสดชื่อว่า ทิพย์โสด มาเสวยอีกชามหนึ่ง
พระอาการก็ไม่คลาย กลับเข้มน้ำไปมิได้ครึ่งสิ่งใด แพทย์หลวงประกอบพระโสดถวาย
ก็เสวยไม่ได้อีกมา ประชวรอยู่ ๘ วัน ครั้นถึง ๗ วันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ เวลา
ย่ำค่ำแล้ว ๕ บาท ก็เสด็จสวรรคต"

สุนทรภู่นำไปบันทึกไว้ในวรรณกรรมของท่านว่า

"เดือนแปดปีวอกตะวันตกสายน้ำ
สิบเอ็ดค่ำพุธวันขึ้นบรรจจรถ

ฤกษ์อรุณทูลกระหม่อมจอมมกร

สองภูธรเขอสวรรคาลัย"^๒

(พระอภัยมณี)

๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒

หน้า ๒๐๕

๒ กรมศิลปากร พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๑๐๖๗

ความโศกเศร้าในการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น นอกจากสุนทรภู่จะแสดงไว้ในนิราศภูเขาทองแล้ว ยังปรากฏในนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี เมื่อสุนทรภู่วรรณาคความโศกเศร้าของนางละเวงวิเศษ คราวที่สูญเสียทั้งเจ้าลังกาผู้เป็นบิดา และอุเรนพี่ชาย โดยพิจารณาจากความในคอนพรรณนา นำไปเทียบกับความในนิราศภูเขาทอง จะเห็นว่าคล้ายคลึงกัน จะต่างกันเฉพาะลักษณะการรำพัน เพราะในนิราศสุนทรภู่อ้างถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโดยตรง ส่วนในเรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่อ้างให้ตัวละครรำพันแทนโดยอาศัยเหตุการณ์ในเรื่อง กังความต่อไปนี้

"ทูลกระหม่อมจอมโลกของลูกโดย พระละเลยลูกไว้ไปสวรรค
แล้วมิทราหน้าพระที่สิ้นชีวัน ลูกจะฝันพักตราไปหาใคร"
(พระอภัยมณี)

"พระนิพพานปานประหนึ่งศวีระชาด ค่ายไวยาศิษยาภกัณถึงแสนเข็ญ
ทั้งโรคซ้ำกรรมมิควิบัติไพบ ไม่เล็งเห็นสิ่งซึ่งจะพึงพา"
(นิราศภูเขาทอง)

หรือ

กรมศิลปากร พระอภัยมณี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๔๒๑

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๑๔๕

"โอพระองค์ทรงสวัสดิ์กันทรทวี
 มาคับดับดับฟ้าทั้งชาตรี
 พระบิดาพาลูกไปควยเถิก
เป็นมณเฑียรจะอายุมิวายกลัว

ถึงประทับแจ่มจรัสตัวมี
 ไม่เห็นพิพลแม้อยู่แต่ตัว
 จะขอเถิกกับพระระยหัว
จะฆ่าตัวตามตึกบิตรงก"

(พระอภัยมณี)

"แนก่าเนิกเถิกชาติโคโค
 สิ้นแนกิ้นขอให้สิ้นชีวิตบาง
เหลืออาลัยใจกรมระหมทวี

ขอให้โคเป็นชาฟ้าตรี
 อัยการ่างบงกชบศรี
ทุกวันนี้ยังถวายทรงกายมา"^๒

(นิราศภูเขาทอง)

ข้อความที่พรรณนาความโศกเศร้าอีกตอนหนึ่ง คือ ตอนเสนากรวญถึงเจ้าลังกา
 สุนทรภูเขียนไว้ว่า

"ฝ่ายฝรั่งทั้งหลายเสียกายเจ้า
 พอเจ้าครุฑอุ้งคางไป
 พวกเสนาว่าโอพระพลุกระหม่อม
 เหมือนจันทราภานมาศลีลาคลับ

คางสร้อยเสวราชบนานาคาไหล
 เสียงร้องไห้ระงมทั้งกองทัพ
 นิพพานพร้อมเพราะสิ้นแผ่นดินกลับ
 เหม็นกลิ่นกับกลิ่นกลิ่นพุทธรังคร

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๒๒๑

๒
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู

หน้า ๑๔๘ - ๑๕๐

สิ้นแผ่นดินสิ้นฟ้าหาสมุทร
เหมือนแผ่นดินสิ้นกษัตริย์จักรนคร
โอพระองค์ทรงทวีปประทีปแก้ว
นิเวศน์วังดังกาประชาชน

ทั้งสิ้นสุกพระสุเมรุเกณฑ์สิ่งข
ราษฎรร้อนทั่วทุกตัวคน
จะล้มแหล่เหล่าแห่งทุกแห่งหน
จะรอนรานเรรานรณูจวนใจ"

(พระอภัยมณี)

เรื่องพระอภัยมณีตอนนี้ สุนทรภู่แต่งกลอนบรรยายความโศกเศร้าเพราะกษัตริย์
สวรรคตถึง ๒ ส่วนวน ส่วนแรกแสดงความโศกเศร้าของบุคคลซึ่งใกล้ชิด แสดงอารมณ์
ส่วนตัวของผู้ต้องสูญเสียบุคคลที่รัก อีกส่วนหนึ่งแสดงอารมณ์ส่วนรวม ความรู้สึกของ
พลเมืองที่เกิดขึ้นเมื่อต้องสูญเสียกษัตริย์ ทั้งสองส่วนวนบรรยายถึงการสูญเสียยิ่งใหญ่
แสดงอารมณ์สะเทือนใจอย่างลึกซึ้ง การพรรณนาแสดงอารมณ์เศร้าของตัวละครในเรื่อง
โดยลักษณะนี้ "เป็นการพรรณนาจากภายใน คือ กวีเข้าไปอยู่ในจิตใจของตัวละคร
แล้วให้ความรู้สึกทั้งหลายเป็นของตัวละคร กวีต้องนึกเห็นอารมณ์และสภาพจิตใจของตัวละคร
นั้น ๆ ใญ่ถูกต้อง เป็นวิธีการพรรณนาที่ไ้ร่สว่าการบรรยายแสดงความโศกเศร้าโดยคนนอก
(คือกวี) เป็นผู้บอกเล่าแก่ผู้อ่าน หรือเห็นแทนผู้อ่าน เพราะกวีให้อ่านเห็นและรู้สึกเอาเอง
แต่เป็นเรื่องที่ทำได้ยาก"^๒ กวีจำต้องมีความจริงใจ โดยเขามีอารมณ์ ความรู้สึก
เช่นนั้นมาก่อน ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์^๓ กล่าวว่า "กาพย์กลอนที่แสดงความโศกเศร้า

กรมศิลปากร พระอภัยมณีขับหอสุมทแห่งชาติ หน้า ๕๒๐

^๒ เปื้อง ณ นคร "ทัศนกวีและลีลาแห่งกาพย์กลอน" คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง
ของชนภาษาไทย ของครูสภา หน้า ๕๔

^๓ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "การจำแนกวรรณคดี" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์
หน้า ๕๕

ต้องแค้นความจริงใจ และต้องแสดงความรู้สึกที่เกิดขึ้นจริง ๆ ไม่ใช่เสกสรรปั้นขึ้น"
นั่นคือ กวีต้องมีอารมณ์เศร้าที่แท้จริง และสุนทรภู่ก็มีอารมณ์เศร้าอันแท้จริงจากการสรวลค
ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นความจริงใจในการสร้างสรรค์วรรณกรรม
เรื่องนี้

จากนิทานคำกลอนเรื่องลักษณวงศ์

วรรณกรรมเรื่องนี้ สุนทรภู่สร้างตัวเอกของเรื่องคือพระลักษณวงศ์ ให้เป็นกวี
แต่งเรื่องอิเหนา มีพราหมณ์เฝ้า เป็นกวีที่ปรึกษา จากความว่า

"ปางพระองค์ทรงแต่งเรื่องอิเหนา พราหมณ์เฝ้าเข้าเคียงเขียนอักษรวี
เมื่อท้าวติพพรำหมณ์ก็ต่อไต่พอดี้ ท้าวเขมมีพิสวาสนประภาษชม"
(ลักษณวงศ์)

จากนิราศภูเขาทองมีข้อความที่สุนทรภู่เขียนแสดงว่า เป็นกวีที่ปรึกษาใกล้ชิดพระองค์
คือ

"เคยทรงแต่งแปลงบทพจนารถ เกยกับราชโองการอ่านฉลอง"
(นิราศภูเขาทอง)

เมื่อนำข้อความทั้งสองตอนนี้มาเปรียบเทียบกัน จะเห็นได้ว่าสุนทรภู่ได้นำประสบการณ์
ของท่านไปแต่งนิทานคำกลอน เมื่อสุนทรภู่กล่าวถึงพระลักษณวงศ์ ก็แทรกพระราชอิริยาบถ

พ.ณ ประมวลมารศ (รวบรวม) นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ หน้า ๕๐๑

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่โปรดการพระราชนิพนธ์บทกลอนไว้มาก กล่าวถึง
พราหมณ์เกสรว่าทำหน้าที่เป็นกวีที่ปรึกษาของพระลักษณะวงศ์ ก็เปรียบกับตัวสุนทรภู่เองที่เคย
คัดกลอนพระราชนิพนธ์ที่ทรงดัดชกถวายหลายครั้ง จนเป็นที่โปรดปรานให้มีตำแหน่งเฝ้าเป็น
ประจำ แม้เวลาเสด็จประพาส ก็โปรดให้ลงเรือพระที่นั่งเป็นพนักงานอ่านเขียนเมื่อทรง
พระนิพนธ์บทกลอน แม้แต่เรื่องพระลักษณะวงศ์แต่ง สุนทรภู่ก็ใช้เรื่อง "อิเหนา" ซึ่งเป็น
บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เรื่องสุนทรภู่แต่งให้ภักตร์วิไลวรรณภรรยาของท่านเป็นกวีนี้ มีปรากฏในเสภาเรื่อง
ขุนช้างขุนแผนตอนกำเนิดพลายงามอีกเรื่องหนึ่ง สมเด็จพระพันวัสสาพระมหากษัตริย์ในเรื่องนั้น
ก็โปรดการพระราชนิพนธ์บทกลอน แก่บทพระราชนิพนธ์ที่สุนทรภู่เอ่ยถึงในเรื่องขุนช้างขุนแผน
เป็นบทละครนอก มีบทละครในเรื่องอิเหนา ทั้งในเรื่องลักษณะวงศ์ ทั้งความตอนพลายงาม
ถวายตัว ซึ่งสุนทรภู่เขียนไว้ว่า

"ให้เกล็ดพระองค์ทรงกลอนละครนอก นึกไม่ออกเวียนวงให้หลงไหล
ลืมนิพนธ์ราชกิจที่คิดไว้ กลับเข้าในแท่นที่ศรีไสยาส"

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เมื่อพิจารณาตัวอย่างในวรรณกรรมของสุนทรภู่ทั้งสามเรื่องนี้แล้ว กล่าวได้ว่า
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่
สุนทรภู่ยึดพระองค์เป็นความจรรโลงใจในการสร้างตัวละครในวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ซึ่ง
ถือว่าการแสดงออกของอิทธิพลของบุคคลที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมโดยปริยาย

อิทธิพลต่อการแต่งโดยตรง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นั้น เกิดวรรณคดีมากมาย พระ-
ราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ กล่าวถึงลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒
ไว้ว่า "บางเรื่องแบ่งกันแต่งเป็นตอน" ดังเช่น เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน "ที่เป็นบท
พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเองก็มี และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้ทรง
พระราชนิพนธ์คำอีกพระองค์หนึ่ง แต่ทว่าสำนวนไฉ่นั่นนั้น คือสุนทรภู่อีกคนหนึ่ง แต่งตอน
กำเนิดพลายงาม และกล่าวถึงเกี่ยวกับที่แต่งหนังสือพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ มีเรื่องอิเหนา และ
รวมเกียรติ เป็นเอง ที่แต่งเสภา

เดิมเรื่องขุนช้างขุนแผนเล่ากันเป็นนิทาน แต่งเป็นกลอนเพียงบทสำหรับว่าสลับแต่ใน
ตอนที่สำคัญ แล้วเล่านิทานต่อ ต่อมากวีจึงแต่งเป็นกลอนทั้งตัวนิทานนำไปขับเสภา แต่เนื่องจาก
นิทานเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องยาว พจนวิสัยที่จะขับให้ตลอดเรื่องได้ในคืนเดียว บทเสภา
ที่แต่งขึ้นจึงแต่งแต่เป็นตอนพอขับคืนหนึ่ง ใครชอบใจจะขับตอนไหน ก็แต่งเป็นกลอนเฉพาะตอนนั้น
บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ โดยมาก และบทที่ถือกันว่า
วิเศษในทุกวันนี้ เป็นบทแต่งครั้งรัชกาลที่ ๒ แท้ทั้งนั้น ลักษณะที่แต่งก็แบ่งกันแต่งเป็นตอน ๆ
ดังกล่าวนั้นแล้วแต่กวีคนใดจะพอใจจะแต่งตอนไหน เมื่อแต่งแล้วก็นำมาขับถวายเวลาทรงเครื่อง
ใหญ่" ๒

๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงชำระ หน้า ๕๘๒

๒ กรมศิลปากร "ตำนานเสภา" เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม ๑ หน้า (๑) - (๓๕)

จากเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนที่สุนทรภู่แต่ง มีกลอนกล่าวถึงสมเด็จพระพันวัสสา ตอน
พลายงามถวายตัว ว่า

"ให้เกล้าพระองค์ทรงกลอนละครนอก นึกไม่ออกเวียนงอให้หลงใหล"

(ขุนช้างขุนแผน)

พอจะนำมาเป็นทางสันนิษฐานเรื่องระยะเวลาที่แต่งได้ว่า สุนทรภู่แต่งกลอนเสภา
ตอนนี้ ในระยะเกี่ยวกับที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละคร
นอกทั้งหกเรื่อง หรือหลังจากนั้น

ข้อความอื่น ๆ จากกลอนเสภาตอนนี้จะยกมาเป็นการสันนิษฐานทั้งกลาว คือ
ตอนนางวันทองพาพลายงามไปฝากวัด ความว่า

"โอ้ลูกแก้วแววตาจะลาไป หนทางป่าคาไมพ้อไม่เคย"

(ขุนช้างขุนแผน)

ใช้คำ "ป่าคาไม" เหมือนในเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ตอนสังข์ศิลป์ชัยตกเหว
จากคำว่า

"น้องเอยน้องรัก

สุดที่พี่จะหักเสนหา

เมื่อมาแต่หนุ่มสาวสองรา

ในกลางป่าคาไมเช่นนี้"

(สังข์ศิลป์ชัย)

กรมศิลปากร เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๕๔๐

๒
ก. หน้า ๕๑๘

๓
กรมศิลปากร บทละครนอก สังข์ทองไชยเชษฐ์ ไกรทอง มณีพิชัย คำวี และ
สังข์ศิลป์ชัย พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย หน้า ๒๒๐

ตอนปลายงานพบนางทองประศรี ความว่า

"แล้วหาไฟให้หลามสงสาร เหลือ มานั่ง เลื้อยไต่ ไปปราศรัยถาม"^๑
(ขุนช้างขุนแผน)

เรียก "เลื้อยไต่" เหมือนในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนท้าวสามลให้นางทั้งเจ็ดเลื้อยไต่ ความว่า

"ผูกค่าน้ำหน้าไม้คลาไคล กับเกาะ เลื้อยไต่ ไปมา"^๒
(สังข์ทอง)

จากข้อความที่ยกมาแสดงทั้งหมด แสดงว่ากลอนเสภาตอนกำเนิดพลายงามนี้ แต่งหลังจากทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอกซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ต่อจากละครใน คืออิเหนา และรามเกียรติ์ คงจะอยู่ราว พ.ศ. ๒๓๖๒ - ๒๓๖๓ คือแต่งเมื่อเล่นเสภาหน้าพระที่นั่งในส่วนขวา"^๓ โดยมีพระกระแสรับสั่งให้แต่ง

กลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนกำเนิดพลายงามนี้ เป็นวรรณกรรมที่แปลกไปอีกเรื่องหนึ่งของสุนทรภู่ นอกจากจะแสดงความสามารถเชิงกวีของผู้แต่งแล้ว ยังบันทึกสภาพความเป็นไปของบ้านเมืองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไว้ ถึงความ

^๑ กรมศิลปากร เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๕๒๓

^๒ กรมศิลปากร บทละครนอก สังข์ทอง ไซยเชษฐ โกรทอง มณีพิชัย คำวิ สังข์ศิลป์ชัย พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย หน้า ๑๐๐

^๓ กาญจนาคพันธุ์ เลาเรื่องขุนช้างขุนแผน หน้า ๒๐๕

ก็กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวร ถึงความมา

"ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
สถิตแทนแว่นฟ้าโอฬาร
ห้ามแทนเนนทนต์มณฑล
ระเอยรับขับร้องทำนองใน
ยามกลางวันนั้นก็ออกพระโรงรัตน์
ทั้งเหนือใต้โพธิ์ไม้ม้า
ถวายเชษฐาญญาภาพ
แด่บรรดาข้าเฝ้าเหล่าเสนา

มงกุฎเกศอชุตยามหาสดาน
ทั้งวิมานเมืองฟ้าสุราลัย
งามประกอบเกียรติยศฉาย
สำราญราชหฤทัยทุกเวลา
มีเกียรติสรวลสันต์ทรงพรรณา
สำราญใจไพร่ฟ้าประชาชี
มีเกล้ามาประมุขพญา
ใครทำดีก็ประทานถึงพานทอง"
(ขุนช้างขุนแผน)

เมื่อสุนทรภู่แต่งบทเสภา ก็กล่าวถึงคนขับเสภาหรือครูเสภาที่มีชื่อเสียงโด่งดังในยุคนั้น
ไว้หลายคน นับว่าเป็นประโยชน์แก่การค้นคว้าเรื่องตำนานเสภาอย่างยิ่ง จากความตอน
นางทองประศรีโขนจุฬาลงกรณ์ ความว่า

"สมภารกับกัณเฑาะว์อ้าว
หาเสภามาทั่วหัวคี่
ดูทำนองพองคอเสียงออแอ
ถารองศรีก็แต่ขับร่ายกรบ
แล้วนายทั้งคังค่องเสียงโง่โง
ฝ่ายนายเพชรเมื่อก่อนลากซำ

เสียงพิณพาทย์พวกพ้องทองประศรี
ทำนตามีช่างประทีกณักรบ
พวกคนเกษมชวาวรูป
กรับกระแทกทำหลอกแล้วกลอกตา
ว่ากระโชกกระชั้นชั้นหนักหนา
ทั้งสามวาสองศอกเหมือนบอกลาย

ส่วนนายมาพระยานนทคนคอก

คาทองอยุธยาภาษาลาว

ว่าทยกทยกทยาบชาคนฮาดาว

แล้วส่งกราวเซ็คเพลงโหม่งเพ่งไป"

(ขุนช้างขุนแผน)

กลอนเสภาตอนนั้นจะเป็นข้อยืนยันว่า สุนทรภู่ นำบุคคลจริงมาใส่ไว้ในวรรณกรรมของท่าน เพื่อให้เรื่องสมจริงขึ้น

นอกจากนี้ สุนทรภู่อยังได้แทรกประวัติชีวิตของท่านไว้ในกลอนเสภาเรื่องนี้หลายตอน อันช่วยให้การสันนิษฐานเรื่องประวัติชีวิตของสุนทรภู่ มีหลักฐานน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

กลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม เป็นผลงานที่สมบูรณ์เพียงเรื่องเดียวในชีวิตราชการของสุนทรภู่ ที่สุนทรภู่แต่งโดยมีพระกระแสรับสั่ง นับได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมโดยตรง

*อิทธิพลต่อการแต่งโดยทางอ้อม

"เมื่อพิจารณาวรรณกรรมของสุนทรภู่ มีนิราศอิเหนาเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น ที่สุนทรภู่ไม่พูดถึงตนเอง สุนทรภู่มอบความเคลิบเคลิ้มอันผดุงสุมความเศร้าให้แก่ "อิเหนา" ตัวเอกในบทละครว่า พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย"^๒

มูลเหตุแห่งการแต่งนิราศอิเหนานั้น ฉันทน์ ขำวิไล^๓ สันนิษฐานไว้ประการหนึ่งว่า "อาจจะแต่งเพื่อเทอดทูนพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย" แต่ไม่ได้ยืนยันความกึกกั่นนี้ โดยเหตุที่นิราศเรื่องนี้ไม่มีบทเฉลิมพระเกียรติ ข้อความทำนองยศพระเกียรติ

กรมศิลปากร เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๕๓๕

^๒ เจือ สตะเวทิน "วิชาการวรรณคดี แบบเรียนวรรณคดี มศ. ๔ - ๕ - ๖ (ฉบับที่ ๒)

คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงของชุมนุมภาษาไทย ของครูสภา หน้า ๕๕

^๓ ฉันทน์ ขำวิไล ๑๐๐ ปี ของสุนทรภู่ หน้า ๔๔๐

หรือกล่าวออกพระนามพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นไว้ในนิราศ ซึ่งมีลักษณะการเขียนของ
สุนทรภู่ ที่มักจะบอกมูลเหตุที่แต่งไว้เสมอ เช่น

ถวายพระเหินอบพิตรอิศรา

"สุนทรทำคำสวัสดิรักษา
 ตามพระบาดีเจดีย์ให้เพ็ญ"^๑
 (สวัสดิรักษา)

หรือ

จึงเขียนความตามใจอาลัยลาญ
ถวายขอบคุณทูลกระหม่อมถนอมรัก
เสด็จมาปราศรัยถึงกุฎี
ทั้งการอุทิศสุนทรคารวะ
ขอพึ่งบุญมุลิกาฝ่ายละออง

"ควรมีความจวนจะพรากจากสถาน
ขอประทานโพชชาดยาราคี
เหมือนเนกพัศตร์นิวาหน้าเป็นราชี
ถึงวารวิรัชยาบละออง
ถวายพระวรวงศ์งานสนอง
พระเนตรสองสุริยวงศ์ทรงศักดิ์"^๒
 (เพลงยาวถวายโอวาท)

หรือกล่าวไว้ตอนจบนิราศเมืองแกลงว่า

"นิราศเรื่องเมืองแกลงแต่งมาฝาก เป็นขันหมากฝั่งมิตรพิสมัย"^๓
 (นิราศเมืองแกลง)

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๕๐๑

^๒ ภู. หน้า ๕๐๕

^๓ ภู. หน้า ๑๐๕

ส่วนนิราศอิเหนาขึ้นต้นว่า

ปางอิเหนาเสวยสุกถึงบุษบา

"นิราศร้างทางทะเลสมหา

พระพายพาพนักองเพียวล่องลอย"

(นิราศอิเหนา)

และจบด้วยการกล่าวถึงอิเหนา

"กรันกรวนน้ำสำเริงเสด็จกลับ

ทุกเช้ากล่าวรำลึกเข้าศรีกรรทอง

เข้าห้องหับโอบโอบพระทัยหมอง

จนขาดกรรทองกราวสวาทนิราศ เอย"

(นิราศอิเหนา)

ทั้งความตอนขึ้นต้นและตอนจบของนิราศอิเหนา จับความไม่ได้ว่า สุนทรภู่แต่ง เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมกับที่ ฉันท ขำวิไล กล่าว แด่หากพิจารณาในแง่สาเหตุหรือจุดมุ่งหมายในการแต่ง จะเห็นว่าสุนทรภู่แสดงความมุ่งหมาย ในการแต่งไว้ในบาทแรกของนิราศว่า แต่งเพื่อเสนอเรื่องราว ความโศกเศร้าของอิเหนา เมื่อต้องพลัดพรากกับบุษบา

- สุนทรภู่ได้รับอิทธิพลด้านความคิดในการแต่งนิราศเรื่องนี้มาจากไหน อย่างไร เป็นสิ่งที่ควรจะนำมาพิจารณา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๒๒๑

๒
ก. หน้า ๒๓๒

จากการที่สุนทรภู่บรรยายการใกล้ชิดพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ในฐานะกวีที่ปรึกษา ได้มีส่วนในการพระราชทานพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา สุนทรภู่อิงนำไปเขียน
ไว้ในนิทานคำกลอนเรื่องลักษณวงศ์ ว่า

"ปางพระองค์ทรงแต่งเรื่องอิเหนา พราหมณ์เจ้าเคียงเขียนอักษรตรี
เมื่อท้าวทิดพราหมณ์ทอดไถ่พ้อดี ท้าวเธอมีศิวาสปรภาพาชม"^๑
(ลักษณวงศ์)

วรรณคดีเรื่องอิเหนานั้น มีความดีเด่นเป็นที่ประจักษ์ มีเนื้อเรื่องสนุกสนาน
กลิ้งกลอนสมัยสุนทรภู่เคยนำความจากวรรณคดีเรื่องนั้นมาแต่งเฉพาะตอนบางแล้ว ดังเช่น
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง "อิเหนากำนันท์" โดยคัดกลอนมาจากพระนิพนธ์
"อิเหนาเล็ก" ของเจ้าฟ้ามงกุฎ เมื่อสุนทรภู่แต่งนิราศอิเหนาก็น่าจะได้รับอิทธิพล
จากพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดย
นำบทพรรณนาความโศกเศร้าของอิเหนาตอนพลัดพรากกับบุษบา จากบทพระราชนิพนธ์
มาขยายความออกไป

การนำวรรณคดีเก่ามาแต่งใหม่ เป็นประเพณีอย่างหนึ่งทางวรรณคดี ดังที่
พิรัชติ ลีรวังนากูร^๒ เขียนไว้ในเรื่อง "ปริมปราคติแห่งวรรณคดีไทย" ว่า
"ความนิยมเลียนแบบกันในทางวรรณกรรมนั้น กระทำได้หลายแง่หลายมุม แบ่งโดยกว้าง ๆ
ได้แก่ ความนิยมเลียนแบบกันในด้านความคิด ความเรื่อ และอุดมคติ เป็นประการที่ ๑

พ.ณ. ประมวลมารด (รวบรวม) นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ หน้า ๕๐๑

^๒พิรัชติ ลีรวังนากูร "ปริมปราคติแห่งวรรณคดีไทย (ตอนจบ)"

วัฒนธรรมไทย ๗ : ๑๓, กันยายน ๒๕๑๔

ด้านสำนวนโวหาร การใช้ถ้อยคำภาษา และท่วงท่าในการแสดงออก (Style) เป็นประการที่ ๒ และด้านเค้าโครงเรื่องและรูป (Form) เป็นประการที่ ๓"

เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำอิเหนาเลือกพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้ามงกุฎ มาแต่งอิเหนาคำฉันท์นั้น ท่านแสดงความมุ่งหมายในการแต่งไว้ในตอนท้ายเรื่องว่า ต้องการแสดงความสามารถเชิงกวีไพเราะกฎ กังความว่า

"เริ่มเรื่องซารัก	แล พิณฆ้องกลาวกลอน
<u>หวังไว้สดาว</u>	<u>กระวีราศีขรรณมย์</u>
เปรมปรีดิ์เปรมปราชญ์	พจนารถนับสม
บันสานคำนานคน	สถนศิรสเป็นเชิงฉันท"
	(อิเหนาคำฉันท์)

อิเหนาคำฉันท์ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กำเนินเรื่องตั้งแต่อิเหนา เมาเมืองกาหา แล้วปลอมเป็นจระลาลักพาญมาไปซ่อนไว้ในถ้ำ จนถึงอิเหนากลับไป แก่ความสงสัยที่กรุงกาหา และนิราศอิเหนาของสุนทรภู่ก็ดำเนินเรื่องต่อจากอิเหนาคำฉันท์ โดยสุนทรภู่บรรยายเหตุการณ์เพียงตอนเดียว คือตอนอิเหนาตามบุษบา สุนทรภู่จะได้ อานอิเหนาคำฉันท์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แล้วเกิดความคิดที่จะแต่งเรื่องราว ของอิเหนาต่อไป โดยยึดบทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ เป็นแบบในเค้าโครง ประกอบกับความในเรื่องอิเหนาที่ต่อจากที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำมาแต่งนั้น เหมาะที่จะแต่งเป็นนิราศ เพราะตัวพระและตัวนางของเรื่องคือ อิเหนาและบุษบา มีอันต้องพลัดพรากกัน และสุนทรภู่มีความเชี่ยวชาญในการแต่งวรรณกรรมประเภทนี้ อยู่แล้ว วรรณกรรมเรื่อง "นิราศอิเหนา" จึงเกิดขึ้นด้วยเหตุผลดังกล่าว

บทพรรณนาแสดงความรักความโศกเศร้าของอิเหนา ในบทพระราชนิพนธ์ตอน
อิเหนาตามนาง มีความว่า

"เดินเอยเดินทาง	ตามหว่างรุกขชาติเชิงผา
พิศพรรณมิ่งไม้บานา	รื่นรมย์รักษาเวียงราย
บ้างเผด็กลูกออกออกชอรร	บ้างแบ่งบานเกสรแย้มขยาย
หอมหวลลวลกลิ่นอบาย	คล้ายคล้ายเหมือนเมื่ออยู่จำทอง
แน่นไคควงยิหวนาค้วย	จะชวนขับรักเปรมเกษมสอง
เห็นการะเกดสีเหลืองเรืองรอง	เหมือนนิวเห็นน้องทองใจ
พระเหลื่อมแฉกออกสร้อยฟ้า	ยืนยอระย้างามไส
เหมือนสร้อยหอยมวนางหรวมาย	จากเองนอยหอยไวกะมังนา
จะไหววายุที่บาน	ให้เฝ้าถึคตลามาหา
เห็นเอยนางบานตระการตา	เหมือนนงายิหวนางของเอย
ภูมิวิเนนรอนเรหา	ชมรสมาลาอันผายเผย
เหมือนพี่เอยเรตามเจ้าทรมเซย	ไม่รู้เลขวางจะไม่แห่งใด"

(บทละครเรื่องอิเหนา)

สุนทรภู่แต่งให้อิเหนาครวญถึงนงายิหวนางในนิราศอิเหนาว่า

กรมศิลปากร เรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

"คิดถึงนุชนานาใจจาเอย
 ยิงโศกเสียวเหลียวหาให้อากูร
ดูเลื้อนนางนิกถึงนางเหมือนอย่างเอย
 เห็นมนางกลางพนมนี้เกษมแทน

มิไค้เซยชมสมายมาทวยดู
 ยิงเพิ่มพูนพิศวงในกองแกน
เคยชวนเจ้บรอยมอญที่แขน
 ละม้ายแมนเหมือนเหมือนจะเป็สนม^๑

(นิราศอิเหนา)

หรือ

ส่วนหนึ่งที่สังเกตเห็นเป็นสำนวนที่สุนทรภู่แต่งให้ียบกลอนกับพระราชนิพนธ์

บทละครเรื่องอิเหนาตอนอิเหนากลับมณฑา ว่า

"สายสมรนอนเอนพิงจะกลอม เจ้างามจริงพริ้งพร้อมทั้งเลขา"^๒

(บทละครเรื่องอิเหนา)

สุนทรภู่แต่งตอนอิเหนากลับมณฑา ในนิราศอิเหนาว่า

"นอนเอนพิงยาหยพิงจะกลอม งามละม่อมมั่งขวัญอย่าหวานไหว"^๓

(นิราศอิเหนา)

จะเห็นว่าส่วนตอนแรกให้ียบกลอนในพระราชนิพนธ์ เช่นกัน

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
 หน้า ๒๒๖

^๒ กรมศิลปากร เรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 หน้า ๕๓๒

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ล.ก. หน้า ๒๒๕

* ให้ียบกลอน หมายถึง การแต่งคำประพันธ์ซ้ำโวหารของตนเองหรือของผู้อื่น อาจซ้ำเพียง ๑ วรรค ๑ บาท หรือทั้งบทก็ได้ และอาจจะซ้ำในเรื่องเดียวกัน หรือต่างเรื่องกันก็ได้

นอกจากสำนวนจะเทียบกลอนพระราชนิพนธ์แล้ว นิราศอิเหนากับอิเหนา พระราชนิพนธ์ยังมีความคล้ายคลึงกันในคำอื่น ๆ อีก ดังที่ พจน์ีย์ เห็นพ้อง^๑ รวบรวมไว้ในปริญญานิพนธ์เรื่อง "การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น" ดังนี้

- "ในนิราศอิเหนามีการใช้ศัพท์ชาวเขมเดียวกัน เช่น คำว่า ย่าหี่ บุงหา ปาหนัน ตันหยง ปะตาระกาหลา เป็นต้น
- เนื้อความในบทละครเรื่องอิเหนานั้น อิเหนาให้บริวารติดตามหาบุษบาจนทั่วเกาะ มะละกา ในนิราศอิเหนามีการติดตามเขมเดียวกันแต่ไม่พบจึงได้กลับมาบวช มีการปลอมเป็น "มันจูเห็จ" และวิยะดาปลอมเป็น "หลงหนึ่งหรีด"
- ในบทละครเรื่องอิเหนาและนิราศอิเหนา อิเหนาสงสัยว่าเหวคาจะพานางบุษบาไปเหมือนกัน"
- ส่วนลักษณะที่แตกต่างกันนั้น ปรากฏในปริญญานิพนธ์เรื่องเดียวกัน เป็นลักษณะ ความแปลกข่อย เช่น

"อิเหนาในนิราศอิเหนา ไม่ได้บอกว่าใครบวชให้ แต่อิเหนาในบทละคร บอกว่าพระคาบสมบวชให้"

คำอธิบาย อิเหนาในนิราศบอกว่า เกิดชาติใด ๆ ก็ขอให้สมรัก และหากเป็นไทยก็ขอให้ศักดิ์ศรีถูกต้องทัดเทียมกัน และเมื่อโสดกันแล้วขอให้ได้เป็นคู่กัน ส่วนอิเหนาในบทละครขอให้องค์ปะตาระกาหลาบันดาลให้บุษบาได้กลับมาพบอิเหนาอีก"

พจน์ีย์ เห็นพ้อง^๑ "วรรณกรรมสุนทรภู่" การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศ
ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า ๒๒๓

ความอีกตอนหนึ่งที่สุนทรภู่แต่งเติมและดัดแปลงนิราศอิเหนาแต่งให้ห่างไปจากอิเหนา พระราชนิพนธ์ คือ "อิเหนาในนิราศ อิเหนาตามหาบุษยามาน ๘ เดือน ส่วนอิเหนาในบทละครไม่ได้บอกระยะเวลาที่ตามหา" ก็เพื่อเน้นให้เห็นความพยายามของอิเหนาที่ติดตามบุษบา และ ตอนอิเหนาเที่ยวติดตามบุษบา ระบุเมืองต่าง ๆ นำราชสีห์มาถวาย ในนิราศอิเหนาบอกไว้ว่าอิเหนาไม่สนใจ แต่อิเหนาในบทละครพระราชนิพนธ์ได้ริการะตูเป็นชายาค่าย สุนทรภู่คงตั้งใจจะดัดแปลงพระราชนิพนธ์ตอนนี้ เพื่อเน้นให้ลักษณะ "นิราศ" ของท่านเด่นยิ่งขึ้นในแง่ "อารมณ์เศร้า" ของอิเหนา ซึ่งเป็นผู้คว่ำกรวยแทนผู้แต่งว่าอารมณ์เศร้าของอิเหนาอันเนื่องมาจากความรัก ความอาลัยบุษบานั้น มากเกินกว่าที่จะมีแก้ไขไปสนใจหญิงอื่น

ข้อแตกต่างของนิราศอิเหนาและอิเหนาบทละคร ซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์นั้น เห็นได้ว่าเป็นความปลื้มก้อย ส่วนความสำคัญคือตอนที่แสดงเค้าเรื่องเดิม เช่น อิเหนาเดินทางติดตามบุษบา โดยปลอมเป็นโจรป่า หรือการที่อิเหนาสันนิษฐานว่าเวทดาจะพานางบุษบาไปนั้น สุนทรภู่คงไว้ตามพระราชนิพนธ์ ฉะนั้นข้อแตกต่างดังกล่าว จึงไม่เป็นข้อขัดแย้งต่อการที่จะกล่าวว่สุนทรภู่แต่งอิเหนาโดยอาศัยความจากอิเหนาบทละคร พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยอาศัยความจากวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้ก็พอได้ ที่ผู้เขียนยกมาแสดงไว้ในตอนต้นนี้เพื่อสนับสนุนคำกล่าวนี้

ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่โดยทางอ้อม เพราะสุนทรภู่อาศัยความจากบทพระราชนิพนธ์สร้างวรรณกรรมชิ้นใหม่ขึ้น อันเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโดยทางอ้อม

* นิราศอิเหนานับได้ว่ามีความงาม ความไพเราะในเชิงพรรณนา อารมณ์ ความรู้สึก บรรยายธรรมชาติให้เกิดภาพพจน์ มีสำนวนดีเด่นที่ผู้อ่านวรรณกรรมเรื่องนี้จักจำกันได้หลายตอน เช่น

บทบรรยายธรรมชาต

"พมมาศลาคเลี่ยนเคียนละลิม
 บ้างหมิ่นทิ่มแทงเป็นเชิงเทิน
 เสี่ยงสินธุคู้กันสนพิลึก
 ที่น้ำโนนโพนพังทั้งสะพาน

บ้างสูงลิบลอยแพนเป็นแฉับเป็น
 เป็นกรอกเกริ่นโกรกกรวยเป็นห้วยธาร
 สะท้านสะทีกโถมฟาดจากผาผาน
 บ้างพวย่านสาครสายสุหร่ายริน"

(นิราศอิเหนา)

บทกล่าวขวัญแสดงความรัก ความอาลัย เชิงเปรียบเทียบที่คุ้นเคย เช่น
 "โอ้ตะวันกรันจะลบทุกไคร
 ประหลาดนักรักเอ๋ยมาเลยล็บ
 ก็อาลัยโลกยังหยุดรั้งรอ
 เหมือนเพลิงกับเค็ดเคียวไปเจียวหนอ"

"จะหักอันชินหักจักได้
 สลารพิศกัษยาดประหลาดนัก
 หักอาลัยนี้ไมหตุสุดจะหัก
 แคตัดรักนี้ไมซาคประหลาดใจ"

(นิราศอิเหนา)

จึงนับได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมอันดีเช่น "นิราศอิเหนา" ไว้ประคับวงวรรณกรรมไทยอีกเรื่องหนึ่ง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
 หน้า ๒๒๖

๒. หน้า ๒๒๘

๓. หน้า ๒๓๑

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคลังราชนาภาพ ทรงกล่าวถึงประวัติ
สุนทรภู่ตอนออกบวชไว้ว่า "สุนทรภู่ตั้งแต่วัยเยาว์มา ยังไม่เคยบรรพชาตลอดรัชกาลที่ ๒
พอลงรัชกาลที่ ๓ ก็ออกบวช เหตุที่บวชนั้นเล่ากันว่าเพราะหว่ากหวนเกรงพระราชอาญา
ด้วยเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักเลี้ยงแล้รัชกาลก่อน"

นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคลังราชนาภาพ ยังทรง
สันนิษฐานถึงมูลเหตุที่สุนทรภู่ออกบวชไว้ว่า "เป็นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะยังไม่
ได้บรรพชาประเพณีนิยมประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งสุนทรภู่วิวาทกับญาติ เข้ากับใคร
ไม่คิด มีภรรยาอยู่ด้วยกันไม่ยัด อยู่ด้วยกันแต่ในรัชกาลที่ ๒ ครั้นเมื่อมาถูกถอด
ในรัชกาลที่ ๓ เจ้านายและผู้มีบรรดาศักดิ์ไม่มีพระองค์ใดและท้าวผู้ใดกล้าขบถเลี้ยงเชื้อหนุน
โดยเปิดเผย ด้วยเกรงจะเป็นที่ฝ่าฝืนพระราชโองมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว"

จากข้อความข้างบนนี้ แสดงว่าสุนทรภู่เป็นผู้ต้องคำพิพากษา พระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจ หรืออย่างน้อยก็ไม่โปรด จึงไม่ทรงชุบเลี้ยงเช่น
รัชกาลก่อน ส่วนสาเหตุที่ทรงรังเกียจ ไม่ช้บเลี้ยงนั้น มีผู้วิจารณ์ไว้หลายประการ
แต่ที่เชื่อกันเป็นส่วนมากนั้นว่า เพราะเรื่องเกลื่อนพระนิพนธ์หมิ่นพระที่นั่ง ขณะพระบาท-
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงพระยศ เป็น พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎา-
บดินทร์ และทรงเป็นกวีที่ปรึกษาในสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับสุนทรภู่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคลังราชนาภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

กลอนพระนิพนธ์สุนทรภู่เกษม เป็นพระราชนิพนธ์ทละครเรื่องอิเหนา ตอน นางบุษบาเล่นธรร เมื่อท้าวคหาไปไชน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงกำหนดให้พระเจ้าอุกยาเธอ กรมหมื่นเพชรบูรณ์ (พระยศในขณะนั้น) รับไปแต่ง "เมื่อทรงแต่งแล้วถึงวันจะอ่านถวายจึงวานสุนทรภู่ให้อ่านตรวจดูเสียก่อน สุนทรภู่อ่านแล้ว กราบทูลว่าเห็นดีอยู่แล้ว ครั้นเสด็จออก เมื่อโปรดให้อ่านต่อหน้ากวีที่ปรึกษาพร้อมกัน ถึงตอนหนึ่งว่า

"น้ำใสไหลเย็นแลเห็นตัว ปลาแหวกกอบัวอยู่ไหวไหว"

สุนทรภู่กลับทูลว่ายังไม่ดี ขอแก้ไข

"น้ำใสไหลเย็นเห็นตัวปลา วายแหวกพุ่มมาอยู่ไหวไหว"

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็โปรดตามที่สุนทรภู่แก้ พอเสด็จขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็รับสั่งว่า เมื่อขอให้ตรวจทำไมจึงไม่แก้ไข แกล้งนิ่งเอาไว้ก็หักหน้าเล่นกลางกัน เป็นเรื่องที่ทรงขัดเคืองสุนทรภู่ครั้งหนึ่ง

อีกครั้งหนึ่งมีรับสั่งให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งบทละคร เรื่อง สังข์ทอง ตอนท้าวสามลจะให้ลูกสาวเลือกคู่ ทรงแต่งคำปรารภของท้าวสามลว่า

"จำจะปลูกฝังเสียยังแล้ว ไหลูกแก้วสมมากปรารถนา"

ครั้นถึงเวลาอ่านถวาย สุนทรภู่ถามขึ้นว่า "ลูกปรารถนาอะไร" พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทรงแก้ว่า

"ไหลูกแก้วมีคู่เสนาหา"

ทรงขัดเคืองสุนทรภู่แกล้งทำให้ชายหน้าอีกครั้งหนึ่ง แต่มั่นกว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีคำสั่งตีสุนทรภู่มาตลอดรัชกาลที่ ๒"

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ สุนทรภู่คงจะมีความทรมานทุกข์ ทั้งความที่ท่านกล่าวไว้ในนิราศภูเขาทอง อันเป็นวรรณกรรมเรื่องแรกที่แต่งขณะตกยาก ว่า

"พระนิพพานปานประหนึ่งศัรณะขาด กว้างไยยากยากแค้นถึงแสนเข็ญ
ทั้งโรคช้ำกรรมช้ำวิบัติเป็น ไม่เล้งเห็นสิ่งที่จะพึ่งพา"

นิราศภูเขาทองนี้ เจื้อ สดะเวทิน^๒ กล่าวว่า "เป็นนิราศแห่งความตกยาก ความเศร้า และพลาคนหวัง สุนทรภู่อุทิศส่วนใหญ่ของนิราศเพื่อพูดถึงตนเอง คราวคราวว่าพันอย่างอิสระ ความอ้าใจใจ เป็นการพิจารณาความทรมานของเสรีภาพในลัทธิเสรีนิยมของวรรณคดียุโรปแท้ทีเดียว"

สุนทรภู่ว่าพันถึงเรื่องตกยากในรัชกาลที่ ๑ ไว้ในนิราศภูเขาทองหลายตอน ดังความว่า

"สิ้นแผนกัน^๓ สิ้นรสสุคนธา ว่างสนาเรากลืนเหมือนกลืนสุคนธ์"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๔๕

เจื้อ สดะเวทิน "บันทึกเรื่องประวัติส่วนตัวของสุนทรภู่" คู่มือขุนช้างขุนแผน
ตอน ๑ หน้า ๔๕๕

หมายถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล.ร.ก. หน้า ๑๔๖

หรือตอนฉานวิกเขมาภิรตาราม ราชันว่า

"โอปางหลังครึ่งสมเก็บมโกศ
ชมพระพิณพริ้มเน้งยั้งยั้ง
โอกรังนี้มีโคเห็นเลนฉลอง
เป็นบุญน้อยพลอยนิโกโพนหา

มาบุกโบสถ์ได้มาบูชาขึ้น
หังสัณณแปกัฏโกวันหา
เพราะตัวตองตกประกาศาสนา
พจนาวาคึกชลเข้าวนเวียน"

ตอนเดินทางถึงเกาะราชครามกางอยู่กลางทุ่งนา สุนทรภู่ครวญถึงความหลัง
แสดงว่าชีวิตในขณะที่ยืนยันราชภูเขาทองนี้ ผนวกกำลังตกยาก ตามความว่า

"แสนวิตกกอกเอยมาอ้างว้าง
จนดึกดาวพราวพราวกลางอัมพร
หังกบเขียดเกรียบคกริกจิ้งหรีดเรื่อย
วังเวงจิตคิดคั่งร่ำพิงความ
ส่ำรวลกับเพื่อนรักสะพรักพร้อม
ไ้อยามเรื้อเห็นอยู่แต่หนูพิศ

ในทุ่งกว้างเห็นแควแซมแซมสลอน
กาเหวาเรือนรวงทองเมื่อสองยาม
พระพายแผ่ผยฉิวฉิวระหว่วหาว
ถึงเมื่อยามยังอุดมโสมนัส
อยู่แวดล้อมหลายคนปรนนิบัติ
ชวนนั่งปัดขุงไฟไม่ไกลกาย"

เมื่อตกยากในรัชกาลที่ ๓ นั้น สุนทรภู่ได้รับความทุกข์ยากอย่างถึง ต้องรอนเรไป
ถึงความถึงปรากฏในนิราศภูเขาทอง เช่น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๔๗

๒
ก. หน้า ๑๕๑

ตอนเดินทางถึงบางซรี ราชันว่า

"มาถึงบางซรีหัวโศก
โศสุธาหนาแน่นเป็นแนบพัน
เมื่อเคาะทรายกายเราก็อำนี้
ล้นทวมเต็มเต็มแสนคืบแคบใจ

ยามวิโยกยากใจให้สะอื้น
ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแสนใคร
ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอย" ^๑

ถึงกรุงเก่าสุนทรภู่ตรวจดูแสดงความน้อยใจในวาทะว่า

"มาทางท่าหน้าจวนจอมบุรี
จะแหวะหล้าทานเหมือนเมื่อเป็นไวย ^๒
แต่ยามยากหากว่าลาทานแปลก
เหมือนเร่ใจไม่ส่งไม่สมควร

คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล
ก็จะได้รับนิมิตขึ้นบนจวน
อกมิแตกเสียหรือเราเขาจะสรวล
จะทองม้วนหนาถับอัมระมาด" ^๓

เรื่องชีวิตตกยากนี้ นอกจากสุนทรภู่จะพรรณนาไว้ในวิราศภูเขาทองแล้ว
ยังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ อีก เช่น

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๔๔

^๒ กวีพระยาไชยวิชิต (เผือก) บัณฑิตเมืองพระนครศรีอยุธยาขณะนั้น

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ด.ก. หน้า ๑๔๖

ในนิราศวัดเจ้าฟ้า ถิ่นพินโดยไซ่สำนวนเป็นเนรมิตพิศ ความว่า

"ถึงปากเกร็ดเกร็ดเกร็ดมาเรวอน เทียวสัญจรตามระลอกเหมือนจอกแทน"

ในราชนิพนธ์ ราชบัณฑิตถึงความตกยากไว้เกือบทุกตอน ดังความว่า

"ยิ่งเยือกห้วงงวงเหงาหงายเฮาโศก ยามวิโยคยากแค้นสุดแสนเข็ญ
ไม่เทียมเพื่อนเหมือนจะพาเลือกตากระเค้น หนึ่งข้อนเร้นไรญาติหวาดวิญญาน"

หรือ

"ต้องทำค้อยย่อยยับอัปราคาณ มาอยู่วิหารวัดเลียบยิ่งเปี่ยมเย็น
ไต่ยามจนลนเหลือสิ้นเหลือหมอน สุขุมชนเสียมิให้ใครใครเห็น"

"เหมือนแสนโงโงเสียแรงแต่งทังลื้อ จนมีลื้อลื้อลื้อทั้งเมืองหลวง
มามีคเหมือนเคียนแรมไม่แจ่มดวง ต้องเหงางวงหลงเศร้าเปล่าเปลี่ยวใจ"

นอกจากจะว่าถึงความทุกข์ยากของท่านแล้ว สุนทรภู่ยังกล่าวความที่เป็นเจ้าหรือนำมาสันนิษฐานได้ว่า สาเหตุที่ท่านตกยากนั้นเพราะเป็นผู้ครองตำแหน่งโขนและทรงวังเกียจ

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๘๕

๒. หน้า ๑๕๕

๓. หน้า ๑๖๒

๔. หน้า ๑๗๖

กึ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงษาณภาพ มีรับสั่งไว้ ดังปรากฏความใน
เพลงยาวถวายโอวาท ซึ่งสุนทรภู่แต่งถวายเจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว ว่า

"สามภักดิ์ใครจะไปเฝ้า
จะส่งใครไปเฝ้าเขากกลาง
ครั้นหาของทอประสงคส่งถวาย
ทุกคำเขาเศร้าจิตคิดคำนึง

พระทูลเกล้าก็ยังอยู่วังหลวง
ต้องนั่งวงเพ่งออกกตตะลึง
ก็สูญหายเสียมิได้เข้าไปถึง
ควยลึงซึ่งสุจริตจะคิดตาม"

หรือ

"ถึงมาเฝ้าเล่าที่ไหนจะได้เห็น
คอยถามข่าวชาววังฟังอาการ

ควยว่าเป็นชนเขตนิเวศน์สถาน
ไต่ทราบสารว่าเป็นสุขทุกข์พระองค์"

"เพลงยาวถวายโอวาทนี้ สุนทรภู่แต่งถวายเจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว พระราชโอรส
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อันประสูติแต่เจ้าฟ้ากุดเทลาทิพยชาติ^๓ เจ้าฟ้าทั้งสอง
พระองค์นี้สมเด็จพระชนนีทรงฝากให้เป็นศิษย์สุนทรภู่เช่นเดียวกับเจ้าฟ้าอาภรณ์ พระโอรส
พระองค์ใหญ่เคยได้เป็นศิษย์มาในรัชกาลที่ ๒

๓. ๔ เมื่อสุนทรภู่ตกยากในรัชกาลที่สามนั้น เจ้านายและผู้นับบวรศักดิ์ก็ไม่มีพระองค์ใด
หรือผู้ใดกล้ารับเลี้ยงเกื้อหนุนโดยเปิดเผย คอยเกรงจะเป็นที่ฝ่าฝืนพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงความที่สุนทรภู่ทูลไว้ในร่ำพิณพิลาป ว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงษาณภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๕๐๘

๒. หน้า ๕๑๖

๓. หน้า ๕๑๐ ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ หน้า ๕๓๑

"ก็คอยเพื่อนเหมือนเขาไล่แม่เจ้านี่ เวไปปีละร้อยเวียนเคียนละร้อยบ้าน
เพราะบุญน้อยยอຍยัประมาณ เหลือที่ทานอุปถัมภ์ช่วยบำรุง"
(ว่าพันพิลาป)

หรือ

"เหมือนไ้ศรวิ่งงานทานสนอม เจิมแป้งหอมว่านจันทร์ให้รักษา
พอเส้ร้จากรทานเอาลงทั้งองคฺา ต้องลอยมาลอยไปเป็นใบคอง"
(ว่าพันพิลาป)

เจ้านายที่ทรงอุปการะสุนทรภู่เป็นครั้งคราวนั้น ตามปรากฏในประวัติของสุนทรภู่
มีพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ และกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พระราชโอรสธิดาซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตามาก โดยเฉพาะกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพนั้น มีความ
ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ว่า "เป็นถึงพระราชบุตร
โปรดปรานมาก คนเข้าพึ่งบารมีแทบทั้งแผ่นดิน" สุนทรภู่ก็เป็นอีกคนหนึ่งที่ได้พึ่งพระบารมี
และเจ้านายทั้งสองพระองค์นี้ก็สามารถจะทรงเกื้อหนุนสุนทรภู่ได้โดยไม่ต้องเกรงว่าพระบาท-
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะกริ้ว

ส่วนเจ้าฟ้ากฤษดาลัยที่ ทรงฝากเจ้าฟ้ากลาง เจ้าฟ้าปิ๋ว พระโอรสให้เป็นศิษย์
สุนทรภู่ ก็ช่วยให้ว่า สุนทรภู่บวชอยู่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรง
พระสงฆ์มาก คงจะไม่ทรงคิดเขียนหากทรงอุปการะสุนทรภู่

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศาธิราช ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๖๕

๒ ก. หน้า ๑๗๕

๓ เจาพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ หน้า ๑๐๓

แม่สุนทรภูจะได้รับพระอุปการะจากเจ้านายที่ออกพระนามมากับโกสุมสยามอยู่นานนัก เมื่อฟังพระบารมีพระองค์เจ้าลักขณานุคุณอยู่ชวาระหนึ่ง พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ (พ.ศ. ๒๓๓๕) และกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ก็สิ้นพระชนม์ในปี ๒๓๔๔

ส่วนเจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ่นนั้น เมื่อทรงย้ายเข้าไปอยู่ในวังหลวงแล้ว สุนทรภู ก็ไม่สามารถจะตามเข้าไปถวายพระอักษรได้อีก สุนทรภูถูกส่งอุปการะในระบะที่ตกยากเกือบ ตลอดรัชกาลที่ ๓

"สุนทรภูจะตกยากอยู่สักปี ชดไม่ทราบชัด ปรากฏแถวพจนทุกขากถวายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงพระปรานีโปรดให้ไปอยู่ที่พระราชวังเดิม ซึ่งเป็นที่เสด็จประทับ ในสมัยนั้น"

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บวรราชภิเษกสมเด็จพะเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว "พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งสุนทรภูให้เป็น เจ้ากรมอาลักษณ์ฝ่ายพระราชวัง มีบรรดาศักดิ์เป็น "พระสุนทรโวหาร" ลงใช้ราชทินนามตามที่ได้รับพระราชทานเมื่อรัชกาลที่ ๒"

ในช่วงนี้ว่าสุนทรภู่นทุกขากโดยสิ้นเชิง ได้กลับเข้ารับราชการ ไม่ต้องเดินทางรอนเรไปไหนอีก สุนทรภูเขียนบันทึกความตอนนี้ไว้ในรัชพระประชม เป็นการถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ประวัติสุนทรภู"
ชีวิตและงานของสุนทรภู หน้า ๕๕

"ถึงล่วงแล้วแก้วเกล็ดกับบุญฤทธิ์
สิ้นแนกกัน ทิณกรจรรจำบุญ
ถึงจินดาหาควงขวางทั่วไป
เป็นทำนุอุปถัมภ์ไม่กำเกิน"

ยังช่วยบิณฑกอยู่ไม่สูญ
ให้เพิ่นพูนพอสว่างทนทางเกิน
โคษฐ์พิชชายุทุกข์เมื่ออุกเนิน
จงเจริญเวียงวงศ์ทรงสุธา"^๒

(นิราศพระปฐม)

ตามที่กล่าวมาทั้งหมด แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมี
อิทธิพลต่อชีวิตของสุนทรภู่เป็นอย่างมาก พระองค์จะกริ้วสุนทรภู่จริงตามที่สันนิษฐาน
กันมาหรือไม่ก็ตาม หากพิจารณาจากวรรณกรรมของสุนทรภู่ ก็กล่าวได้ว่า การเสด็จขึ้น
เสวยราชสมบัติของพระองค์นั้น มีผลกระทบกระเทือนต่อชีวิตของสุนทรภู่อย่างเห็นได้ชัด
และการที่ชีวิตของสุนทรภู่ประสบความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่ในครั้งนั้น ทำให้ลักษณะ
ของวรรณกรรมของสุนทรภู่เปลี่ยนแปลงไปในคำฉันท์หรือทำนองเขียน ถึงผู้เขียนจะได้
กล่าวโดยพิสดารในตอนที่ต่อไป ฉะนั้นหากจะกล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่โดยทางอ้อมก็ย่อมกล่าวได้

หากพิจารณาหนังสือที่สุนทรภู่แต่งในระยะเริ่มแต่งกลอนจนถึงตอนรับราชการ
เปรียบเทียบกับหนังสือที่แต่งขณะตกยากในรัชกาลที่ ๓ หรือหลังจากนั้น จะเห็นว่ามีความ
แตกต่างกันไปในคำฉันท์หรือทำนองเขียนอย่างเห็นได้ชัด

เมื่อกล่าวถึงคำฉันท์หรือทำนองเขียนในตอนนี้ ผู้เขียนจะไม่รวมถึงสำนวนโวหารและ
เทคนิคต่าง ๆ ที่ก็แสดงให้เห็นในบทประพันธ์ เพราะไม่เกี่ยวกับความในตอนที่ประการหนึ่ง
และเพราะสำนวนโวหารและเทคนิคต่าง ๆ ในการเขียนกลอนของสุนทรภู่เป็นที่ยอมรับยกย่อง
กันอย่างกว้างขวางอยู่แล้วอีกประการหนึ่ง ผู้เขียนจึงขอกล่าวถึงเฉพาะการระบายอารมณ์
อันลึกซึ้ง ความรู้สึกนึกคิด อุดมคติ และนิสัยใจคอของกวีเท่านั้น

^๑ หมายถึง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา กล่าวว่า "ภาพลักษณ์ไม่ใช่เรื่องของอารมณ์
อย่างเดียว แต่ยังเป็นเรื่องของความชัดเจนอีกด้วย กวีโคเขียนบรรยายอารมณ์เศร้าโศก
และชื่นชมได้ดี จินตนิมิตอันนั้นอาจจะเคยผ่านสภาพชีวิตที่เคยโศกเศร้าและชื่นชมมาแล้ว
จึงเขียนออกมาจากหัวใจของตน หรือจะพูดตามหลักวิชาที่ว่า เขียนตามความชัดเจน
(Experience) และเนื่องจากกวีมีคุณสมบัติพิเศษ มีอุปมาภาพแตกต่างจากคนธรรมดา
ในการถ่ายทอดความคิดจิตใจของตนออกมา โดยใช้ศิลปะในการเลือกเฟ้นถ้อยคำ โฉมฉาย
หัวใจอันได้ดีกว่าคนธรรมดาสามัญอย่างเรา ที่จะบอกเล่าความคิดจิตใจสู่กันและกัน"

เมื่อสุนทรภู่ต้องตกยากในรัชกาลที่ ๓ นั้น สุนทรภู่ได้รับประสบการณ์ ความชัดเจน
ชีวิตหลายแง่หลายมุม ท่านเคยประสบทั้งลาภ ยศ สรรเสริญ ความสุข ความเสื่อมลาภ
เสื่อมยศ นินทา และความทุกข์ กล่าวได้ว่าท่านผ่านชีวิตมาหลายรส เข้าถึงแก่นแท้ของ
ชีวิต ท่านได้นำประสบการณ์เหล่านี้มาสอดแทรกไว้ในวรรณกรรมของท่าน ถ่ายทอดแก่นแท้
ของชีวิตออกมาโดยเปรียบเทียบเป็นรูปภาพิตต่าง ๆ ทำให้วรรณกรรมของสุนทรภู่น่าสนใจ
มากมาย และสุนทรภู่ได้แสดงให้เห็นว่าชีวิตของท่านเป็นไปดังที่มีชีวิตจริง ๆ

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า "ทัศนะของกวีเป็นสิ่งที่ควบคุมวรรณกรรม ถ้ากวี
เห็นชีวิตเป็นทุกข์ย่อมแต่งเรื่องซึ่งทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าชีวิตเป็นทุกข์ กวีที่ทัศนะว่าชีวิตนี้หอมหวาน
ไปค่ายความสับสนในเชิงพิสวาทก็แต่งไปแง่หนึ่ง กวีผู้เล็งเห็นว่าชีวิตมนุษย์นั้นทั้งเปรี้ยว หวาน
มัน เฝื่อน บริบูรณ์ไปค่ายรสต่าง ๆ ประเดี้ยวสุข ประเดี้ยวทุกข์ ประเดี้ยวรื่นเริง ก็แต่ง
วรรณกรรมไปอีกรูปหนึ่ง"

สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา "การสอนวรรณคดีนิยมและวรรณคดีวิจารณ์"

จันทร์เกษม ๕๗ : ๒๗, กรกฎาคม - สิงหาคม ๒๕๐๕

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "วรรณคดีเป็นประณีตศิลป์" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์

กล่าวถึงความเป็นไปได้ในชีวิตของตนเอง และการที่สุนทรภู่พยายามปลอบตัวเอง
เมื่อไม่มีใครปลอบ"

เมื่อพิจารณาถึงที่มาของภานิต จะเห็นได้ว่าเกิดเพราะสภาพชีวิตหรือวิถีชีวิต
ที่เปลี่ยนแปลงไปในรัชกาลที่ ๓ เป็นความจริงโง่งมใจโง่งมแสดงกวีทัศนะตามแนวทงกล่าว
และลักษณะวรรณกรรมที่แสดงกวีทัศนะโดยเสนอบาณิตต่าง ๆ นี้ เป็นลีลาหรือทำนองเขียน
ที่เด่นของสุนทรภู่ในการสร้างสรรค์วรรณกรรมในช่วงเวลานี้

ในที่นี้ผู้เขียนมุ่ง เสนอลีลาหรือทำนองเขียนดังกล่าว ตามแน่วที่หลวงวิจิตรวาทการ
ได้กล่าวไว้ คือ กล่าวถึงความเป็นไปได้ในชีวิตของตนเอง รวมทั้งการแสดงทัศนะของกวีจาก
ประสบการณ์ของท่านด้วย ✓

✓ สุนทรภู่แสดงความเป็นไปได้ในชีวิต ว่า

"มาถึงบางครุฑที่วิโสภ	ยามวิโยกยากใจให้สะอื้น
โอดสุชาหนาแน่นเป็นแผนพื้น	ถึงสิ่งหนึ่งสองแสนทั้งแสนใคร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็กเทาน	ไม่ว่าที่สุชาจะอาศัย
ลวนทนงเห็นเจ็บแสบกับแสนใจ	เหมือนมกโรวังเรอยุเอคา" ๒

(นิราศภูเขาทอง)

หรือ

"โอเจ้าที่ยังสร้างยังรัก	เสียคายนึกนึกน่าน้ำตากระเด็น
กระหรือขอเลี้ยงเกียรติยศ	จะมีหมกดวงหน้าทันตาเห็น
เป็นผุ้มีมากแล้วยากเย็น	ติดก็เป็นอย่างใจจึงเสียทั้งนั้น" ๓ ✓

๑ ประจักษ์ ปรภาพิทยากร "ลีลากลอนของสุนทรภู่" จันทรเกษม ๘๖ : ๕๕,
มกราคม - กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงษาภาพ วิจิตรและงานของสุนทรภู่ หน้า ๑๕๕

๓ ก. ๑๕๓ - ๑๕๔

“ถึงทั้งทั้งประทับเสด็จ
ไปลอยไปในทะเลอาเพสาน
แต่ได้ยวนท่วงทรงวาง
ยังแฉ่โยนโยนคันทพลพลา
เดิมเป็นปามาเป็นวังตั้งประทับ
เหมือนนัยศลกคงไม่คงคืน

มาทรงเบ็ดปลากะโหล่ไม่สังหาร
แต่โบราณเรียกองค์พระทรงปลา
เป็นที่ทางทุนปราบปรามรักษา
นี้กระอาณิจจึงไม่ยั่งยืน
แล้วก็กลับไปเป็นปลาไม่ปลา
นี้กระตือเอายใจมาในเรื่อง”^๑

(นิราศ เมืองเพชร)

“เหมือนจะรู้อยู่ในโลหเสนหา
เปรียบเหมือนคนจนพุ่มทั้งน้อย

แต่หากว่าพุกยาปากเป็นหอย
จะกล่าวถ้อยออกไม่ไถ่จึ่งใจนี้”^๒

(นิราศ เมืองเพชร)

“มาทางพาหนาวจนจอมมู่ง
จะแหวะหาถาถานเหมือนเมือเป็นไวย
แต่ยามยากหากว่าถาถานแปลก
เหมือนเข็ญใจไปส่งไม่สมควร

คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล
ก็จะได้รับนิมิตจนบนจวน
อกนี้แตกเสียหรือเราเขาจะสรวล
จะคองน่านทนปากกับอัประมา”^๓

(นิราศภูเขาทอง)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๒๔๓

๒. หน้า ๒๔๖

๓. หน้า ๑๕๒

✓ "ถึงบางพุดพุดก็เป็นศรีศักดิ์
แม่พุดชั่วตัวกายทำลายมิตร

มีคนรักกรวดย่อยรอยจิต

จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจ๋า"✓

(นิราศภูเขาทอง)

"อันออยคาลหวานด้นแล้วสิ้นซาก
แม่ใจเย็นหมั่นแค้นจะแคลนกลาย
จะรักซึ่งทั้งคืนเพราะลมพลอด

แคลนปากหวานหูไม่รู้หาย

เจ็บจนกายนี้เพราะเห็นมิให้เจ็บใจ

เป็นอย่างยอกแฉะพร่องก้อยาสงสัย"๒

(เพลงยาวถวายโอวาท)

"เป็นมนุษย์สละนิยมเพียงลมปาก
แม่พุดก็มีคนเขาเมตตา

จะไยยากโทษหัวเพราะชีวหา

จะพุดจางพิเคราะห์ให้เหมาะความ"๓

(สุภาวดีสนทนากับ)
หม่อม

ความที่ซัดสั่นไตแสดงถึงความปั่นป่วนในชีวิตของสุนทรภู่ที่ตกยากในรัชกาลที่ ๓
บางตอนก็แสดงโดยตรงเช่นในนิราศภูเขาทอง บางตอนก็อ้อมค้อมรูปประวัติชีวิตของท่าน
เช่น ความที่สุนทรภู่สอนเรื่อง "ปาก" หรือ "คำพูด" นั้น สุนทรภู่สอนจากประสบการณ์
ที่ท่านได้รับ เพราะตามประวัติสุนทรภู่ การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๔๕

๒ ก. หน้า ๕๑๒

๓ ก. หน้า ๕๒๕

๔ ก. หน้า ๒๑ - ๒๒

ไม่ทรงชอบเลี้ยงสุนทรภู่ ก็ถวายทรงขัดเคืองเรื่องแกลกลอนว่า เมื่อทรงขอให้ช่วยตรวจก็ไม่
แก้ไข แกล้งนิ่งเอาไว้ก็หักท้าวเลนกลางคืน สุนทรภู่กลายเป็นผู้ต้องคำหนัโทษทรงรังเกียจ
ในรัชกาลที่ ๓ หรืออย่างน้อยก็ไม่โปรด จึงไม่ทรงชอบเลี้ยงเช่นในรัชกาลก่อน ก็เพราะ
"ปาก" เป็นเหตุ ถึงคำสอนในสุภาษิตสอนสตรีที่ว่า "จะไต่ปากไต่หิวเพราะหิวหา" นั่นเอง
ความที่สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศกัศคิ ในวรรณกรรมอื่น ๆ ด้วยมากก็ เป็นการเขียน
แสดงความเป็นไปในชีวิตของท่าน แต่กล่าวกล่าวเหล่านั้นก็เป็นภาษิตสอนใจได้เป็นอย่างดี
แสดงทัศนะของกวีในเชิงวิพากษ์วิเสาะ เพราะสุนทรภู่ปลงใจว่าทุกอย่างเป็น "อนิจจัง"
จึงสามารถนำความจริงในชีวิตมาแสดงแก่ผู้อ่านได้โดยถูกต้อง

บางครั้งเมื่อสุนทรภู่ประสบความยากลำบาก ความคับแค้นใจมากเข้า ในบาง
เหตุการณ์สุนทรภู่ไม่สามารถจะหาคนให้เป็น "อุเบกขา" ได้ สุนทรภู่ก็แสดงทัศนะที่เป็น
สัมพันธทัศนะออกมา เช่น

เมื่อประสบกับความเฉยเมยของญาติ ถึงที่สุนทรภู่เขียนไว้ในนิราศวัดเจ้าฟ้า
เป็นถ้อยคำพรรณนาว่า

"เสียงแรงมีฟ้าหมอนนางสาว
นายนมียักจี้คืบไปเจียวใจ

ล้วนชาวชาวคำหวานน้ำตาลใส
เหลืออาลัยลมปากจะจากจร"

(นิราศวัดเจ้าฟ้า)

หรือ

"ถึงบางพรหมพรหมมืออยู่ลพพิตร
ทุกวันมีมนุญอยู่ชญา

คนรู้จักแจ้งจิตทุกทิศ
เป็นรอยท้าวพันตนางกวาดพรหม"

(นิราศวัดเจ้าฟ้า)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

และ

"ทุกวันนี้มีทรัพย์สินเงินทอง

เหมือนเราหรือเราจะรักมันสักไร"

(นิราศพระปฐม)

"ในนิราศของสุนทรภู่ เมื่อกล่าวถึงญาติเมื่อใด คงเป็นคำโกรธแค้นว่าพึ่งพาไม่ได้
กล่าวถึงภรรยาหรือคู่รัก ก็มักปรากฏว่าอยู่ด้วยกันไม่ยืดยาว" ^๒ สุนทรภู่จึงเป็นกวีที่
ตลอดเวลา เช่น

เมื่อมีคนรักก็ไม่มั่นใจในความรัก จึงมวนม่อล่งสติลี้ภัย ดังความว่า

"ขอใจผู้รักผู้รัก

ให้แนบชิดเหมือนพุ่มพรวนเลขา" ^๓

(นิราศพระบาท)

เมื่อพึ่งบารมีเจ้านายก็ไม่แน่ใจว่าจะพึ่งได้ตลอด ดังความต่อไปนี้

"อนึ่งเราเจ้านายทนายพึ่ง

ให้ทราบซึ่งสุจริตพิณ

อย่าหลงลืมชาติชาดาลัยน้ำพระทัยทูลเกล้าให้ขาน ^๔

(นิราศวัดเจ้าฟ้า)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๔๔๖

๒. หน้า ๒๕

๓. หน้า ๑๑๔

๔. หน้า ๒๐๖

ในเพลงยาวถวายโอวาท มีส่วนวนเหี้ยมกลอน ว่า

"ขอพระองค์จงเอ็นดูอย่ารุกราน
อย่าหลงลืมหน้าตาวิชาอาลัย"

ให้เหมือนอย่างเมรุมาศไม่หวัคไหว
น้ำพระทัยพลเกลี้ยงยาวยืน"^๑

(เพลงยาวถวายโอวาท)

เนื่องจากสุนทรภูษาคความมั่นคงทางอารมณ์ เป็นคนชอบระแวงกังวลกลัว เมื่อ
สุนทรภู์แต่งหนังสือ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในผลงานเหล่านั้น โดยสุนทรภู์แสดงทัศนะเกี่ยวกับ
"ใจคน" ไว้ ดังต่อไปนี้

"กระแสน้ำวนเชี่ยวเร็วได้ยวลก
แต่สายชลเจียวยังวันเป็นวงไป"

ดูคอมคคชอบคองคองคองคอง
น้ำหรือใจที่จะตรงอย่าสงกา"^๒

(นิราศเมืองแกลง)

"ไอ้สามัญชนแปรไม่แท้แท้ยศ
น้ำหรือจิตก็คดหมายมีหลายใจ"

เหมือนอย่างเปื้อนทรายหญิงทั้งวิสัย
ที่จิตใจใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด"^๓

(นิราศภูเขาทอง)

"ถึงบ้านมือสมัครควยมือคู่ค
ใจมนุษย์เหมือนกรณี่แล้วก็เหลือ"

(นิราศเมืองเพชร)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู์

หน้า ๕๑๑

๒
ก. หน้า ๘๓

๓
ก. หน้า ๑๔๕

๔
ก. หน้า ๒๓๕

นอกจากจะแสดงสัมพันธ์กันแล้ว สุนทรียยังแสดงวิสุทธิทัศน์เกี่ยวกับ "ใจคน" ไว้ในวรรณกรรมที่แต่งในระยะหลัง เช่น

"อันคนอันหนึ่งคนกำหนด
ทั้งดวงของใจยังทั้งเลี้ยวคล"

เว้นเสียแต่ใจมนุษย์สุดกำหนด
ถึงคลองกักก็ยังไม่เหมือนใจคน"^๑

(นิราศ เมืองเพชร)

"คลองคลองเลี้ยว
เกะกะระเรื่อ
คดกลองของแค้นพอ
คนคดกลเลี้ยว"

หลักกอ
รองน้ำ
พายลอ พวโย
กวน้ำลาคดอง"^๒

(โคลงนิราศสุพรรณ)

หรือตอนที่มีตอนสุภาษิต ในเรื่องพระอภัยมณี ความว่า

"แล้วสอนว่าอย่าไว้ใจมนุษย์
ถึงเถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวคล"

มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ก็ไมคดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน"^๓

(พระอภัยมณี)

^๑ สัมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๒๔๑

^๒ ฎ. หน้า ๒๓๕

^๓ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓๕๑

เกี่ยวกับคนปากบ่น สุนทรภู่แสดงทัศนะไว้ในวรรณกรรมของท่านหลายตอน เช่น

"ถึงบางบ่อนบ่นก็มีแต่ชื่อ
อันบ่อนบ่นบ่นนำคำด้อยอมหวานมัน

เขาเลื่องลือบ่นข้างบางยี่ขัน
แต่ปากคั่นแกไขมิไครฟ้ง"

(นิราศ เมือง เพชร)

"ชุมนุมนักกบฏชน
บ่อนสุพรรณพินแกง
บ่อนบางกอกคอกแสด
บ่อนปากยาจะแก

บ่อนแรง
อรอยแท้
เหลือแหล่ แม่เอย
ในสนมบ่น"

(โคลงนิราศสุพรรณ)

วรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่เริ่มแต่งมาแต่รัชกาลที่ ๒ ก็จริง แต่เรื่อง
ส่วนใหญ่มาแต่งต่อในรัชกาลที่ ๓ แต่งขณะที่ยกบาง แต่งขณะที่ยกบางมีเจ้านายบาง
กล่าวไว้ว่า เมื่อแต่งพระอภัยมณีในรัชกาลที่ ๓ นั้น สุนทรภู่มีความวิกลจริตมาก มีประสบการณ์
มีความจักจั่นวิกลจริตในแง่มุมต่าง ๆ จึงมองโลกด้วยสายตาทวิภาค ทัศนคติแสดงถึงทัศนะ
ของกวีที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ จึงเป็นวิสัยทัศน์ที่แปลกต่าง เว้นแต่ตอนที่สุนทรภู่
นำเรื่องราวของท่านไปแทรกไว้ สัมผัสทัศนะจึงจะปรากฏออกมา

น.ระดมกิจ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ วิจารณ์และงานของสุนทรภู่

หน้า ๒๓๗

๒
หน้า ๒๔๖

สุนทรภู่แสดงวิสุทธิทัศน์ไว้ในเรื่องพระอภัยมณีมากมาย อาทิ เช่น
เกี่ยวกับความรัก

"อันวิสัยในประเทศทุกเขตแดน
อันความจริงหญิงก้นยลลงควยชาย

ถึงโกรธแค้นความรักยอมหักทลาย
ชายก็ตายลงควยหญิงจริงทั้งนี้"^๑

(พระอภัยมณี)

"เขายอมเปรียบเทียบความว้ายามรัก แต่น้ำตมตมจนจนวาทาน
ครั้นจิตจางทางเหินไปเนิ่นนาน แต่น้ำตาลกว่าเปรี้ยวไม่เหลียวแล"^๒

"อันโศกอันหม่นแสนในแดนโลก มันไม่โศกลึกซึ้งเหมือนหญิงตัว
ถึงเสียทองของรักสักเท่าตัว กอຍยังชั่วไม่เสียกายเท่าชายเชื่อง"^๓

(พระอภัยมณี)

เกี่ยวกับคุณค่าของวิชาความรู้

"มีความรู้อยู่กับตัวกลัวอะไร ชีวิตไม่ปลงปลงคงไฉน"^๔

"รู้สิ่งไรไม่ว่าวิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี"^๕

(พระอภัยมณี)

๑ กรณียelopagr พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๒๓๑

๒ ก. หน้า ๒๕๒

๓ ก. หน้า ๓๕๕

๔ ก. หน้า ๕

๕ ก. หน้า ๓๕๑

"อันข้าไท่ไค้พึ่งเขาจึงรัก
เขาทนนายทมิไค้ไค้บุญควา"

แนบถ้อยก็กล่ออำนาจาสนา
แคว้ชาชวยกายจนวายปราม"

(เพลงยาวถวายโอภาส)

แสดงความเป็นไปของชีวิตตามธรรมชาติโลก

"อันทุกข์โศกโรคภัยในมนุษย์
เหมือนกงเกวียนกำเกวียนเวียนระไว"

มีรสคุณลงพิตรังไทน
จงหักใจเสียเถิดเจ้าเบาเมาลย"

"จึงแก่งทวิสัตย์คำาธรรมชาติ
ที่รักกันสรรเสริญเจริญขึ้น"

วิสัยสามัญทั่วทุกตัวคน
ที่ขงนั้นหาแสดงทุกแห่งหน"

(พระอภัยมณี)

เกี่ยวกับการคบคน การเลี้ยงคน

"เจ้าของศาลรักหวานชื่นเป็นกัน
เหมือนคณคนคำาหวานว่าความคู่กัน"

ระวังตนถิ่นมือระมัทนั้น
ดาพลึงพลึงใจเอกเหมือนนกศาล"

(นิราศพระบาท)

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำาถลอกของสุนทรภู่ หน้า ๕๑๔

๒. ก. หน้า ๒๖๒

๓. ก. หน้า ๓๕๔

๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

"ถึงบางเคื่อโอะมะเคื่อเหลื่อประหลาด
เหมือนคนพาลหวานนอกขอบขนใน

บังเกิดชาติแมงทมิฬในไส้
อุปไมยเหมือนมะเคื่อเหลื่อระอา"
(นิราศภูเขาทอง)

"ปรารภนาสารพัดในปรุพี
คำปรารถนาว่าเหล็กแข็งกระด้าง
จงทาบไว้ไต่ละอองทั้งสององค์
แต่คนร้ายหลายคนชอบเปลี่ยน
อย่าพานพบคบค้าเป็นราตรี
อันคนดีมีศีลสัตย์สันตติ
เอาไว้ใช้ไต่กรักไมตรีราย
อันโซครวนพรวนพัวพันไม้อยู่
แนบผูกใจไว้ควายปากใบจากองค์

เอาไมตรีแลกไต่ถึงใจ
เอาเงินางอ่อนตามความประสงค์
อุตสาหกรรมสร้างทางไมตรี
เลี้ยงชีพหลอกล่อเล่นเหมือนเล่นผี
เหมือนพาลหลายพันระอาอาย
ขายขบเลี้ยงชีพเหี้ยมโหด
เขารักตามกวยไต่ควายใจตรง
คงเห็นผู้ชอบในแผ่นผาง
อุตสาหกรรมทาบแบบที่แนบกาย"

(เพลงยาวถวายโอวาท)

(กวีทัศนะที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ของสุนทรภู่ หากความพ้อง หรือเป็น
ไปในทำนองเดียวกับที่ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณีผู้เขียนก็นำมาเสนอไปพร้อมกัน เช่นจาก
เพลงยาวถวายโอวาทในตอน)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๘๘

๒
ก. หน้า ๕๑๒

เกี่ยวกับการรับราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

"ขาดหลวงวาทะปราชญ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เหลือกำลังความตามวิสัย
เมื่อคืนเย็นหม่อมหลวงลาด้วย โกรธเหมือนไฟไหม้ฟาง" ^๑
(พระอภัยมณี)

เกี่ยวกับเรื่องเกี่ยวกับผู้หญิงนั้น สุนทรภู่แสดงทั้งลักษณะที่เห็น และวิสุทธิทัศนะ เช่น
สัมพันธทัศนะ ถึงความว่า

"ท่านอง เจ้าชาววังมักตั้งปิ้ง แต่ไม่ถึงเกินดอกจะบอกให้" ^๒
(พระอภัยมณี)

วิสุทธิทัศนะ ถึงความว่า

"ธรรมดามาเที่ยวเกี่ยวกับหญิง ต้องคอยอดอกเปรี้ยวไว้กินหวาน" ^๓
(พระอภัยมณี)

สุนทรภู่จะแสดงกวีทัศนะโดยอาศัยความเป็นไปในชีวิตเป็นเกณฑ์ตัดสินว่า สิ่งใดดี
ชั่ว สุข ทุกข์ ในขณะเดียวกันประสบการณ์ตรงกันต่าง ๆ ที่ผ่านมา ก็ช่วยให้สุนทรภู่มอง
สิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องในบางครั้งบางโอกาส อันทำให้ทัศนะเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่ท่านแสดงไว้
ในวรรณกรรมได้มีประโยชน์ เป็นที่จดจำกันได้เป็นจำนวนมาก

^๑ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่ หน้า ๕๕๕

^๒ ก. หน้า ๓๑

^๓ ก. หน้า ๓๓

วรรณกรรมของสุนทรภู่ที่แต่งก่อนรัชกาลที่ ๓ กับแต่งในรัชกาลที่ ๓ มีลักษณะ
แตกต่างกันในคำลีลาหรือทำนองเขียน โดยวรรณกรรมที่แต่งก่อนรัชกาลที่ ๓ คือสมัยก่อน
รับราชการหรือขณะรับราชการในรัชกาลที่ ๒ นั้น มีสำนวนที่เป็นภาษาค้นคว้า ทักษะของกวีที่ปรากฏ
ก็เห็นสัมผัสสระพยางค์เป็นส่วนใหญ่ และวรรณกรรมที่แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีสำนวนที่เป็นภาษา
ปรากฏอยู่เสมอ กวีทักษะที่แสดงไว้มากเป็นวิเศษทักษะ

สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ๗ อธิบาย^๑ กล่าวว่า "ภาพลักษณ์มีอยู่ในเรื่องของอารมณ์
อย่างเดียว แต่เป็นเรื่องของความจิตใจอีกด้วย" ดังนั้น ประสิทธิภาพ ความชัดเจน
ในชีวิต ที่สุนทรภู่ได้รับ เนื่องจากวิถีชีวิตที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปเมื่อขึ้นรัชกาลที่ ๒ หรือ
การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงอุปถัมภ์สุนทรภู่ในรัชกาลก่อน จึงเป็น
ผลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่ เพราะลีลาหรือทำนองเขียนที่เน้นภาษาหรือ
คติสอนใจ^๒ เกิดเพราะสุนทรภู่ต้องตกยาก จึงแสดงความไม่พอใจในชีวิตที่ตกต่ำในวรรณกรรม
หรือนำประสบการณ์ที่ได้รับเมื่อต้องเผชิญชีวิตแต่ละแง่มุมมาตีแผ่ในวรรณกรรมเป็นส่วนใหญ่
และสุนทรภู่ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ประกอบไปด้วย เป็นการแสดงกวี
ทักษะที่ปรากฏ และภาษากว้าง ๆ ที่สุนทรภู่สร้างไว้เป็น "เป็นภาษาค้นคว้าที่ติดปากติดใจคนไทย
ตลอดมา นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติอันมีค่าสุดจะประมาณได้"^๓

เมื่อประมวลเรื่องราวที่กล่าวแล้วทั้งหมด นับได้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่โดยทางอ้อม เพราะพระองค์
ทรงมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของสุนทรภู่จนส่งผลถึงลีลาหรือทำนองเขียนถึงกลาวข้างต้น

^๑ สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ๗ อธิบาย "การสนทนาระหว่างนักเขียนและวรรณคดีวิจารณ์"

จันทร์เกษม ๔๗ : ๒๗, กรกฎาคม - สิงหาคม ๒๕๐๕

^๒ เจื้อย สดะเวทิน "สุนทรภู่สร้างสำนึก" อนุสรณ์ในวันพิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่

บทความความอิทธิพลต่อลัทธิหรือทำนองเขียนโดยทางอ้อม

เรื่องราวเกี่ยวกับบทความของสุนทรภู่ ปรากฏอยู่ในงานค้นคว้าของผู้สนใจ ศึกษาประวัติชีวิตของกวีผู้นั้น เพราะสุนทรภู่มิได้แสดงรายละเอียดเรื่องบทความไว้ในวรรณกรรม หรือแม้แต่เอ่ยถึงก็มีไม่มากนัก และเนื่องจาก "การศึกษาประวัติของกวีนั้น ต้องอาศัยเรื่องราวที่ปรากฏในวรรณกรรมและการสันนิษฐานบ้าง" ^๑ ดังนั้นจึงสรุปประวัติบทความของสุนทรภู่น้อย ด้วยเหตุผลดังกล่าว

ฉันท ขำวิไล ^๒ เล่าเรื่องบรรพบุรุษของสุนทรภู่ว่าในหนังสือ ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ว่า

"เกิบบรรพบุรุษของสุนทรภู่นั้นบรรพชนครศรีอยุธยา ทางฝ่ายบิดาได้อพยพลงมา อยู่ตำบลบ้านกร่าง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ในสมัยเมื่อชาติไทยต้องเสียกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ และสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานีนั้น บิดาสุนทรภู่อุอยู่ในวัยศึกษา รู้จักและมีความสัมพันธ์กับตระกูลฝ่ายมารดาของสุนทรภู่ว่า เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแล้ว

บทความของสุนทรภู่อุยู่กันกันต้นฟ้ามีภรรยา จนได้ให้กำเนิดสุนทรภู่ว่า เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๘๘ ตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ณ บริเวณคาน้ำเหนือของพระราชวังหลัง อันเป็นบริเวณที่ตั้งสถานีรถไฟบางกอกน้อย แต่ชีวิตครอบครัวของบทความของสุนทรภู่มิได้ทุกอย่างใดอย่างหนึ่งให้เลือกร่างกันไปได้ อาจจะ เป็นระยะเวลาที่สุนทรภู่อุอยู่ในครรภ์ หรือเพิ่งคลอดได้ไม่นานนัก"

กุหลาบ นิลลิเกมาส พบกับหลานสุนทรภู่ว่า ภายหลังการอภิปรายเนื่องในวันสุนทรภู่ว่า
ณ ทอประชุมกรมประชาสัมพันธ์ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๑๖ เวลา ๑๔.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.

๒ ฉันท ขำวิไล "สังเขปประวัติของสุนทรภู่ว่า" ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ว่า
หน้า ๕๘๓

เมื่อแยกทางกันแล้ว บิดาของสุนทรภู่กลับไปบวชที่เมืองแกลง ส่วนมารดาไปเป็น
พระแม่พระธิดาในกรมพระราชวังหลัง อีกประการหนึ่งมารดาของสุนทรภู่นั้นมีสามีใหม่และ
มีบุตรถึงสองคน คงจะไม่มีเวลาเอาใจใส่สุนทรภู่มากนัก ชีวิตในวัยเด็กของสุนทรภู่นั้นจึงเป็น
ชีวิตที่ท้อแท้ รู้สึกว่าตนเองต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยว ซากพิ้ง ความรู้สึกเช่นนี้ฝังใจสุนทรภู
ตลอดมา ทำให้ "สุนทรภู่นั้นมีลักษณะเป็นคนไม่กล้าแข็งและยอมรับชะตากรรมโดยดี ไม่ค่อย
ต่อต้าน ซากความสับสนทางอารมณ์ เปลี่ยนแปลงอารมณ์ง่าย" และอาจจะเป็นเพราะ
สุนทรภู่อีกว่าตนเป็นส่วนเกินในครอบครัวใหม่ของมารดา สุนทรภู่นั้นมี "บุคลิกเป็นคนขี้เกรงใจ
เจ็บตัว" ^๒ ความผูกพันในครอบครัวคงจะมีไม่มากนัก สุนทรภู่นั้นมีชีวิตที่เร่ร่อนไปเรื่อย ๆ
เช่นไปเป็นคนบอกบทละครคณะนายบุญยังตั้งแถวหม่อม เป็นคน

สุนทรภู่นั้นมีความกตัญญูต่อผู้ให้พระคุณ แม้ความผูกพันใกล้ชิดกับบิดามารดาจะมี
ไม่มากนัก สุนทรภู่นั้นยังระลึกถึงเสมอ เช่นว่าเห็นถึงบิดาในนิราศเมืองแกลง ว่า

"เป็นห่วงหนึ่งถึงชนที่ปกเกล้า ^๓ จะแสนเศร้าครวญคอยละห้อยหา"
(นิราศเมืองแกลง)

หรือกล่าวถึงมารดาในนิราศเรื่องเกี่ยวกับว่า

^๑ พจนีย์ เพ็ญพิทักษ์ "วรรณกรรมสุนทรภู่" การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า ๒๖๕

^๒ ก. หน้า ๒๗๐

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่ หน้า ๘๑

"ขออารักขาทิพยประเทศนิเวศน์วัง
ขอฝากนของสองรามาการค้าขาย

เทพทั้งเมืองป่าสุวาลัย
เอ็นดูช่วยปกครองให้มองใส"^๑
(นิราศเมืองแกลง)

เมื่อสุนทรภู่เดินทางไปนมัสการบูชามัสยิดตาม สิ่งศักดิ์สิทธิ์ สุนทรภู่จะอธิบายถึง
นิคมการค้าขาย เช่น

"แล้วลาออกนอกโบสถ์ขึ้นโขดหิน
ดูด้านมยุรสุนทรสาธนาพร

ครวจาทิรมคำคำอักษร
ถึงนิคมการค้าการุอากร"^๒
(นิราศพระปฐม)

* บุคลิกภาพของสุนทรภู่ประการหนึ่งที่ปรากฏในวรรณกรรม คือ ความว่าเหว เพราะ
ชีวิตในวัยเด็กขาดความอบอุ่น จากที่พึ่งทางจิตใจ ลักษณะเช่นนี้จะแสดงออกมาในรูปของ
ลี้ลาหรือทำนองเขียน

"ลี้ลาหรือทำนองเขียน คือการแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดตลอดเจตนคติของนักเขียน
ได้แก่ การระบายความรู้สึก ความลึกซึ้งทางจิตใจ และอุปนิสัยใจคอของนักเขียนออกมาด้วย
เพราะลี้ลาหรือทำนองเขียนย่อมบอกถึงผู้เขียน คือบอกความคิด บอกบุคลิกลักษณะ และ
บอกจิตใจ"^๓ เมื่อสุนทรภู่เขียนกลอน กลอนของสุนทรภู่มักบอกให้ผู้อ่านทราบถึง ความคิด
บุคลิกลักษณะและจิตใจ

หากจะพิจารณาวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่ จะพบว่าส่วนหนึ่งที่สุนทรภู่ใช้บรรยาย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๘๒

๒. หน้า ๘๘

๓. เจื้อ สดะเวทิน "วิชาประวัติศาสตร์ควาควรรายแก้ว ลี้ลาและทำนองเขียน"
คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงของชนนภาษาไทยของกรุงสว หน้า ๘๕

ความรู้ลึกเกี่ยวกับธรรมชาตินั้น จะปรากฏซ้ำ ๆ กัน ในนิราศเรื่องต่าง ๆ แสดงว่า
สำนวนเหล่านั้นติดอยู่ในใจของสุนทรภู่

ตัวอย่างสำนวนกลอน

"แสนกันการบ้านเมืองไม่เดเห็น ยะเยือกเย็นหยอมทงฟ้าพุกผาไสว"
(นิราศเมืองแกลง)

"เขาเกินคงพวงขี้สัจเจียม เย็นเยะเยียมนำคางพรางพุกผา"^๒

"สัจเจียมเยียมเย็นเยะเยือกอก นำคางคกหยกเฒาะลงเมาะนอบ"^๓
(นิราศเมืองแกลง)

"ไอ้นึกเือกักเย็นยะเยือกอก เห็นแฉกกกปรังเป็นพงไสว"^๔
(นิราศเมืองเพชร)

"สัจเจียมเยียมเย็นทุกเสนพญา แกศควปากวีกรองกองกระหนม"^๕
(นิราศพระปฐม)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ - ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๕๕

๒ ก. หน้า ๕๕

๓ ก. หน้า ๕๖

๔ ก. หน้า ๕๗

๕ ก. หน้า ๕๖

"ทุกใจมเหษาเหาเงียบเขียนสังค
ยะเยือกเย็นเสนญ์พาลย์

ไม้มักัดแกว่งกิ่งประวิงไท
ยังเยือกในทรงร่ำระกำเย็น"^๑
(นิราศอิเหนา)

"พอเย็นรอนคอบสูงอุทุ้งกว้าง
ลึงโลกเหลียวเปลี่ยนาไยหนา

วิเวกว้างเวงจิตทุกทิศ^๒
เห็นแสงฟ้าแปลกเขมขุ่นเขมแรง"^๒
(นิราศวัดเจ้าฟ้า)

นอกจากบรรยายความรู้สึกเกี่ยวกับธรรมชาติในนิราศแล้ว สุนทรภู่ยังบรรยายความรู้สึกเกี่ยวกับธรรมชาติโดยใช้จำนวนลักษณะในนิทานคำกลอน เช่น
จากนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอน "สุดสักรับหีไซยข้ามไปดังกาเข้าเฝ้า
นางสุวรรณมาลี" นั้น หีไซยข้ามลำธารธรรมชาติว่า

"จะแลแพนแสงสูงสุดสายตา
จะเลขวาสาศกรกระฉอนคลื่น
โอเปลี่ยนดินถิ่นพาลย์

เห็นแสงฟ้าหมอกเมฆวิเวกใจ
ไม่ทันหีไซยจะลาคับ
เห็นดินเปลี่ยนในใจฉันทุกวันเฮย"^๓
(พระอภัยมณี)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๒๒๓

๒. หน้า ๒๑๑

๓. กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๗๓๗

จำนวนที่ขีดเส้นใต้ สุนทรภู่ชอบไปบรรยายความรู้สึกเกี่ยวกับธรรมชาติ ส่วนนี้
ความหมายและความรู้สึกว่า เบื่อเป็น ลังคเจียม วังเจง แสดงถึงจิตใจที่เจียมเหงา
วาทะของสุนทรภู่

กลอนตัวอย่างที่ยกมาจากเรื่องพระอภัยมณีนั้น เมื่อพิจารณาความทั้งหมดในตอน
 แล้ว "ฉัน" ที่ขีดเส้นใต้ไว้จะเป็นตัวสุนทรภู่มากกว่า หัสไชย เพราะตามเรื่องพระอภัยมณี
 หัสไชย มีชีวิตที่พร้อมทุกอย่าง อีกประการหนึ่งจำนวน "ไม้ที่พสุธาจะอาศัย" ก็เทียบกลอน
 กับจำนวนในนิราศภูเขาทอง ซึ่งสุนทรภู่เขียนไว้ว่า "ไม้ที่พสุธาจะอาศัย" นึกกันเฉพาะ
 คำที่สาม ซึ่งขีดเส้นใต้เท่านั้น จึงกล่าวได้ว่าสุนทรภู่ได้แสดงตัวเองในวรรณกรรมเรื่อง
 พระอภัยมณีตอนนี้ด้วย

การบรรยายธรรมชาติด้วยความรู้สึกที่เร้าแรงของ วาทะเหล่านี้ เนื่องจาก
 จิตใต้สำนึกของสุนทรภู่มีความรู้สึกถึงกลัวตาย สุนทรภู่แสดงความรู้สึกออกมาโดยไม่รู้ตัว
 ความรู้สึกที่ว่าเวลานี้มีสาเหตุมาจากชีวิตที่ขาดความอบอุ่นจากครอบครัวในวัยเด็ก เพราะ
 บิดามารดาเลิกร้างกัน และสุนทรภู่แสดงความรู้สึกนั้นไว้ในวรรณกรรมในรูปของฉันทลักษณ์
 ห้าบทเขียน

อิทธิพลต่อการแต่งโดยปริยาย

สุนทรภู่ได้กล่าวถึงบิดามารดาไว้ในวรรณกรรมโดยทรงบอกไว้ แดงว่าถึงโดยทาง
อ้อมไฉนหลายตอน เช่น เมื่อสุนทรภู่แต่งกลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม
หรือนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสุคนธ์าภรณ์ เป็นต้น เนื่องจากตัวละครใน
วรรณกรรมทั้งกล่าว มีชีวิตที่เหมือนกับสุนทรภู่ เกี่ยวกับกำเนิดความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดา
กับบุตร และสภาพชีวิตครอบครัว ซึ่งพอจะสรุปนำมาเปรียบเทียบได้ ดังนี้

เรื่องขุนช้างขุนแผน บิดากับมารดาของพลายงามแยกกันอยู่ เนื่องจากมารดา
 ก้อนางวันทอง ถูกขุนช้างพรากตัวไปตั้งแก่พลายงามยังอยู่ในครรภ์ เมื่อคลอดแล้วพลายงาม
 ก็อยู่กับมารดาและบิดาเลี้ยงคือขุนช้างมาจนอายุได้ ๕ ปี จึงไปอยู่กับย่า และได้พบหน้าบิดา
 ก็ขุนแผน

จากเรื่องพระอภัยมณี บิดามารดาของสุทศสารแยกกันอยู่ เพราะบิดาคือพระอภัยมณี
 ต้องเดินทางกลับบ้านเมือง เมื่อมารดาสิ้นนางเงือกตั้งครรภ์สุทศสารได้ ๓ เดือน เมื่อคลอด
 แล้วสุทศสารก็อยู่กับมารดา และพระญาติจนอายุได้ ๓ ปี จึงได้เดินทางไปติดตามบิดา
 พบกับบิดาเมื่ออายุได้ ๑๓ ปี

เมื่อนำชีวิตของตัวละครทั้ง ๒ ตัวมาเปรียบกับชีวิตของสุนทรภู่ จะเห็นว่า มีชีวิต
 ครอบครัวยุติธรรมเหมือนกัน เมื่อบิดาและมารดาสุนทรภู่แยกทางกันนั้น ฉันทน์ ขาววิไล
 สันนิษฐานว่า "อาจจะเป็นระยะเวลาที่สุนทรภู่อายุในครรภ์หรือเพิ่งคลอดได้ไม่นานนัก" และ
 สุนทรภู่อายุอยู่กับมารดาและบิดาเลี้ยง ได้พบกับบิดาเมื่ออายุได้ ๒๐ ปี

จากเรื่องพระอภัยมณี แม้สุทศสารจะไม่มีบิดาเลี้ยงก็มีผู้ช่วยคือ ฤาษี มาเป็นพยาน
 ในการเลี้ยงดูในวัยเด็ก จึงกล่าวได้ว่า ตัวละครในวรรณกรรมเทียบกันมีชีวิตในวัยเด็ก
 คล้ายคลึงกันอย่างมาก

เมื่อสุนทรภู่เสนอเรื่องราวของตัวละครถึงกล่าวโดยพิสดาร สุนทรภู่จึงแทรก
 เรื่องราวเกี่ยวกับตัวท่านลงไปหลายตอน

ฉันทน์ ขาววิไล "สังเขปประวัติของสุนทรภู่" ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่

ความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรภู่กับบิดา
ตอนว่าฟังถึงบิดา สุนทรภู่ว่าฟังว่า

"เป็นห่วงหนึ่งถึงชนที่ปกเกล้า จะแสนเศร้าครวญคอยละห้อยหา"^๑
 (นิราศ เมืองแก่ง)

พลายงามครวญว่า

"โอ้พ่อคุณขุนแผนของลูกเอ๋ย เมื่อไรเลยลูกจะได้ไปเห็นหน้า"^๒
 (อุบราชขุนแผน)

สุนทรภู่บรรยายความรู้สึกของผู้สวาททมิฬกับบิดาว่า

"เป็นลูกทวนทั้งบิดาก็นายาย ถึงเป็นทวนก็เฝ้าเจ้าคาไป"^๓

"พระขัติวงศ์คงคิดไต่ถามไม่เห็น เสียแรงเป็นทวนเฝ้าในเขื่อนแก้ว
แนมนิยายหมยมาดไฉไลลาคแคว พรงที่เฝ้าลูกจะลาบิดาไป"^๔
 (พระอภัยมณี)

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
 หน้า ๘๑

^๒ กรมศิลปากร เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน หน้า ๕๑๔

^๓ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓๓๕

^๔ ก. หน้า ๕๕๕

ตอนเดินทางไปหาบิดา มีความที่คล้ายคลึงกัน ก็ต่อตอนอธิษฐานให้เดินทางด้วย
ความปลอดภัย

สุนทรภู่เดินทางไปหาบิดาที่เมืองแกลง อธิษฐานว่า

"ยี่หวากจิดจิดกุดพระอินส์ให้
ข้าตั้งใจไปหาบิดาตัว
กับชนบีตฺเรศมึงเกิดหัว
ให้รอกขวทชอวาไภยนต์"^๑
(นิราศเมืองแกลง)

จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายงามจะไปกาญจนบุรี นางวันทองอธิษฐานว่า

"ขอเคชะพระไพรชาไหว่กราบ
หึงปู่เจ้าเขาเขินขอเชิญพา
หึงพ่อคุณขุนแผนแสนวิเศษ
ช่วยลูกชายพลายงามไปอยูจน
ช่วยกำราบเสือสิงห์ผิงษา
ไปถึงย่าอย่าให้หลงเหี่ยววงวน
มึงเกิดเกศแก้วตาสดาผล
ให้รอกพันภัยพลึงกาญจนบุรี"^๒
(ขุนช้างขุนแผน)

เมื่อสุดสัการจะเดินทางไปตามพระอภัยมณี อธิษฐานว่า

"ขลุ่ยกรวณว่าเทพารักษ์
ช่วยคุ้มครองป้องปักกำจักภัย
ซึ่งสำนักเนินผาชลาลัย
เทพไทพิโสคงไปรอกปราน"^๓
(พระอภัยมณี)

^๑สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๘๖

^๒ กรมศิลปากร เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน หน้า ๘๒๒

^๓ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓๗๕

เมื่อเดินทางไปถึงและได้พบบิดา สุนทรภู่บรรยายความรู้สึกไว้ในนิราศเมืองแกลง

ว่า

"ขึ้นกระฎี่ที่สถิตทานมิกา

สี่โรราบกราบ เท้าให้เปล่าจิต

ชระยกรรรมท่าสัคว์ให้พ่อคพราย

มาพบพอทอใจควยไกลแม่

ชนนีอยู่ศรีอยุธยา

ภูเขาวางทางกัณเริฐเวส

เดินกันศาลาปามปัมจะบรรลัย

กลิ่นน้ำตากโน้งเฝ้าพร้งพราย

ว่ากฤษฎิกอดัยมิใครหาย

จึงแยกย้ายนิตรฐาฐาฐา

ให้ทั้งนคเตราสรอยละหอยหา

บิกามอาจวางอยูกกลางไพร

ข้ามประเทศทุ่งทาสลาไหล

จึงมาโคเห็นหน้าบิดาคัว"

(นิราศเมืองแกลง)

จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายงามไปพบขุนแผน สุนทรภู่บรรยายเหตุการณ์
ตอนนั้นไว้ ดังนี้

"ทองประเสริฐแข็งแรงแกลงเฒ่า

แล้วบอกความทางทมิฬศร

เขารวมสอศอกอศูญแล้วอุบหลัง

นี้ลูกเจ้าเฒ่าเป็นไรให้เสียหนู

ขุนแผนรับขวัญกลิ่นน้ำตา

น้ำตาพร้งพรายทั้งชายชวา"

"พลางสรวมกอกพลายงามไว้แนบอก

โถมกรรรมท่าสัคว์ไต่ไรมา

น้ำตาทกพร้งพรายทั้งชายชวา

พอเห็นหน้าลูกแล้วจะแกลวกัน"

สิบเจ็ดพระเจาบรมวงษ์เธอ กรมพระยาควังรราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๑๐๓

กรมศิลปากร เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน หน้า ๕๓๐

ก. หน้า ๕๓๖

"เจ้าพลายงามความแสนส่งสาวพ้อ นำตาลกลอกกลอกชกชกไหล"
(ขุนช้างขุนแผน)

สุนทรภู่บรรยายความรู้สึกของคู่ศรัทธาตอนพบพระอลังการ ว่า

"คู่ศรัทธาจรณจิตคิดถึงแม่ มาเห็นแต่บึงคงนาสงสาร
ทรงกรรแสงแจ้วเรืองเคืองรำคาญ อันพระมารดาจนพญานา"
(พระอลังการ)

กลอนตัวอย่างที่ยกมาจากวรรณกรรมทั้งสามเรื่องนี้ ล้วนแสดงสภาพจิตใจของผู้ที่มีสภาพครอบครัวแตกแยก ความรู้สึกของคนที่ขาดพ่อ นีราศเมืองแกลงนั้นสุนทรภู่แสดงตัวเองแสดงความรู้สึกที่แท้จริง ส่วนเรื่องพระอลังการและขุนช้างขุนแผนนั้น สุนทรภู่ได้ถ่ายทอดความรู้สึกของตนไปเป็นความรู้สึกของตัวละคร หรือสุนทรภู่บรรยายความรู้สึกของตัวละคร หรืออรรถาธิบายเหตุการณ์ในเรื่อง โดยอาศัยความรู้สึกของตนที่มีต่อโลกเป็นความจริงใจ

ความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรภู่กับมารดา

สุนทรภู่มิมีความใกล้ชิดกับมารดามากกว่าบิดา เพราะมารดาเป็นผู้เลี้ยงดูตนมาโดยตลอด จะเลี้ยงดูอย่างเอาใจใส่หรือไม่ก็ยากที่จะยืนยัน แต่จากการที่สุนทรภู่กล่าวถึงมารดาไว้ในวรรณกรรมนิราศ ก็แสดงความสัมพันธ์อันดีระหว่างสุนทรภู่กับมารดา และน้องสาวต่างบิดาทั้งสองคน เช่นเมื่อสุนทรภู่จะเดินทางไปเมืองแกลง ก็แสดงความห่วงใยมารดาและน้องถึงความว่า

กัณทิลปากร เสลาเรื่องขุนช้างขุนแผน หน้า ๕๓๖

กัณทิลปากร พระอลังการ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๕๕๔

"ขออารักขากษัตริย์ประเทศนี้ไว้
ขอฝากน้องสองรามาฝากด้วย

เทพทั้งเมืองฟ้าสุราย
เห็นคุณช่วยปกครองให้ของใส"^๑
(นิราศ เมืองแกลง)

เมื่อพลายงามจะไปหาญาติที่กาญจนบุรี สุนทรภู่บรรยายภาพการจากระหว่างพลายงาม
กับนางวันทองไว้ชัดเจน จนผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพพจน์ และซาบซึ้งในความรัก ความ
ห่วงใยที่ตัวละครมีต่อกัน ถึงความว่า

"ลูกก็แลกแม่แลกลูก
สะอื้นว่าอำลาวงศ์อาลัย
เหตียาหลังยัง เห็นแม่แล เขม
แต่เหตียว เหตียวเหตียาววิญญา

ทางพันผูกเพียงว่าเลือดคาไหล
แล้วแรงใจจากนางตามต่างมา
แมกให้ลูกน้อยละหอยทา
โอ้เปล่าคาทางสะอื้นบนตะลิ่ง"^๒

(ขุนช้างขุนแผน)

ตอนสุดสักรจากนางเงือก สุนทรภู่พรรณนาแสดงความรักความอาลัย ไว้ว่า

"แล้วนางขางเปื่องช้าเลื่องเหตียว ใ้เปล่าเมื่อยวเสียงทรวงสะท่อนถน
ซนทรวงนึ่งหลังพระขามามังกร แล้วหยุกหยอนยั้งเหตียวหลังแล"^๓

(พระอภัยมณี)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๘๒

^๒ กรมศิลปากร เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน หน้า ๕๒๓

^๓ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓๗๕

ข้อความตักมามาทั้งสามตอน แสดงถึงความห่วงใย ความผูกพันระหว่างลูกกับแม่ ซึ่งสุนทรภู่เขียนไว้ในวรรณกรรมตามลักษณะของเรื่องแต่ละเรื่อง

ความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรภู่กับมารดาจะเป็นไปในรูปใดไม่ปรากฏ แต่สุนทรภู่ แสดงความรู้สึกของลูกที่มีต่อแม่ไว้ในกลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ไว้ว่า

"แมรักลูกลูกก็รัก
คนอันรักแม่แม่ไม่เมินเหมือน"
(ขุนช้างขุนแผน)

สุนทรภู่นำสภาพชีวิตครอบครัวในวัยเด็ก ความรู้สึกผูกพันที่มีต่อบิดามารดา เป็น ความจริงใจบรรยายเรื่องราว หรือพรรณนาความรู้สึกของตัวละครในเรื่องต่าง ๆ ที่สร้างมาจากรากฐานนี้ ให้ความรักของสุนทรภู่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม ของกวีนี้ ในด้านเป็นความจริงใจให้แสดงออกในวรรณกรรม ทั้งโดยทางตรงทั้งแสดง ไว้ในวรรณกรรมนิราศ และโดยทางอ้อมทั้งแสดงไว้ในนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี และ กลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

✓ ภรรยา

"สุนทรภู่เป็นกวีที่ชื่นชอบจากจะลืมสุราเก่งแล้ว ยิ่งเว้ารู้ลึกคาย หลักฐาน ที่ยืนยันคำกล่าวนี้ ปรากฏอยู่ในผลงานของสุนทรภู่เป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในนิราศเรื่องต่าง ๆ ซึ่งมีข้อความกล่าวถึงผู้หญิงหลายคน และสุนทรภู่ได้ระบุชื่อเอาไว้ชัดเจน ผิดกับนิราศของ กวีอื่น ซึ่งมักจะกล่าวแต่เพียงล้อย ๆ ไม่สามารถยืนยันได้ว่ามีตัวตนหรือไม่ แต่ในนิราศสุนทรภู่ ระบุผู้หญิงจริง ๆ ทั้งสิ้น นอกจากระบุชื่อ ก็ยังกล่าวในทำนองที่ว่า เคยได้พบหา มีความสัมพันธ์กับผู้หญิงมานาน" ๒ ดังมีความกล่าวไว้ในเรื่องพระอภัยมณี โดยสุนทรภู่แต่ง

กรมศิลปากร เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน หน้า ๕๒๒

๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร พระอภัยมณี การศึกษาในแง่วรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๑๔๕

ให้พระอภัยมณีกล่าวกับสินสมุทรว่า

"เขมรลาวชาวละครทั้งมณฑลไทย

พอก็ไคล้องแฉวนะแฉวลา"^๑

(พระอภัยมณี)

หรือ

"เจ้าไม่เคยเคยพอนักเภา

จนแก่เฒ่ามีรูเบือเรื้อยหญิง"^๒

(พระอภัยมณี)

ในโคลงนิราศสุพรรณนั้น สุนทรภู่กล่าวแสดงความเจาฐของตนไว้ว่า

"ลูกเอ๋ยเจาเป็น

ปราชญ์

สาวเพงเล็งหลบสาว

อันแล้ว

ปะเป็นเขมรพอก

กรังหมื่น รุ่งโรจน์

ถายราบลาในแฉว

กลาษานา"^๓

(โคลงนิราศสุพรรณ)

✓ แต่สุนทรภู่จะเจาฐ เขียวชาอยู่ในเรือนผู้หญิงเพียงใด ก็ไม่วายที่จะต้องลำบาก

^๑ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๘๗๔

^๒ น.ค.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

ยากเข็ญเพราะผู้หญิง แต่ เจื้อ สตะเวทิน มีความเห็นว่า "สุนทรภู่จะลำบากเพราะ
ผู้หญิงสักเพียงใดก็ตาม ท่านก็ได้ลองอย่างหนึ่งทางการประพันธ์ คือผู้หญิงคลอใจให้สุนทรภู่
มีเรื่องอภิปรายและวิจารณ์ผู้หญิงไ้มากทั้งถากถำและถากถาย" สุนทรภู่เข้าใจสภาพจิตใจ
ของผู้หญิงได้เป็นอย่างดี เช่นบรรยายความรู้สึกของผู้หญิงเมื่อจะมีสามีไว้ในนิทานคำกลอน
เรื่องพระอภัยมณีว่า

"เขาทองนอนซ่อนหน้าระอาอาย	วันเช้ารักแล้วไม่เคลวกัน
คิดถึงเขมเคลมคลำไม่ปล้ำปลัก	กระดากกระตักสารข่าแล้วกรวมเอ
เป็นเหตุหาอย่างใดควยไม่เคย	จะกายเกยกอดรักอีกอีกใจ
โอ้แถมเคยเคยแดงเอาแปงดูบ	จะคงจูบเสียแล้วแถมไม่แถมใส่
อกเอ๋ยอกปกป้องประคองไว้	จะถูกไม่เมื่อนามมารวม
เหลือล้ามากยากที่จะมีผิว	กลัวเหม็นกลิ่นแล้วระเพ็ดให้เช็ดขม
รักรักอีกอวสานป่วนอารมณ์	เปลื้องนาหมสียศวรอนแรงถอนใจ
แถมมีทามาแะจะมากอด	จะหาหอดับรักพลัดปลัดใส่
เมื่อเคลาเคอนเนนเองจะรองไธ	เลยหลงโหลกว่ากคนชวนหมอนอิง
ครันรู้สึกรักอวยใจหายวูบ	ลงจวงจูบครึกคราประสาหญิง
ฉวยมือทองคงอาบเขาคายจริง	ชนหน้านั่งนอนกะเงิรำพึงไป" ๒

(พระอภัยมณี)

เจื้อ สตะเวทิน "กวีกับเพศตรงข้าม" วรรณคดีและประวัติวรรณคดีไทย

หน้า ๔๑

๒ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๗๑๒

หรือกล่าวถึงความรู้สึกนึกถึงของผู้อื่น ว่า

"อันโลกอันหม่นแสนในแค้นโลก มันไม่โศกถึงซึ่งเหมือนเห็นผ้า
ถึงเสียของของรักสักเท่าตัว คอยยังช้ำไม่เสียกายเท่าชายเขื่อน"

(พระอภัยมณี)

เมื่อสุนทรภู่เขียนนิราศ ก็กล่าวถึงอิทธิพลของสตรีที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม
ไว้ว่า

"คิดคำด่าภักไว้ ใครเคียด
เกลียดเกลียดรวมเรือน รวม
อย่าเคียดเรื่องเราเยียน ยามแก่ แม่เอย
ใครพิชชช ชายช้ำคำไกลง"^๒
(โคลงนิราศสุพรรณ)

คำกล่าวนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ดังเช่น เจื้อ สตะเวทิน^๓ กล่าวว่า "สตรี
เป็นผู้ก่อให้เกิดศิลปะในแทบทุกสาขา โดยเฉพาะในการเขียนนิราศ ซึ่งเป็นวรรณกรรม
ที่มีลักษณะพิเศษ นอกเหนือไปจากวรรณกรรมชนิดอื่น เพราะต้องมีโวหารสังวาส หรือ
รสพิสวาทประกอบด้วย จึงจะครบลักษณะศิลปะของนิราศ ผู้แต่งย่อมรักจะแสดงโวหารกล่าวความ

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๙๕

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๒๖๖

^๓ เจื้อ สตะเวทิน "วิชาการวรรณคดี แบบเรียนวรรณคดี ม.ศ. ๔ - ๕ - ๖ (ฉบับที่ ๒)
คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงของชุมนุมภาษาไทยของครูสภา หน้า ๕๕๕

และอาลัยคนรักของตนซึ่งอยู่เบื้องหลัง จะมีคนรักจริง ๆ หรือสมมุติว่ามีก็ได้ สำคัญ คือ อาศัยอิทธิพลศรัทธาเป็นพื้นฐานแห่งความอ่อนหวานแห่งดุษฎี และเป็นห่วงกังวลแห่งความเคลือบแคลงอันเป็นศิลปะของกวีเป็นสำคัญ" หรือ

เปลื้อง ณ นคร เน้นอิทธิพลของผู้นิพนธ์ที่มีต่อการเขียนนิราศว่า "หลักสำคัญของนิราศก็คือ กวีต้องมีสัจธรรม คือต้องจากนางที่รักไปจริง มีความรักความอาลัยจริง ถ้าเป็นแต่เพียงความนึกคิดหรือการสมมุติ อารมณ์ที่ซาบซึ้งใจจริง ๆ ก็ไม่มี กลอนก็ขาดศฤงคารรส"

"ผู้นิพนธ์" ในนิราศของสุนทรภู่มีหลายคน ผู้เขียนจึงเลือกเฉพาะที่เกินเพียง ๒ คน คือภรรยาชื่อ จัน กับ งั่ว

อิทธิพลในกานเป็นความจรรโลงใจ แสดงออกในวรรณกรรมโดยตรง

"แม่จัน"

เรื่องรักของสุนทรภู่ที่ปรากฏหลักฐานในวรรณกรรมเป็นครั้งแรก คือความรักระหว่างสุนทรภู่กับผู้นิพนธ์ชาววังหลังต่อจัน ตามความในนิราศเมืองแกลงว่า เกิดเรื่องราวเพราะกรมพระราชวังหลังทรงทราบกักรั่ว ให้จองจำไว้ทั้งสองคน เมื่อกรมพระราชวังหลังทิวงคต สุนทรภู่พ้นโทษ และเดินทางไปหาบิดาที่เมืองแกลง แต่งนิราศเมืองแกลงอันเป็นนิราศเรื่องแรก

การต้องโทษเพราะไปชอบรักกับชาววังครั้งนั้น สุนทรภู่แสดงความน้อยใจไว้ในนิราศเมืองแกลงว่า

"น้ำก้นองอยู่ในทองชลาสินธุ์
เหมือนไรรู้อยู่ข้างกำแพงวัง

จะกอบกั้นเก็บขมิ้นสมหวัง
จะเกี่ยวฝักก็จะเสียนเอาเจียนตาย"^๑

(นิราศเมืองแกลง)

อุปสรรคความร้าวระหว่างแม่จันทน์กับสุนทรภู่ น่าจะเนื่องมาจากฐานะที่แตกต่างกัน
เป็นประการแรก จากสุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศเมืองแกลง ว่า

"ถึงคลองขวางบางกระเทียมสะท้อนออก ไชยวงศ์ถางวางอยู่กลางทะเล
เห็นแฉกนอนนอนแอบอรุณคน เพราะความจนเจียวจึงจำระกำใจ"^๒

หรือ

"จึงหลีกตัวกลับดูตุณบิดา ไปรเมษาแทมจะวันจะบรรลีย์"^๓

(นิราศเมืองแกลง)

แสดงว่ามีคาของแม่จันทน์เป็นคนมีทั้งยศศักดิ์ และฐานะ เรื่องฐานะคงจะเป็น
สาเหตุสำคัญเหตุที่ทำให้ฝ่ายหญิงรังเกียจ สุนทรภู่จึงแสดงความน้อยใจ ความขมขื่น ไว้ใน
นิราศพระบาท ว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๕๕

๒. หน้า ๑๐๙

๓. หน้า ๘๕

"ได้เตือนแทนแสนยากลำบาก
แม่เกิดชาติเกิดใหม่เป็นกามคน

ในสมรภูมิตะพียดึกเข้ด้น
ที่วราจันเฝ้าจริงจากกำจักไกล"
(นิราศพระบาท)

การที่เรื่องความรักระหว่างแม่กับสุนทรภู่ของอิศนารูถึงผู้ใหญ่ใน สุนทรภู่บอกเล่าเหตุ
ไว้ในนิราศเมืองแกลงว่า

"ด้วยเกิดความลางถึงเพราะสิ่งหวง คนทั้งปวงเข้ากิดริษยา"
(นิราศเมืองแกลง)

บุคคลที่หมายปองแม่จนเกิดความรักกลาวนั้น น่าจะเป็นบุคคลที่สุนทรภู่เคยชู้ไว้
ในนิราศเมืองแกลง ในความว่า

"ถึงชาตินี้มิไถ่สมอารมณ์เกิด คุ้มของกิดีรารักจะหักหาญ"
(นิราศเมืองแกลง)

ข้อความเหล่านี้เป็นเรื่องยืนยันว่า ความรักของสุนทรภู่อุปสรรค เพราะแม่จันมี
ชายที่หมายปองอยู่ด้วย "ผู้ที่มาเป็นคู่แข่งของสุนทรภู่อีกคนหนึ่งไม่ทราบแน่ชัด กุหลาบ
มัลลิกะมาส (๒๕๑๓ คำบรรยายชีวประวัติสุนทรภู่) ได้กล่าวสันนิษฐานไว้ว่า เจ้าฟ้า
กรมขุนอิศราบุรีจัน (เวศ) ซึ่งเป็นพระโอรสในสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ กรมพระศรีสุดารักษ์ พระน้อง
นางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็เป็นไปได้ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจันเป็น

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๓๘

๒ ก. หน้า ๑๐๕

๓ ก. หน้า ๑๐๖

พระอนุชาเจ้าฟ้าบุญรอด (คือสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๒) อาจเป็น
คู่แข่งคนสำคัญในความรักของสุนทรภู่ เพราะอยู่ในวัยที่ใกล้เคียงกัน ก็แตกต่างสุนทรภู่
๑๓ ปี"

เนื้อหาความในนิราศบึงไทรบรรยายตลอดเวลาที่เดินทาง สุนทรภู่คิดถึงแม่จนคนเดียว
กล่าวถึงความรักความอาลัยที่มีต่อแม่จนแต่ละตอน ก็กล่าวคำที่จะเป็นจริงได้ ไม่กล่าวถึง
หรือขมโคมโยอย่างเลอเลิศจนเกินจริง แสดงว่า "ผู้หญิง" ในนิราศของสุนทรภู่เป็นบุคคล
ที่มีตัวตนจริง ๆ คือแม่นั่นเอง

กลอนเต็มเนื้อความแสดงความรักความอาลัย มีดังนี้

"ถึงทุกข์ใครในโลกที่โศกเศร้า"	ไม่เหมือนเราทุกข์วิเวก" ^๒
"ถึงเจ็บไข้ไม่ตายไม่คลายรัก"	มิเคยกลอนมิกรว่าลึกถึง" ^๓
"ถึงอยู่ไกลไม่พาพนาทศ"	แต่ใจจริงสวาทไม่กลาคคลา" ^๔
"ที่จากไปไกลแต่รักมาฝากน้อง"	มากกว่าของอื่นอันลึกซึ้งแถม" ^๕

พจนีย์ เติมพิทักษ์ "วรรณกรรมสุนทรภู่" : การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า ๑๕๕

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๘๑

^๓ ก. หน้า ๑๐๘

^๔ ก. หน้า ๑๐๖

^๕ ก. หน้า ๑๐๕

"โอ้คิดเห็นเห็นเหตุบุญแมงกา
เขาซัดตัวมันทั้งไวกลางน้ำ
พอเมื่อยตายป่วยมันกับรรลัย
แมงกาทายที่จะวายชีวิตควาย"

ตัวเมี่ยงพวยวอยเหี่ยวเล็มโคล
ระลอกน้ำสาตซึกให้ค้ำย
โอ้เมี่ยงใจที่รักคน
เป็นเพื่องเมี่ยงแม่ไปเมื่องนี้"

(นิราศเมืองแกลง)

ความรักของสุนทรภู่ที่มีต่อแม่จันทน์ เป็นความรักของคนในวัยหนุ่ม ปนด้วยอารมณ์หลง
มือคติ เช่น เมื่อกล่าวถึงผู้หญิงที่พบว่า

"โอ้ดูงามตามทางที่นางอื่น
ก็หลายเห็นเหยียบแสนใจแมนเห็นช
ไม่มีผู้ควรกรรขานเป็น
เห็นคนแม่เพื่อนรักหายจนปลายแดน"

(นิราศเมืองแกลง)

หรือ

"ดูหนุ่มสาวขวามานรำคาญจิต
ไม่น่ากิดเข้าในกลอนอักษรสอง
ฉนวนวงศารทวนเครือเป็นเงาของ
ใบเมี่ยงทองนิภานาเจ้าตากกระเด็น"

(นิราศเมืองแกลง)

สุนทรภู่วิจารณ์ผู้หญิงเหล่านั้น ด้วยสายตาของคนที่กำลังมีความรัก ซึ่งมีคติว่า
คนรักของตนสวยที่สุด ก็ที่สุดเสมอ ถึงแม้ข้อความอีกหลายตอนที่สุนทรภู่กล่าวถึงผู้หญิงอื่น เช่น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๕๓ - ๕๔

๒. หน้า ๑๙๙

๓. หน้า ๑๐๘

"เห็นสาวสาวชาวไร่เขาไถ่
แลไขโคลไสคาบเป็นกรวยคอ

บางพาหื้อเออเออเสียงเพอพนอ
ผาหมอนมากแห่งตาแมงมาน"

หรือ

"ถึงพันนางวางเวงอุทัย
 นางช้วนากไ้ไ้มาจะขึ้นใจ

เห็นแต่กับชวานาอยู่อาศัย
คาบไขโคลกรำกรำกั้ทการาม"

(นิราศเมืองแกลง)

ขอความที่สุนทรภู่กล่าวถึงผู้หญิงที่ไ้พบเห็นไว้ในนิราศเมืองแกลงนี้ หากนำไป
 เปรียบเทียบกับข้อความที่สุนทรภู่กล่าวถึงผู้หญิงในนิราศเรื่องอื่น ๆ จะพบว่าทัศนะของกวี
 เกี่ยวกับเรื่องนี้ เปลี่ยนไป เช่น กล่าวชมผู้หญิงเมืองสุพรรณบุรี ไว้ว่า

"บรรดาหน้าหน้า
ปากนคณสุพรรณ
 แคนคณคณสุพรรณ
มีว้างเกลี้ยงเสียงแจว

สำคัญ
ผ่องแผว
 ธรรมชาติ มาศเอย
แจ่มจ้าค้ำคอง"

(โคลงนิราศสุพรรณ)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๑๐๑

ก. หน้า ๔๔

ก. หน้า ๓๔๓

หรือกล่าวในนิราศเมืองเพชร เป็นทำนองว่าชอบใจผู้หญิงเมืองนั้นว่า

"จะพுகจากรวาทึงทะเล
มิกเสียคายนามันไกรพินทุก

เสียงเพนอเทอเทหาคานาเอ็นดู
ไว้เป็นลูกสะไวให้เจ้าหนู"

(นิราศเมืองเพชร)

ผู้เขียนยกข้อความที่กล่าวถึงผู้หญิงในวรรณกรรมซึ่งสุนทรภู่แต่งในระยะหลังมา
เปรียบเทียบ เพื่อเห็นว่า เวลาที่ผ่านไป อารมณ์รักหรืออุดมหลงจางลง อายุ ประสบการณ์
มากขึ้น สุนทรภู่มองผู้หญิงที่พบด้วยสายตาและความรู้สึกที่เปลี่ยนไป ปราศจากอคติ

ตำนานคร่ำครวญในนิราศเมืองแกลง

เมื่อสุนทรภู่จากแม่จันไปเมืองแกลงนั้น ความรักของสุนทรภู่มากับแม่จันยังลงเอยกัน
ไม่ได้ ต้องจากกันเพราะเกิดเรื่องราวขึ้น ถึงสุนทรภู่เขียนบรรยายความในใจไว้ในนิราศ
เมืองแกลง เป็นทำนองคร่ำครวญว่า

จะมีคูมิไก่ออยู่ประทองเซย

"ไก่อั้งเวรวาสนานิจจาเอ๋ย
ต้องละเอียค่างใจไว้ไกลตา"

"ไก่อ้นึกนึกแลวนานำตาตก
ไก่อมอมขวางทางน้องประทองเซย

ด้วยเมฆบอกรังไก่อมอมมอมเซย
เมื่อไรเอ๋ยจะได้กลับมาชื่นใจ"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๒๔๒

๒
ก. หน้า ๘๑

๓
ก. หน้า ๘๖

๑ "เสียคานักกัณเฑาะพญา
นายนกเข้บเห็นแกมาแพรคำ

๒ มังกรรับเชษฐภคินีไม่ยอมหน้า
โกหกมกราอยู่กับกายในนาคกรอม"
(นิราศ เมืองแกลง)

นอกจากนี้ยังมีจำนวนพรรณนาซึ่งเข้าลักษณะ "จำนวนนิราศตามแบบ" คือการพรรณนาถึงบางที่รักเปรียบเทียบกับธรรมชาติที่พบเห็นหรือสถานที่ที่ผ่านไป มีจำนวนที่ไพเราะกะทัดรัดด้วยจำนวนเปรียบเทียบหลายตอน เช่น เปรียบกับธรรมชาติว่า

"โอ้ภูเขื่อนเหมือนดวงสุกามา
เห็นแสงจันทร์ระจางคอยสร้างใจ
กระสายแสงเหมือนธัญพิสมัย
เคียนกรรไกรตัดคาแล้วอาวรณ์"

"โอ้ปากมีกลิ่นกุหลาบ
ที่เปลี่ยวใจอาสนนเพราะทางนาง
ผำรายวันไปกับกล้วยไม้ทาง
มาเกินกลางกองแค้นแสนกับการ"

"ในกระแสน้ำลงตามแควไปละลอม
โอ้คึกเห็นเห็นหนูเหม่งกลา
ตัวเก็บพามาด้วยเตียวเล็มไค
ระลอกน้ำสาบซึกให้คึกขย
พอเมื่อยกายฝ่ายตัวกับบรรลัย
โอ้เห็นใจไฟที่รักกับ
เมื่องพอลมหนาวนึ่งนมไปเมืองผี
ร่ำจวนจิตคิดมาในวารี
จนถึงพิลาศมาเนาเกื้อ"

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศาธิราช ชีวิตและงานของสุนทรภู่ หน้า ๑๐๕

๒ ก. หน้า ๘๒

๓ ก. หน้า ๘๓

๔ ก. หน้า ๘๓ - ๘๔

"โอชะนี้เวทนาเหี้ยมหาณี
ระนี้เพรียกเรียกขานอยู่ปลายยาง

เหมือนตัวที่จากน้องให้มองหมาย
ที่เรียกขานนุชนองอยู่ในใจ"
(นิราศ เมืองเกล่ง)

"กูรำววลปลิวที่ปลายแปด
ว่าถึงถึงชนิษฐาถึงอาลัย
เห็นหัวท่งว่องไวให้หัวท่ง
ไหนจะทองละของน้ำค้าง ไพรย

ทุกละแวกท่งท่งอยู่ไหวไหว
เช่นนี้ใดจะมากด้วยจะคืนโดย
กับนาคเสียงนกวิหคไทย
เมื่อลมโอบที่แนวจะชานเชย"^๒

"แล้วขึ้นเก็บเนินในคงไม่หอม
ยามพระพายสายเชยว่าเพนมา
เหมือนกล่นปรางนางเป็นสุคนธริน
กล่นสะตบับเกิดลำนาคคม

สะพรั่งพรอปรายปฤษฎา
หอมบุปผารนรัตนอารมย์
คิดถึงกับเคียงน้องประคองคัม
พมอชมถางนางไปกองไฟ"^๓
(นิราศ เมืองเกล่ง)

เมื่อเกิดทางผ่านสถานที่ต่าง ๆ ตามที่ภูมิกว้างถึงถึงทางเบี่ยงเห็นไว้อย่างไฟเราะ
ถึงความหา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๕๕

๒. หน้า ๕๖

๓. หน้า ๕๗

"ถึงอารามนามชัฏคอกไม้
 หอมสุกนธ์เคียงกายชรายจร
 ถึงบางผิงผิงรงกรังรวง
 มาสนนยากฝากพักพิงเพือนชราย

ก็คิดถึงไปแนบพรวงคงสมร
 โอยามนอนทางนางระคางกาย
 พรางนางรางรักสมัครหมาย
 แม่เพิ่นกายมิไคมาพยายาล"^๑

"ถึงสามปลื้มคิรำปล้ำแกทุกข"

สุดจะปลุกใจปลื้มให้สิ้นหลัง"^๒

"ถึงบางสมัคร เหมือนพี่รักสมัครนาค
 ถึงยามนอนนอนเคียงเปลี่ยวชารณ"

มาแควคลากมิไคอยู่เป็นคู่สม
 จะเลิขณกันอื่นไม่ทันใจ"^๓

(นิราศ เมืองแกลง)

การประวัติกถาว่า สุนทรภูได้แม่จันเป็นภรรยาหลังจากกลับจากเมืองแกลง
 แลอยู่ด้วยกันเป็นปกติไม่เท่าใดภรรยาโกรธ เรื่องภรรยาโกรธนี้ สุนทรภูเขียนไว้ใน
 นิราศพระบาท ซึ่งแต่งเมื่อคราวตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปพระบาท ว่าไปขอที่
 กำลังโกรธกับภรรยา ถึงความว่า

กัศรลักขักร่ำระกำทรวง
 เจ้าคุณแคนแสนโกรธพิโรธที่
 จนพระพนอสุริยวงศ์ทรงพระน่าย

"โอ้อาลัยใจหายไม่วายห่วง
 เสียดายดวงจันทร์พวงงาม
 แด่เคื้อเยจันบางเช้าเคื้อนสาม
 จากอารามแรมร้างทางกันดาร"^๔

(นิราศพระบาท)

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู หน้า ๘๒

^๒ น.ค.

^๓ ก. หน้า ๘๗

^๔ ก. หน้า ๑๑๓

นิราศพระบาทก็เช่นเดียวกับนิราศ เมืองแกลง ก็ดูสมเหตุสมควรมิหนึ่ถึงเพียงคนเดียว
คือแม่จัน เพราะสมเหตุสมควรมิหนึ่ใจจัน เช่น

"เห็นจันพินสูกุ๊กเหลืองกลบกลืน
พฤษาพองทองนามกานดาขวาง
แมงมาเชยเหมือนพี่เคยประคองชีก
เห็นรักรวงผลัดลัดลัดใบ

แมงมาเชยเหมือนพี่เคยประคองชีก
พฤษาพองทองนามกานดาขวาง
แมงมาเชยเหมือนพี่เคยประคองชีก
เห็นรักรวงผลัดลัดลัดใบ

"เฝ้าแหงนคางแหงนแหว่งพิกตร
คางเกือบแปดเชียวร้อย

เห็นจันพินสูกุ๊กเหลืองกลบกลืน
พฤษาพองทองนามกานดาขวาง
แมงมาเชยเหมือนพี่เคยประคองชีก
เห็นรักรวงผลัดลัดลัดใบ

"เห็นจันพินสูกุ๊กเหลืองกลบกลืน
พฤษาพองทองนามกานดาขวาง
แมงมาเชยเหมือนพี่เคยประคองชีก
เห็นรักรวงผลัดลัดลัดใบ

เห็นจันพินสูกุ๊กเหลืองกลบกลืน
พฤษาพองทองนามกานดาขวาง
แมงมาเชยเหมือนพี่เคยประคองชีก
เห็นรักรวงผลัดลัดลัดใบ

หรือ

โศกนาฏกรรมของกานดาขวาง

"ถึงปากจันจะเกือบในโพรงใจ
ลึกลับภายในใจก็รักอีกไกล"

(นิราศพระบาท)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๑๕

๒. หน้า ๑๒๔

๓. หน้า ๑๓๖

๔. หน้า ๑๒๒

จำนวนพระบิดาแสดงอารมณ์ ความรู้สึก ในนิราศพระยามานฉีก เติมน้อยหลายตอน

จำนวนตั้งโดยบริษัท รบ. เภ.

"กระซิบบอกเพื่อนว่ามา
ท้าวหวังให้อะไรกับเธอ
มันส่งกลิ่นกับไป

ไต่ถามหาเวบจะลอบถึงไหนไป

ไทแบบออกเสียงที่รู้จำไทยไท

ของจับโกนแกะกรูมวิ้นมาน"

เห็นลมอะไรก็พัดมาดัง
โหมบองคร้องก็กลบยาได้หมด

การตรวจสุขภาพเบื้องต้น

เรียนนายครอมใจดังกะฉันทาง"

(นิราศพระยา)

จำนวนเปรียบเทียบที่คล้าย ไฟฟ้าระคายการเล่นคำ

"ถึงคลองขวางบางจากยิ่งจรจิต
วางใจจากแควไม่รักภูจากัน
ห่างจากที่จากคลองแม่สองซอ
โหลจากขวางมารวมประจวบทาง

ใครทางทิศตะวันออกกับ
ทิศตะวันตกมาพบกับคลองบาง
ยี่จากถนนกับถนนในคลองขวาง
ตั้งจากบางจากไปจรดแม่น้ำ^{๓๗}

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ชีวิตและงานของสมเด็จ

๒. ๗
๑. ๗๗ ๑๑๗

ก. ๒
ก. ๒ ๑๑๔

"ถึงบางพันน้ำพันองคตัง
 พังจากทวงใจนาไกลเขย"

"ถึงเกาะเกิดเกิดเกาะขึ้นกลางน้ำ
 จึงเกิดโศกชัชวาทขึ้นกลางทรวง"

"พอเลี้ยวแหลมถึงท่าสาธุาเกวียน
 พังจากท่าเกวียนสองข้างทาง
 แด่ทุกซีกก็เห็นตึกถันคอก
 แด่โศกรักมาจนเกิดในลำเรือ"

"เห็นเขาตกเขาแตกมากกลิ้ง
 พังตกจากนางมากกลางไพร"

"พี่ยูกๆ เขาซากแล้วหาวจิก
 นึกเฉยๆ เลี้ยวทรวงถึงดวงจันทร์"

โอ้จริงเพิ่มใจเราว่าใจจาเอ๋ย
 โอ้ออกเอยหม่นพั่งเพิ่มบึ้งซล"

เมื่อแกล้งกรรมเกิดราชการหลวง
 จะกักตวงไว้ก็เพิ่มกว่าเกาะดิน"

คลั่งเกินแกล้งใจทั้งคนนาง
 พมหายจะจางบรรทุกไปท่าเรือ
 ถึงสักหกเจ็ดเกวียนก็เจียนเหลือ
 เป่าเค็มเจือไปทุกทุ่งรำภาญ์วัน"

อนานก็แฉ่วนนาท่ากาไหล
 วิถีใจคนมาถึงกิริ"

พี่ซากนิตรมาไกลถึงไพรสณฑ์
 จะซากกันเสียเหมือนเขาที่เต่าใจ"

(นิราศพระบาท)

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
 หน้า ๑๑๖

๒ ก. หน้า ๑๑๕

๓ ก. หน้า ๑๒๒

๔ ก. หน้า ๑๒๕

๕ ก. หน้า ๑๓๕

บทราพันที่ไพเราะคดีเคน

"โอ้ท้าวอินทพรชิตอารมโค
ทั้งท้าวอนไกลบุรุษจะเย็บ
ถึงผ่านช่อนหมเป็นไทไท
แถมรวมใจใส่ยาสน์หาคประวิง

แต่ท้าวใจยากเกินในเสนเซ้ง
ใครปะเป็นเมื่อนท่งจะวาจริง
ไม้อใจเมื่อนกอกเมยอกหญิง
จนโกถึงกันจนกระชั้นยาม"

(นิราศพระบาท)

ในนิราศพระบาท สุนทรภู่กล่าวถึงความรักของตนกับภรรยา มีความเนื่องกับนิราศ
เมืองแกลง ว่ามีกนิมาหมายปองภรรยาทำให้สุนทรภู่เกิดความระแวง ไม่รักใจ จึงเขียน
บรรยายความรู้สึกไว้ในนิราศหลายตอน เช่น
เมื่อเดินทางถึงอยุธยา ว่าท้าว

"พิศใจคายนกออกหนักแน่น
ไม่เห็นจริงใจนางในกลางทรวง
ขอเทเวศร์เขตรวรรคกันลูก
ให้เหมือนกรงเราทุกวันไมพรนไกร

ก็เขกแก้วกับกรงนครหลวง
ราชทะเลวงเขามาบ่างจะอย่างไร
กลใจนิกรอย่าให้เหมือนกับกรงใหญ่
นั้นแลใจเห็นจะครองกันองนาน"

หรือจากคำอธิบายที่ว่า

"ขอใจบุรุษที่ผู้สุจริตรัก
ถึงแสนทศจะมวณละออนคำ

ให้แนบหนักเหมือนพุทธรูปเสาชาม
สักแสนคำอย่าใดเกล็ดมจเหมือนใจ"^๓

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๑๓๑

๒
ก. หน้า ๑๒๑

๓
ก. หน้า ๑๑๔

เมื่อถึงบางพุ่มก็แสดงความเป็นห่วงนางว่า

"ถึงหากขวางขวางพวกเราพวกกัน
เป็นพวกช่อๆนี่ถูกปีศาจหลอก
จะส่งปากขโมยสุภาเคียว

พี่คิดเผื่อใจลงน้อยคนเคียว
ใครช่วยบอกญาติพี่น้องเคียว
ใครเห็นเคียวแล้วอย่าไว้วางใจโดย"

นอกจากสุนทรภู่ยังกล่าวขอความเป็นเชิงหึงหวง ว่า

"ขอปากน้องสองตรอกขวบปากเคียว
ใครปองชิงขอให้ขายควยราชวัง

อย่ามีเหตุให้ทราบเมื่อภายหลัง
เทพทั้งเจ็ดเข้าไประดานี"

(นิราศพระบาท)

ความรักที่สุนทรภู่มีต่อแม่พิมพ์ เป็นความรักของคนหนุ่มที่มีต่อหญิงที่ตนรักเป็นครั้งแรก
และสุนทรภู่ต้องใช้ความพยายามอย่างมากจึงได้แม่พิมพ์มาเป็นภรรยา ดังความว่า

"แควอเวียงเจียนวายชีวิต"

จึงไต่สรีรเสวภาคยกมาแนบข้าง"

(นิราศพระบาท)

แม่พิมพ์เป็นหญิงที่มีชีวิตจิตใจของสุนทรภู่มากที่สุด แม้ภายหลังสุนทรภู่จะ
ประพฤตินับคนเจ้าชู้ มีภรรยาหลายคนสุนทรภู่ก็ไม่เคยลืมแม่พิมพ์ / ดังเช่นเมื่อสุนทรภู่
แต่งนิราศสุพรรณก็ยังรำพันถึงความรัก ความหลังไว้อย่างซบซึ้ง ดังความว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๑๑๖

๒. หน้า ๑๑๘

๓. หน้า ๑๔๐

"หาซางหว่างคายลอม
 กรังพระโกฎโปรฐุประทาน
 เทยอญคุดำราน
 "เห็นแต่พหมีโค
 วังหลังกรังทุมบหนา
 เทยอญชูนเรย
 ยางมตเคยเคย
 คางชนอมแอมเคลา

"นบยานมานบึง
 ชุกกิกเคยชมจรร
 บายยากตากบักเก
 มีคชชนหนา

แหลงสถาน
 ที่ให้
 รวมเยา เจาเยอ
 รมนองกรองสงวน
 เจาเยอ
 คำเซา
 สิมกัก ฟัด
 กลาคเกลวเลวเพอ"

คีชน
 แจนเา
 กีนชีก ฉักแ
 นุชปดิมดิมเคิม"^๓
 (โคตงนิราศสุพรรณ)

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
 หน้า ๒๒๕ - ๒๒๖

^๒
 จรร = จัน

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรงราชานุภาพ ล.ก. หน้า ๒๒๗

"เสียดายสายสาวโอ
รักพี่ไย
จำจากพรากพลัดสนม
เขียนนุ้จหวางทอง

อาว
กับน้อง
เสนอนี้ ไร้บมโดย
แลกฝ่ายสลาย"

"เคียนทกมกรของเร
เขียนบอคุณทพทรง
เคียนกับลับโลกอง
จับนุ้ลับหน้า

สุริยง
สองเ้า
คินขึ้น อิกเอม
นั้ส่นคินสวรร"

(โคลงนิราศสุพรรณ)

ข้อความที่ยกมาจากนิราศ เมืองแกลง และนิราศพระบาท แสดงถึงอิทธิพลของแม่จัน
ที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่ทำให้ความจรรโลงใจ เพราะจากประวัติศสน
แก่นิราศสองเรื่องนี้ สุนทรภูมีความสัมพันธ์กับแม่จันเพียงคนเดียวเท่านั้น และความจาก
โคลงนิราศสุพรรณ ก็ยังเป็นเครื่องยืนยันถึงอิทธิพลของแม่จันได้ยิ่งยกว่า แม้เวลาจะผ่าน
ไปนาน สุนทรภูไปมีความสัมพันธ์กับผู้หญิงอีกหลายคน แม่จันก็ยังมอิทธิพลเหนือจิตใจสุนทรภูอยู่
เนื่องจากสุนทรภูเขียนนิราศโดยมีผู้หญิงที่มีตัวตนจริง ๆ เป็นความจรรโลงใจ มี
ความรักความอาลัยจริง ไหวหกรำครวญพรรณอาวรณ์ ความรู้สึกที่ปรากฏในนิราศจึงมีลักษณะ
แห่งความเป็นจริง ให้อารมณ์สะเทือนใจสูง มีคุณค่าทางอารมณ์การสออย่างแท้จริง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ วิจารณ์และงานของสุนทรภู
หน้า ๒๒๙

๒
ก. หน้า ๒๒๘

อิทธิพลของการแต่งโดยปริยาย

เจือ สตะเวทิน กล่าวถึงสุนทรภู่ไว้ในเรื่อง "กวีกับเพศตรงข้าม" ว่า "สุนทรภูจะต้องลำบากยากเข็ญเพราะผู้หญิงสักเพียงใดก็ตาม แต่สุนทรภูก็ได้ผลจากผู้หญิงอย่างหนึ่งทางการประพันธ์ คือผู้หญิงคล้อยใจให้สุนทรภูมีเรื่องฉวีปราวและวิจารณ์ผู้หญิงทั้งตามดีและคำร้าย"

เมื่อแต่งนิราศกับผู้หญิงเป็นความจริงใจ เมื่อแต่งนิทานจากความคิดฝัน ก็อาศัยความจริงใจจากผู้หญิงบางประการ เช่น นำลักษณะนิสัยของผู้หญิงที่ตนได้ใกล้ชิดไปสร้างเป็นลักษณะนิสัยของตัวละครในนิทาน เป็นต้น

เมื่อสังเกตลักษณะนิสัยของนางสุวรรณมาลีในเรื่องพระอภัยมณีและเปรียบเทียบกับแม่จัน ก็รู้สึกว่าน่าจะเป็นไปได้ที่สุนทรภูเอาแม่จันมาเป็นตัวเปรียบเทียบในการสร้างนางสุวรรณมาลี เพราะความสัมพันธ์ระหว่างแม่จันกับสุนทรภูนั้นลึกซึ้งและมีเรื่องพูดคุยมากมาย เช่นในตอนที่รักกัน ที่แรกก็ถูกลงโทษเมียนาคีและจำคุก เพราะแม่จันเป็นสาวชาววัง แล้ววันไต่สวนก็พ้นโทษมาได้ไม่นานนัก ก็เลิกร้างกันไป สาเหตุที่เลิกร้างกันนั้น สันนิษฐานกันว่า เพราะสุนทรภูชอบและเจ้าหญิง ๆ กับที่แม่จันแต่งตัวและซิ่น

เรื่องความซิ่นของแม่นั้น สุนทรภูกล่าวถึงไว้ในนิราศ เมืองแกลง เป็นทำนองหยอกล้อ ว่า

"ถึงเจ้าไซ้ไต่กายไม่คลายรัก	มีแต่กลลขณนิกรว่าลึกถึง
ชายขมขมแถมสั้นอย่ารักถึง	ให้เหือกถึงลงเสียข้างจงทั้งคำ" ^๒

เจือ สตะเวทิน "กวีกับเพศตรงข้าม" วรรณคดีและประวัติวรรณคดี หน้า ๔๑

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู

หรือ

"อย่ารู้จักพลิกทั้งหกขวาน
ให้เขมยบหมพรมนอมวิญญา

แชนแควนรอยโลมเจ็บหมักหนา
แล้วก็อย่าขึงตะบึงตะบอน"

(นิราศเมืองแกลง)

การที่แม่จันเป็นผู้หญิงแสนงอนและขี้หึง หรืออาจจะมีสาเหตุอื่นที่ไม่สามารถปรับตัว
ได้เข้ากันได้ จนต้องเลิกร้างกันในที่สุดนี้ สุนทรภู่กล่าวอย่างตั้งใจไว้ในนิราศเมืองเพชรว่า

"ลำเจียกเอ๋ยเคยชมระวีบรรล
ถึงคลองเคยเคยแตกใบแดงงาม

ต้องจำจากออมระอาควยหนาหนา
คิดถึงยามปลุกรักมักเป็นเคย"

(นิราศเมืองเพชร)

หรือความที่อธิษฐานต่อพระพุทธบาท ว่า

"สตรีหึงหึงแพศยาหญิง

หึงสองสิ่งอย่าไคร่พิศมัย"

(นิราศพระบาท)

แม้สุนทรภู่จะรักแม่จันเพียงไร ก็คงเลิกร้างกันเพราะสาเหตุดังกล่าวแล้ว
ทัศนะในการเลือกผู้หญิงเป็นคู่ครองจึงเปลี่ยนไป ดังความในนิราศพระปฐมว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๑๐๖

๒. หน้า ๒๓๕

๓. หน้า ๑๓๔

"หนึ่งหญิงหนึ่งดกบเร้ากษัตรา
ข้างนอกนวลส่วนข้างในใจสุภา
ถึงรูปชั่วตัวดำระย้ายาก
ถึงปากแหว่งแรงคอกไม้ทอหัง
จนแตกกองเงินเกินไม่รอด

ถึงเนิ่นน้ำธรรมชาติไม่ปรารถนา
เหมือนปลาร้ารายกาจออกจากจริง
รักปากรักหน้าประสาหญิง
จะรักยิ่งยอกรักให้หนักวัน
จะสู้ออกแนวตาจนอาลัย"

(นิราศพระปฐม)

ผู้หญิงรูปสวยแต่อาลัย คงเป็นแม่จันทน์มากกว่าคนอื่น เพราะการตั้งสัตย์ปฏิญาณต่อกัน
 นั้น น่าจะเป็นการกระทำของคนในวัยหนุ่มสาว ที่มีความรักรุนแรง ลุ่มหลง เช่นสุนทรภู่
 กับแม่จันทน์

★ คงจะเป็นเพราะความรู้ลึกถึงหวังที่ภรรยาที่ตนรักมากไม่เข้าใจตน แสวงชน และ
 ชื่นชมเอง สุนทรภู่จึงสร้างตัวละครในเรื่องพระอภัยมณีให้เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งที่ขัดแย้งกัน
 เช่น สร้างในนางสุวรรณมาลี ให้เป็นพระอภัยมณีให้เป็นคนสวย ส่วนนางวาลีส่วนเอกนั้น
 วัลลิคนั้นเกิดในที่โปรดปราน หรือสร้างนิสัยนางสุวรรณมาลีให้เป็นผู้หญิง เจริญงาม แสงชน
 ชื่น ในขณะสร้างลักษณะนิสัยนางเกสรให้เป็นผู้หญิงที่สง่างาม ใจอ่อน-หึงโอบเป็น
 สุนทรภู่แสดงนิสัยของนางสุวรรณมาลีอยู่อย่าง โดยการให้ตัวละครตัวอื่นกล่าวถึง
 เธอ

พระอภัยมณีกล่าวถึงนางสุวรรณมาลี ว่า

"จะหวังหึงก็ถือถือดี"

เขาแล้วดีใจก็ใจไม่เข็ดขาม"^๒

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
 หน้า ๘๒๒

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๘๕๕

เมื่อพระอภัยมณีถึงอนางสุวรรณมาลี ก็กล่าวเนื้อความที่แสดงลักษณะของ
นางสุวรรณมาลี ถึงความว่า

"จริงจริงจะขอถามทราบสงวน
ปากพิณยอมเพมาแต่ไร

จะกระบวนให้ตะปิงไปถึงไหน
เคยดวงไค้หลายทนมเมื่อตมเมื่อ"

หรือ

"พระแสงวาชานแก่ไม่หลอ

เจ้ามีเสกแสงอมเหมือนชวนทอย"

* นิสัยแสนอนถือพิธีของนางสุวรรณมาลีนั้น สุนทรภู่จะเอาลักษณะนิสัยของแม่จัน
บรรยายคนแรกมา เพราะความในนิราศพระบาทคนหนึ่งแสดงว่าแม่จันเป็นผู้หญิงที่นิสัย
เช่นนี้ ความตอนนั้นกล่าววว่า

"เจ้าคุณแค้นแสนโกรธพิโรธ

แต่เคียนยั้งนางเขาเคียนสาม"

(นิราศพระบาท)

* นอกจากนี้ยังมีความตอนหนึ่งในเรื่องพระอภัยมณี ตอน สามพราหมณ์กล่าวกับสินสมุทร
เกี่ยวกับเรื่อง "ชาววัง" นั้น สุนทรภู่จะเขียนถอดถอดมาจากประสบการณ์ของตนเอง
มากกว่าจากประสบการณ์ของสามพราหมณ์ และชาววังที่สุนทรภู่กล่าวถึงก็น่าจะหมายถึงแม่จัน
ความตอนนั้นสุนทรภู่เขียนไว้ว่า

กรมไอลปากกร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๘๘๖

๒
ก. หน้า ๘๘๗

๓
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

"ว่าคำพิเคราะห์พอใจ
แล้วก็เขาใจกระบวนสำนวนมาก

ต้นอาลัยขาววังเพราะยังเลื
ทั้งมีปากจุกจิกหยิกก็เจ็บ"
(พระอภัยมณี)

ความในนิราศเมืองเพชรคนหนึ่ง สุนทรภู่กล่าวเป็นเชิงเปรียบเทียบความสัมพันธ์
ของทศกับแม่มจินไว้ว่า

"คำเจียกเอ๋ยเลยชนระรินรส จำต้องออกอมระอาเพราะหนาหนา"
(นิราศเมืองเพชร)

หากแม่มจินเป็นคำเจียกที่มีหนามหน่า ผู้หญิงที่มีลักษณะเด่นนางสุวรรณมาลีก็เลยได้
เป็นคำเจียกที่มีหนามหน่าได้เช่นเดียวกัน เพราะนอกจากจะเจ้ากรรม แสบฉฉ เจ้าพิธี
แล้วยังชิงอีกด้วย

ความชิงของนางสุวรรณมาลีนั้น สุนทรภู่แสดงไว้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม
แสดงโดยตรง เช่นตอนนางสุวรรณมาลีรู้ข่าวว่าพระอภัยมณีไปหลงนางละเวง
สุนทรภู่บรรยายความรู้สึกของนางสุวรรณมาลี ว่า

กรมศิลป์ากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๗๒๕

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ วิจารณ์และงานของสุนทรภู่
หน้า ๒๓๕.

"นางทั้งเรื่องเครื่องชุดให้ตัดขึ้น
 โม่ให้ทั้งวังรวมเหมือนสุบไฟ
 อยู่หน้าผู้หญิงซึ่งกับเกี้ยว
 ประเคี้ยวสัสนั่งชาวลังกา
 ชีระพรระอนุชาที่น่าแก่น
 ยังสอนหลานหวานเครือเอาเชือกขึง"

น้ำเนตรในครั้นจะกลืนเกิดไหหล
 ยิ่งแก้ใจเกินสมุทรเหมือนบุตรา
 ยิ่งโกรธเกรี้ยวกวักกรากไม่ปรารถนา
 มันรักพาเอาไปคิดกับบิทรุจ
 ทว่าขุนแผนมองเชิงละเลิงหลง
 จะบอกองค์อัครเวศเกษรา"

ความตอนนั้นนอกจากแสดงว่านางสุวรรณมาลีเป็นกษัตริย์แล้ว ยังยืนยันคำกล่าวของ
 พระอภัยมณีที่ว่านางสุวรรณมาลีปากกล้าอีกด้วย

การแสดงนิสัยขึงของนางสุวรรณมาลีโดยทางอ้อมนั้น สุนทรภู่แสดงโดยให้ตัวละคร
 ตัวอื่นกล่าวถึง เช่น

นางละเวงกล่าวกับพระอภัยมณี ว่า

"มเหสีทั้งแปดคนทั้งสิบ
 จะคิดเบียดเบียนเหมือนชนหมู"^๒

หรือบรรยายความตอนพระอภัยมณีครองเมืองมอญ ว่า

"แล้วพระองค์ทรงตำราญตามสมบัติ
 แคนางกษัตริย์มเหสีทั้งสิบ"^๓

กรณีกิลปาว พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๗๒๕

๒. หน้า ๖๔๑

๓. หน้า ๕๐๕

* ในตอนที่สุนทรภู่สร้างลักษณะนิสัยของนางสุวรรณมาลี ให้เป็นคนที่เห็นแก่เงิน
ถึงกล่าวเช่นนั้น สุนทรภู่ก็สร้างตัวละครอีกตัวหนึ่งให้มีลักษณะตรงกันข้าม คือ สร้างนาง
เกสรให้เป็นผู้หญิงที่เห็นใจคนอื่น ถึงความที่กล่าวคือนางเกสรจะพาตัวสุวรรณไปหลง
นางรำภาสะหรี่ วา

"มเหสีมีหญิงจะสิ่งนี้
นางปรียายังจะรู้จักอยู่
ไต่พระคุณคุณพระหมอมจะถอนศักดิ์
จะนับอนยอมทุกทั้งรูปทรง

ชนะศึกเดียวของคณาสงสาร
ให้สำราญหรือจะยากลำบากองค์
เพราะมีรักผูกไว้จึงไหลหลง
ให้แสนสงสารสะอื้นกลิ่นน้ำตา"

ตอนพระเอกยืมเงินเข้าหานางสุวรรณมาลี เพื่อจะขอให้นางสุวรรณมาลีเห็นแบบ
ประชดประชันต่าง ๆ ถึงความว่า

"นางวาเมื่อเหลืออกสู่กรงหลวง
ครั้นไม่ห้ามความเห็นเป็นมีถึง
เพราะปีเถาะเถาะกรรมเกิดเข้ามา
ตามแควสารพัดจะคัดพอ
จะอุทิศหาพระในสกลนควย
ควยเขวห่อพอให้เต็มบาเอื้อชู

ครั้นห้ามทางแล้วว่าตามมาถึง
ว่าคิดถึงจึงให้อายในใจคอ
ขึ้นทวนปากทวนลิ้นเลี้ยวหัน
จะปลูกหอให้หมอมฉันไม่ทันรู้
ไว้มวยมีกุ่มใส่ตุ้มหู
จะโกยอยู่ของน้องสักสองปี"

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๗๕๕

๒
ก. หน้า ๘๕๕

ส่วนนางเกษรานั้นเมื่อพบกับศรีสุวรรณก็กล่าวว่า

"เคยบุญคุณกระหม่อมอยู่พร้อมทั้ง	คิดความหลงแล้วก็ให้จิตใจหาย
ไม่ฟังทางจงจวนให้หายบาคาย	ขอถวายความสัจกับปฐิฐาน
ซึ่งร้องไห้ไรจะเคืองที่เรื่องร้าง	ถวายเงินทางพระองค์ส่งสาร
เคยบุญคุณของคลำคิดรำคาญ	จะอุยงาเนนกว่านั้นให้บรรพณ"

* เนื้อความเหล่านี้ สุนทรภู่คงจะต้องการเน้นให้นิพนธ์เห็นความแตกต่างของผู้หญิงสองประเภทที่ตนชอบและไม่ชอบ นางสุวรรณมาลีเป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิงซึ่งแต่งตนเจ้ากรรมที่สุนทรภู่ไม่ชอบ และนางเกษรเป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิงในอุดมคติของสุนทรภู่ คือมีความอ่อนหวาน โกรธไม่เป็น หึงไม่เป็น จงรักภักดีและเมื่อสุนทรภู่จะสร้างลักษณะนิสัยของนางสุวรรณมาลีนั้น สุนทรภู่สร้างตามลักษณะนิสัยของแม่จันทรรายคนแรกอย่างเห็นได้ชัด สมดังที่ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร^๒ สันนิษฐานไว้ว่า "น่าจะเป็นไปได้ที่สุนทรภู่เอาแม่จันมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างนางสุวรรณมาลี"

อิทธิพลให้เกิดวรรณกรรม

นิราศ เมืองแกลงและนิราศพระบาทเป็นนิราศที่สุนทรภู่เขียนโดยอาศัยความรักความอาลัย ที่มีต่อแม่จันเป็นเครื่องจรรโลงใจ เป็นที่มาแห่งความอ่อนหวานแห่งถ้อยคำ เป็นทรงกำเนิดแห่งความเคลมมัน ไวพจน์กร่ำครวญเช่นเดียวกัน แต่ความมุ่งหมายในการแต่งนิราศสองเรื่องนี้แตกต่างกัน

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๔๔๔

^๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี : การศึกษาในแง่วรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๑๔๓

สุนทรภู่แสดงสาเหตุในการแต่งนิราศเมืองแกลงไว้ในตอนต้นว่า

"โอ้จำใจไกลนุชสุดสวาท
ให้เหินออกคกยากเมื่อจากจร

จึงนิราศเรื่องรักเป็นอักษร
ไปคงคณแค้นเฝ้าทวนวน"^๑

ในจดหมายนิราศก็กล่าวว่า

"ถึงกรุงศรีอยุธยาขึ้นหาคำ
ให้ทวง เนกร เทหาควบอาลัย

จึงเขียนคำจริงแจ้งแกลงไซ
จงเห็นใจเด็กที่จิตคิดคำนึง"^๒

นอกจากนี้ยังแสดงความมุ่งหมายในการแต่งไว้อย่างชัดเจนว่า

"นิราศเรื่องเมืองแกลงแต่งมาฝาก
อย่าหมายมงคลของซีกคักอาลัย

เป็นขี้เมาหมกมึนนิกรพิสมัย
ให้ท้อใจเหมือนแกล้งมึงเด็กเอย"^๓

ส่วนนิราศพระบาทนั้น แม้แต่ต้นจะเป็นเหตุหนึ่งในนิราศ ซึ่งสุนทรภู่ระบุชื่อไว้อย่าง
ชัดเจน พรรณนาความรัก ความอาลัยไว้มากมายตลอดเรื่อง แต่ความมุ่งหมายในการแต่ง
มิได้กล่าวเจาะจงว่าแต่งให้ใคร เช่นนิราศเมืองแกลง เพราะสุนทรภู่เขียนไว้ในตอนจบ
นิราศเรื่องนี้ว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๘๑

๒. หน้า ๑๘

๓. หน้า ๑๘

"นิราศเรื่องนี้ได้เกาะเป็นเกราะหยาบ เราจดหมายคามมีมาซึ่งใจ
ที่เปล่าเปลี่ยวได้เอามาเสกใส่ ใครไม่ไปก็จงจำคำแดง
ทั้งคนทั้งคนอ่านสารสีแดง ด้วยขอแบ่งส่วนกุศลทุกคนเออ"

(นิราศพระบาท)

เมื่อพิจารณาความตอนจบนิราศทั้งสองเรื่องแล้ว ก็กล่าวได้ว่า สุนทรภู่แต่ง
นิราศเมืองแกลงเป็นทำนองจดหมายรัก เพื่อมอบให้แม่จันทน์รักของตน ส่วนนิราศพระบาท
ไม่มีลักษณะดังกล่าว

ดังนั้นหากจะกล่าวหาว่า "แม่จันทน์" เป็นผู้ที่มิชอบใจให้เกิดนิราศเมืองแกลงก็ย่อมได้
"แม่จันทน์"

แม่จะกล่าวกันว่าสุนทรภู่เป็นคนเจ้าชู้ แต่ชดเชยรักใคร่อยู่กับแม่จันทน์ จนได้อยู่กินกัน
ฉันสามีภรรยาฉัน สุนทรภู่ได้เฝ้าใจในหญิงอื่นถึงกับนำมากล่าวไว้ในนิราศ กรันเล็กร้างกับ
แม่จันทน์แล้ว สุนทรภู่ประพฤติก็นักเลงเจ้าชู้ มีความสัมพันธ์กับผู้หญิงหลายคน สังเกต
จากนิราศซึ่งแต่งในระยะหลัง สุนทรภู่ชมเชยผู้หญิงไว้มากมาย และผู้หญิงที่สุนทรภู่เอ่ยถึง
มากที่สุดคือผู้หญิงที่ชื่อ "จันทน์"

อิทธิพลในก้านเป็นความจรรโลงใจ แสดงออกในวรรณกรรมไทยทรง

ชื่อของ "แม่จันทน์" ปรากฏในนิราศวัดเจ้าฟ้า ซึ่งสุนทรภู่แต่งเป็นจำนวนฉันทลักษณ์
ความว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

ไม่อดงามเพื่อแค้นแค้นว่าทมิฬเขื่อง
 คุปดเปลืองเปลืองปลั่งกำลังโหม
 เลี่ยนกายนิลพิศกรมองจะบองโหม
 โครจะโหมเลี่ยนมรสรวนชกเจือ"

๕๕๖๖
 ทนทานออกจางวงทนในทนทน
 จะทนทานทนทนทนทนทนทน

นิราศซึ่งแต่งก่อนนิราศวัดเขาแก้ว ก็มีกล่าวถึงถนนวัง เสนอจากนิราศที่เขาทอง ว่า

ไม่ฟังตัวถึงทั้งรูกษา
 นึกน้ากลัวหน้าบ้านชาวใจ
 หังชวากนหมื่นแสนแพรกนตกลไสว
 กตองไปไปเทอนานพอง”

(นิราศภูเขาทอง)

၁၈၁၇

၂။ ၁၉၈၈

๑๗

แสดงว่าก่อนสุนทรภู่มาในปี ๒๓๖๗ นั้น สุนทรภู่อยังมิได้มีความสัมพันธ์กับผู้หญิงที่ชื่อว่า
เมื่อพบกันจึงแสดงกวีทัศนะไปอีกแบบหนึ่ง

ส่วนนิราศที่แต่งขึ้นหลังนิราศวัดเจ้าฟ้า นอกจากนิราศอิเหนาแล้ว ล้วนแต่มีชื่อ
"แมงงัว" ปรากฏอยู่ทั้งนั้น เช่น

จากโคลงนิราศสุพรรณ

"บางตะกวดแลกลางงัว

เรียงเรียงจัดจ้านฉาย

งัวไม่ใช่งัวสาย

งัวพื้แตงนอย

ยามยามก่งัวฆ่า

นึกบาปว่าบวชความ

ก่งจะปะงัวทรม

งัวกับพื้แตงแล้ว

ทิวราย

แซมชอย

สาวกิเอย เห็นเอย

นึกท้ออาลัย

ทิวทิว

วุ่นแล้ว

สาวกิเอย นวยเอย

ก่งงัวแล้วสูง"

(โคลงนิราศสุพรรณ)

ความในโคลงนิราศสุพรรณตอนนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรภู่มากับ
แมงงัว คงไม่ถูกต้องตามที่ท่านองคตอรรถ

จากนิราศพระปฐม ซึ่งเป็นนิราศเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่นั้น สุนทรภู่วะบุชื่อ
บุคคลต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับตนไว้มากมาย มีทั้งเพื่อน ชวนิ ภรรยา ผู้รัก สุนทรภู
กล่าวถึงแมงงัวมากที่สุด เช่น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู

"จวนรุ่งฟุ้งดอกไม้
 รัตนชั้นธารมณี
 รวงหลั่นบนเมวาม
 ลมพาหนาวคองงว"

ไพโรพณ
 เรือยรว
 ผอชกุก ญุกเอย,
 จวงเสราหงาหงิม"

(โกดงนิราศสุพรรณ)

"น้ำค้างพรหมมณเอยเรือยเรือยรว
 เกสร้งวลีฟ้ามายาใจ

หนาวคองงว้าวออกคอกไสว
 ให้ทราบในพรวงข้าสู่กลักลิ้น"

(นิราศพระประธม)

ตำนาน "หนาวคองงว" นี้ ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณีคอนนางสุดาฉวีวันรับลำนํ้า
 ถวายนางละเวง ตำนานเทียบกลอนกับในนิราศพระประธม ดังนี้

"โอ้พระพวยรายเจดณเรือยเรือยรว
 เกสร้งวลีฟ้ามายาใจ

หนาวคองงว้าวออกคอกไสว
 ให้ทราบในพรวงข้าสู่กลักลิ้น"

(พระอภัยมณี)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
 หน้า ๓๖๗

๒. หน้า ๔๖๒

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๖๓๕

อิทธิพลต่อการแต่งโดยปริยาย

จากเนื้อความที่สุนทรภู่บรรยายลักษณะของ "แมงงัว" ไว้ในนิราศเรื่องต่าง ๆ นั้น
ว่า แมงงัวเป็นทนต์สวย รวงระหง ผิวฉมวก เนื้อเหลือง และไว้เล็บยาว

เมื่อสุนทรภู่แต่งนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ลักษณะรูปโฉมของแมงงัว น่าจะเป็น
ความจริงใโลงใจให้สุนทรภู่สร้างนางละเวงวันทา เพราะลักษณะของนางละเวงวันทาที่สุนทรภู่
บรรยายไว้นั้น คล้ายคลึงกับที่บรรยายถึงแมงงัว ไว้ในนิราศ

สุนทรภู่ได้อ่านสร้างภาพพจน์ของนางละเวงวันทาขึ้นเอง จากข้อความที่ตัวละครอื่น
กล่าวถึง เช่น

เจ้าละมานชมโฉมนางละเวงจากภูพานา

"งามสง่าเยี่ยมโฉมพรหมพักตร์	พระเกษมทัศน์ทองใสของแผน
บัวนิกนิกชดแรมแถมกลม	แต่ทรงหงายผ่านรับนั่งหลับตา"

ใช้นวนเทียบกลอนกับสำนวนในนิราศพระประธม ซึ่งสุนทรภู่ชมโฉมแมงงัวไว้ว่า

"งามสง่าเยี่ยมโฉมพรหมพักตร์	ดูน่ารักเรือดแมงก้นผิว
แต่ดูภาพกรามกมลประณมไฉ	เห็นโฉมโฉมงามราวกับชาววัง"

หรือ จากนิราศวัดเจ้าฟ้า สุนทรภู่ชมโฉมแมงงัวไว้ว่า

"งามงามงามงามงามงามงามงาม"

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓๒๒

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่ หน้า ๕๕

๓ ฐ. ภาว ๒๑๓

บทนิพนธ์นางละเวงวัดฟ้า ว่า

^๑ "น่านคนคึกคักเห็นแฉดมกลน"

หรือ

^๒ "น่านประหลาดลำเพียนเจียนประจ"

นางละเวงจะเป็นผู้หญิงที่ซำแก่ตัวสมกับที่เป็นคนสวย จึงไ้ได้ยวอันเป็นสิ่ง
แปลกตาสำหรับสุนทรภู่ และสุนทรภู่ก็เห็นว่าสวย จึงชมไว้ในนิราศ และเมื่อชมโฉม
นางละเวงวัดฟ้าก็กล่าวชมว่า น่านสวยถึงสองครั้ง คงเป็นเพราะเมื่อสุนทรภู่ชมโฉมนาง
ละเวงวัดฟ้านี้ สุนทรภู่ก็ถึงน่านได้เลี้ยวสวยงามของนาง

บทนิพนธ์นางละเวงวัดฟ้า บรรยายรูปทรงของนางว่า

^๓ "ลำพระกรอ้นละมอมเพือนกลอนกลิ้ง"

^๔ "เพือนรูปร่างนางเขี้ยวไม่เพี้ยนนิค"

แสดงว่านางละเวงวัดฟ้ามีรูปทรงระหง อ่อนแอ เช่นเดียวกับนาง เพราะ
สุนทรภู่กล่าวไว้ในโคลงนิราศสุพรรณว่านางเป็นหญิงรูปร่างอ่อนแอ จากถวามว่า

^๑ กรมศิลป์ากร พระอภัยมณีเจ้ากลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๔๓๒

^๒ ก. หน้า ๔๓๘

^๓ ก. หน้า ๔๓๘

^๔ ก. หน้า ๕๒๑

"จ้าวพิทเนนน้อย"

"มิกหน่าอาโลย"

นอกจากนี้สุนทรภู่ยังชมไว้ว่า นางละเวงวิธพามีผิวสวย จากความว่า

"ยังเพ่งพิศผิวฉวีไม่มีสอง"^๒

แม้จักเป็นผู้หญิงที่มีผิวสวย เพราะสุนทรภู่ชมไว้ในบริบทที่เฉพาะว่า

"ถึงบ้านจ้าววงศ์แต่พบนาม ไม่งอแงเหมือนแมงวที่ผิวเหลือง"^๓

เมื่อพิจารณาบุปผาของนางละเวงวิธพา เปรียบเทียบกับแมงว ก็กล่าวได้ว่า
สุนทรภู์จะสร้างนางละเวงวิธพาโดยที่แมงวเป็นความจรรโลงใจ

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๒๕๒

^๒ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๘๑๒

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ด.ก. หน้า ๒๐๑

วิธีพลของบุตรกอดำวรรณกรรมโดยปริยาย

แม่สุนทรภู่จะเก็บเงินขึ้นมา เจ้าบุญ แต่สุนทรภู่กับความอดทนยากของอยู่ประการหนึ่งคือ
เป็นคนรักลูก ไม่ทอดทิ้งลูก สุนทรภู่สำคัญในเพศของ "พ่อ" เป็นอย่างถึง จึงได้แสดง
ทัศนะไว้ในวรรณกรรมว่า

"โอพ่อแม่แต่ขึ้นถึงไม่ทิ้งบุตร

เพราะแม่สุดเห็นหาใจจาเอ๋ย"

(นิราศเมืองเพชร)

สุนทรภู่เข้าใจสภาพจิตใจของเด็กที่ขาดพ่อว่า ต้องหวาดหวั่นความอบอุ่น เพราะ
ตนเองเคยประสบมาแล้ว เมื่อมีลูกสุนทรภู่จึงพยายามทำตัว "พ่อ" อย่างดีที่สุดเท่าที่จะ
ทำได้ เช่น เมื่อเอ่ยถึงแม่จันทรรายาคนแรก และแม่จันทรรายาคนใหม่ สุนทรภู่จะ
กล่าวถึงลูกจะประสมัญญาเหมือนกัน คือว่าพ่อ แม่มีสามใหม่ จึงรับ "หนูพิค"
ลูกซึ่งเกิดจากแม่จันทรรายาคนเดิมเสียเอง หรือเมื่อแม่จันทรรายาคนสองตาม สุนทรภู่รับ
"หนูตาบ" ลูกที่เกิดจากแม่จันทรรายาคนใหม่เหมือนกัน

เมื่อสุนทรภู่ตกยาก เดินทางเร่ร่อนไปในที่ต่าง ๆ สุนทรภู่ก็นำลูกไปด้วย จึงมี
ข้อความกล่าวถึงลูกทั้งสองคนในนิราศเกือบทุกเรื่อง เช่น
จากนิราศภูเขาทอง กล่าวถึงหนูพิคว่า

"โอยามเข็ญเห็นอยู่แก่หนูพิค

กอดบึ้งมักบึ้งให้ไปไกลกาย"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๑๕๑

๒
ก. หน้า ๒๔๔

เมื่อเดินทางไปเพชรบุรี หนูพัดก็ร่วมเดินทางไปด้วย ถึงสุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศ
เมืองเพชร ตอนขึ้นไหว้พระ ที่เขาตะเครียวสวาท ว่า

"กับหนูพัดจัดรูปเหินคอกไม้

จะขึ้นไหว้พระสัมฤทธิ์พิณฐาน"

(นิราศเมืองเพชร)

หนูตามนั้นมาอยู่กับบิดาเมื่อมารดาสิ้นชีวิตแล้ว คือถาวรปลาปี ๒๓๗๒ เมื่อสุนทรภู่
เดินทางไปวัดเจ้าฟ้าอากาศในปี ๒๓๗๗ และถาวรปลาปีเจ้าฟ้าทำเป็นสำนวนหนูพัด ซึ่งใน
ขณะนั้นบวชเป็นสามเณร ก็กล่าวถึงหนูตามไว้หลายตอน

เมื่อผ่านวัดระฆัง สุนทรภู่บรรยายถึงเจ้าครอกขวางใน (ทองอยู่) พระอัครชายาใน
กรมพระราชวังหลัง ซึ่งเคยเลี้ยงดูหนูพัดและหนูตามมา เป็นถาวรปลาปีพันแผนดูล ออกชื่อ
หนูตามไว้ด้วย ดังความว่า

"แนมถกยากพราภพลักไปซักช่อง

พัดกับนางหนูตามจะนำพา

ปิ่นใจไปเข้าขุนราม

สุดจะตามเสกใจได้ดังใจง"

"ทั้งหนูตามกราบไหวรวงไหว"

จะกลับมาไปโบไฟสัณฑ์"

(นิราศวัดเจ้าฟ้า)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๒๔๔

๒. หน้า ๑๕๒

๓. น.ก.

ข้อความที่กล่าววาหนุตามเป็นกัฬรำนัน ^๑ สุนทรภูกล่าวเปรียบเทียบกับนกว่า

"ดูนกน้อยน้อยคอยแม่ระแงม้อง
มาตามถักปิกากัฬรำนัน

เหมือนนกน้อยคอยแม่ระแงม้อง
ดูจะแลเหลียวเวลาที่อ้าย"^๒

(นิราศวัดเจ้าฟ้า)

"เอนกนกนกนกแล้วสุดเศร้า
หวานละอิดในใจอาลัยแล

เหมือนนกเราเคียงข้างไม่วางแ
ไ้เห็นแก่ความน้อยละห้อยใจ"^๓

(นิราศพระปฐม)

เมื่อสุนทรภูเดินทางไปสู่พระบรมมหารัชมังคลาภิเษก ^๔ พบพิศกับพญาคบแก้วเดินทางไปด้วย ทั้งสุนทรภู
กล่าวไว้ในนิราศตอนหยุดไหวพระ โดยอธิบายว่า

"อโงเจ้าเหอเอาเลอถวน

ดูหลาน

หมายมงคลพิสดาน

ดิดาน

ขอไปไม่นานขนาน

ตามบท ส่วกีย

กลอนสุภาพอันถวน

ดูเลี้ยงเลี้ยงขรรณ"^๕

(โคลงนิราศสุพรรณ)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู

หน้า ๒๐๓

๒. หน้า ๔๖๐

๓. พท = พค

๔. หน้า ๓๑๐

โคลงบทนี้ นอกจากเอ่ยชื่อหนูพิศกับหนูทาบแล้ว ยังเอ่ยชื่อเด็กอื่น ๆ อีกหลายคน ล้วนเป็นเด็กที่สุนทรภู่ให้ความอุปการะ เนื่องจากเด็กเหล่านั้นขาดที่พึ่ง เช่น หนูกลั่น ซึ่ง เป็นผู้เฒ่าในราชตระกูล เมื่อเดินทางไปพระแท่นดงรังกับสุนทรภู่ เป็นต้น แสดงว่า สุนทรภู่เป็นคนที่รักเด็ก ประทานความช่วยเหลือจากปราชญ์เรื่องต่าง ๆ ซึ่งสุนทรภู่กล่าวถึงเด็ก ๆ ไว้มาก เช่น โคลงนิราศสุพรรณนี้ เป็นต้น , นิราศเรื่องอื่น ๆ ที่กล่าวถึงเด็ก ๆ อาทิเช่น

"แสนแสนห้องทอง เก็บตะโกนา นึกระอาอกนายนเมื่อยามโซ
ทั้งหนูกลั่นจันทามากบนาน้อย ช่วยกันสอยเก็บหักไว้อีกโซ"
(นิราศวัดเจ้าฟ้า)

"กับพวกพ้องสองบุตรศศิวิฑรา ขึ้นเดินมาไปตามทางเสียงวางวอง"^๒
"เด็กเล็กโคกโคกไถระกายหลบ ขึ้นประจบหลอมส่งมาทาบ
สนุกในไพรพนัสริลยา ทั้งบรรพการเก็บนอยักพลอยเพลิน"^๓
(นิราศพระปฐม)

โดยชีวิตของสุนทรภู่ผูกพันอยู่กับลูก ตลอดจนเด็ก ๆ ตลอดเวลา วรรณกรรม ของสุนทรภู่จึงมักจะมีเด็กเข้าไปเกี่ยวข้องกับเสมอ โดยสุนทรภู่จะสร้างให้เด็กเหล่านั้นเป็น ตัวผู้ดิ้นรนของความสับสนวุ่นวาย โสโครกเสียดแทง เช่น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๒๑๒

๒
ก. หน้า ๔๖๗

๓
ก. หน้า ๔๖๔

กล่าวถึงเด็กเลี้ยงควาย ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายงามเข้าบ้าน
นางทองประศรี โดยออกอุบายไปชะโมยมะยมหวาน ความว่า

"แล้วพริกแก้วเรียกยายเด็กเล็ก
ระวังตัวกลัวยายเตาเฝ้าการม

ลูกเล็กเล็กหลบหลบคอยหมอบก้ม

เก็บมะยมกับกระเทียมตา"

(ขุนช้างขุนแผน)

นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ก็มีตัวละครสำคัญเป็นเด็กหลายคน การดำเนินเรื่อง
แต่ละตอนมักจะกล่าวถึงเด็กหรือมีเด็กเข้าไปพัวพันเสมอ ผู้คนน่าจะได้อรรถรสและความจริงใจมา
จากบุตรหรือเด็ก ๆ ที่เลี้ยงไว้ มาสร้างเรื่องพระอภัยมณีใหม่ลักษณะก็กล่าว ดังที่ วิทย์
ศิวัชรวิธานต์^๑ กล่าวว่า "บุตกลหรือเหตุการณ์ในนิยายร้อยแก้ว แม้จะเป็นสิ่งที่ทักใช้
ในโลกที่สร้างขึ้นก็จริง แต่หาไม่ได้สร้างขึ้นอย่างปากกาพาไป หากสร้างขึ้นตามเค้าความจริง"
ถ้ากล่าวนี้หากจะนำมาใช้กับการสร้างตัวละครในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ก็น่าจะใช้ได้
อิทธิพลของบุตรที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมโดยทางอ้อมนี้ ผู้เขียนมุ่งถึงการ
สร้างลักษณะนิสัยของตัวละครเป็นสำคัญ ดังจะไขกระจ่างต่อไป

^๑ กรมศิลปากร เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน หน้า ๕๒๕

^๒ วิทย์ ศิวัชรวิธานต์ "การจำแนกวรรณคดี" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์

ลักษณะนิสัยของหนูหิ้นและหนูตาบ

สุนทรภู่กล่าวถึงลักษณะของลูก ไวไยโคลงนิราศสุพรรณว่าเป็นคนซื่อๆ ไม่เจ้าชู้
ถึงความว่า

"ลูกเอ๋ยเฉยเชยนี้
สาวเพงเลงหลบสาว

ป่วนเจ้า
ซนแล้ว"^๑

"ลูกสาวสาวรอรอง
เรือพี่เลี้ยงชาย

พิศพาย
คอยไหว

ลูกเราเหลาหมอยาย

แอบเจ็ก โฉกแด

สอนกระสาตามไท

วาซิดาจา"^๒

"ดักลาวสาวรอนกลา
ไทรระเซาเซาเหี้ย

นาเคียว
นังไกล

ถอยหลักอีกบอเหี้ย

เอ๋ยลูก หนูเอ๋ย

กลนรับกับจุกไต

กอบไตโมทนา"^๓

(โคลงนิราศสุพรรณ)

เนื่องจากสุนทรภู่เป็นคนเจ้าชู้ แกล้งเป็นคนซื่อๆ สุนทรภู่จึงแสดงความเห็นว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๓๑๖

ก. หน้า ๓๑๗

ก. หน้า ๓๑๘

"บรรณานุกรม"
มีบันทึกว่า
หนังสือฝ่ายบรรณ
ลูกโง่โง่ของ

ลูกสาว
เจนพร
รักชนะ พรหม
บุตรสาว"

(โคลงนิราศสุพรรณ)

ลักษณะข้อนี้ ไม่แจ่มชัดของบุตรทั้งสองนั้น สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศหลายตอน
อาจจะเป็นเพราะเกิดความประหลาดใจจนเป็นเหตุให้แจ่มชัด แต่บุตรกลับมีนิสัยตรงกันข้ามกับ
เป็นได้ ที่ทำให้สุนทรภู่กล่าวบ่อย ๆ

เมื่อสุนทรภู่สร้างตัวละครที่มีอายุบรรณารักษ์เกี่ยวกับบุตรของตน เช่น พลายงาม
สินสมุทร สุนทรภู่สร้างให้ตัวละครทั้งสองมีนิสัยเหมือนบุตรของตนอยู่ประการหนึ่ง คือเป็น
คนขี้อาย ไม่แจ่มชัด

กาญจนาภรณ์^๒ กล่าวว่า "สุนทรภู่เป็นคนสร้างตัวละครพละงามขึ้นตั้งแต่ทุกฟาก
จนเป็นหนุ่ม" ลักษณะนิสัยบุคลิกภาพของพละงามนั้นเป็นคนกตัญญู ขยันหมั่นเพียร ฉลาด
ขยันขันแข็ง ขี้อาย และไม่แจ่มชัด

ผู้เขียนจะกล่าวเฉพาะนิสัยขี้อาย แจ่มชัดไม่เป็นของพละงาม ซึ่งผู้เขียนมีความเห็นว่า
สุนทรภู่จะนำลักษณะดังกล่าวมาจากบุตรของตน โดยบรรยายลักษณะพละงามว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๓๑๘

๒ กาญจนาภรณ์ (นามแฝง) เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน หน้า ๒๖๖

"คอยรับชมทุกคนจะคอยดูพอพี่
เขาไปมาหาสู่ไม่ว่างเลย"

นางสาวเสปใจจะใคร่พบ
แต่พอเหลียวเห็นผู้หญิงกว้างหลบ"

(ขุนช้างขุนแผน)

ลักษณะนิสัยชั่วร้าย เจ้าชูไม่เป็นของพลายงามนัก ปรากฏอยู่เฉพาะตอนที่สุนทรภู่
แต่งเท่านั้น เมื่อกว๊านแต่งออกกลับขณะเสียดสี หรืออาจจะเริ่มเพราะกวีที่แต่งเรื่อง
ขุนช้างขุนแผนตอนหลัง ๆ เห็นว่า พลายงามอายุมากขึ้นพอที่จะรู้จักเกี่ยวเนื่องแล้วก็เป็นได้
จึงแต่งให้พลายงามเปลี่ยนไป เสนให้พลายงามเกี่ยวนางศรีนาลากวดยความว่า

"แต่แลพบสบคำเมื่อมาถึง
ทรมรรณกริ่งกระหึงป้อง
เหลือทีพี่จะไล่ใครกร้าง
เวียงเจ้าผินหน้ามาหาพี่ชาย"

พี่ใหม่ตบแต่งกับปลามาอีกข้อ
ถ้าเจ้าไม่รองคงก็ถากาย
ชวนรักษามางพองทางหาย
ทุกปีปรายพลให้ฉันน้ำใจ"

(ขุนช้างขุนแผน)

ถ้าละครที่จะกล่าวถึงอีกคนหนึ่งที่มีลักษณะนิสัยชั่วร้าย เจ้าชูไม่เป็นเช่นเดียวกับ
พลายงาม คือ สิ้นสมุทร ในเรื่องพระอภัยมณี เห็นได้จากความที่กล่าวถึงสิ้นสมุทรว่า

"สิ้นสมุทรสุดก็โกรธ
เมื่ออยู่วังยังไม่วางใจ
เขาคอยเข้าเฝ้าแทนให้แสนอาย"

อายุได้ถึงสิบเก้าก็เปล่าคาย
ล้วนลูกท้าวถูกพระยาเอามาถวาย
ไม่ให้กรายแก่ลงหน้ทุกวัน"

กรมศิลปากร เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน หน้า ๕๓๕

๒. ก. หน้า ๖๔๓

๓. กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๕๑๖

เมื่อไปเมืองลังกา สิ้นสมุทรเกี้ยวนางยุพามาเพราะแรงเสนาห์ยาแฝดก็ไม่สามารถ
จะกล่าวโต้ตอบได้ทั้งใจ จนพระอภัยมณีซึ่งคอยทั้งอยู่กล่าวว่า

"สิ้นสมุทรสุดเคอะเห็นเลอะแทะ จะใคร่แก้แทนลูกให้ลูกใจ"

เมื่อผู้หญิงจนสิ้นสมุทรก็อไปเป็นไก่อแก่งเป็นทุกข เณรเมื่อนางอรุณรัตน์ไม่ยอม
อภิเษกด้วย สิ้นสมุทรก็ได้แสร้งฟังด้วยความอึดอัด ว่า

"คนชาววังครั้งไรก็ไก่อทุกข	ไม่มีสุขแสนวิกลเพียงอกหัก
ดูหญิงชายฝ่ายอื่นเขาขึ้นพิศกร	ต่างคอยรักใคร่กับจนหันหัว
ประหลาดแท้เถเราเกี้ยวเขาบาง	พบแต่นางกวีไม่มีตัว
ยิ่งไม่ล้ำยาเบงด้วยเกรงกลัว	ยิ่งเสกตัวกระไรเจ็บใจจริง
นำเพื่อจิกจิกก็จะสละบาท	ให้มันร้าวด้วยอยู่หญิง
แต่ความรักหนักจิตเหมือนปลัดปลิง	อนางนั่งอยู่ในทองทองบรรทม"

(พระอภัยมณี)

ข้อความที่ผู้เขียนยกมาแสดงไว้ในตัวอย่างนี้ น่าจะเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า สุนทรภู่
จงใจสร้างบุคลิกภาพบางประการของตัวละครที่เป็นเด็กในวรรณกรรมของตนจากบุคลิกภาพ
ของบุตรทั้งสองตน เพราะสุนทรภู่นิยามบุคลิกกับบุตรมาก ดังได้กล่าวแล้วแต่ต้น การที่
ผู้เขียนต้นนิทานเรื่องนี้ เป็นเพราะบุคลิกภาพของตัวละครทั้งสอง เรื่องที่ผู้เขียนยกมาเป็น
ตัวอย่างที่มีความคล้ายคลึงกันอย่างยิ่ง

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๗๑๑

๒
ก. หน้า ๘๖๑

กวีที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบของวรรณกรรม

"การแต่งกลอนในชั้นกรุงธนบุรีก็ดี ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ก็ดี นิยมความเยื้องอย่างครั้งพระเจ้าบรมโกศสืบมา และผู้ที่ได้เป็นใหญ่ นับตั้งแต่พระเจ้ากรุงธนบุรี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นต้น ได้เป็นนักเขียนมาในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ทรงสามารถแต่งบทกลอนได้ พระราชชนิพนธ์บทกลอนมีปรากฏอยู่ทั้งของพระเจ้ากรุงธนบุรีและของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ส่วนข้าราชการที่ได้เป็นนักเขียนในชั้นนั้นมากมีมาก จึงคงรักษาแบบอย่างครั้งรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ"

กวีที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเอกทัศในทางกลอนแปด หรือกลอนสุภาพอย่างไม่มีใครเทียบในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น และมีผลงานเป็นกลอนประเภทนี้เหลือมาจนถึงปัจจุบันมากที่สุดนั้น เห็นจะไม่มีใครเกินสุนทรภู่

สมโรจน์ สวัสดิกุล ๗ อรุณยา กล่าวถึงสุนทรภู่กับการเขียนกลอนสุภาพไว้ว่า "ใคร ๆ ยกย่องสุนทรภู่ว่าเป็นกวีจักษกลอนแปดหรือกลอนสุภาพ เป็นที่เห็นกันว่าวิธีเขียนกลอนสุภาพให้ไพเราะ และหวานก้นไคยล คือพบวิธีเขียนกลอนสุภาพว่า ถ้าทำให้กลอนแพรวพราวไปด้วยสัมผัสใน อันเป็นสัมผัสสระหรืออักษรแล้ว จะช่วยให้ออกคำและข้อความที่กินใจอยู่แล้ว ยิ่งวันดูดีกว่ากลอนเก่า ๆ หากจึงเขียนกลอนสุภาพได้ไพเราะ"

หากพิจารณาจำนวนกลอนที่เก็บในสมัยพระเจ้าบรมโกศ อันเป็นแบบแผนครั้งบ้านเมืองปรกติ นิยมตามแบบอย่างกันมาจนถึงสมัยของสุนทรภู่แล้ว ทั้งชื่อคำกลอนชื่อ

กรมศิลปากร "อธิบายตำนานเพลงยาวกลอน" เพลงยาวกลอนพดลอักษร แต่งจารึก
วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๓ หน้า ๒๓

๒ สมโรจน์ สวัสดิกุล ๗ อรุณยา "การผสมวิชาวรรณคดีนิยมและวรรณคดีวิจารณ์"
จันทร์เกษม ๔๓ : ๒๑, กรกฎาคม - สิงหาคม ๒๕๐๕

กลบทศิริวิบุลยคติ และเพลงยาวคารมเก่า พระโขนงเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร น่าจะเป็นต้นเค้า
แบบอย่างในการเขียนกลอนของสุนทรภู่ เป็นคำรากลอนที่สุนทรภู่นำมาวิจิตรวิเศษขึ้น ดังกล่าว
แล้ว

"เรื่องซาคกล่อ ศิริวิบุลยคติ นั้นเป็นคำรากลอนกลอนของเก่าแต่งครั้งกรุงศรีอยุธยา
ในหนังสือพื้นบอกไว้ว่า หลวงศรีปริษา (เซ่ง) แต่งถวายกรมพระราชวังบวร สันนิษฐานว่า
กรมพระราชวังบวรพระองค์นั้น เห็นจะเป็นเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ
นั่นเอง ลงไปขอให้แต่งกลอนกลบทเรื่องนั้น" หนังสือศิริวิบุลยคตินี้ รวบรวมทั้งกลบทและ
กลอักษรไว้ถึง ๔๖ ชนิด

บทขอพระเกียรติยศในเรื่อง ขมบ้านเมือง และขมโขนนางในเรื่องนั้น ใช้
กลอนกลบทชื่อ "มธุรสวาที" จำนวน ๒๔ คำกลอน ดังความต่อไปนี้

บทขมบ้านเมือง ขอเกียรติยศใน

"อดีตแด่แทนนันทนหลัง
มีนักรัฟ่งกว้างสำอางศรี
ชื่อจิมบากหลากเลิศประเสริฐดี
เจ้าชานียศกิตติมสิรา
การงภพเลิศประเสริฐโลก
เป็นจอมโจกจุลจักรอรรมหา
อาณาภาพรามเปรื่องกระเดื่องปรา
กฎเทศาเป็นเกษนิเวศน์เวียง"

กรมศิลปากร "อธิบายตำนานเพลงยาวกลบท" เพลงยาวกลบทกลอักษรแต่งจารึก
วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๓ หน้า ๓๑

๒ หอพระสมุดวชิรญาณ "ศิริวิบุลยคติ" ชุมนุมคำรากลอน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ หน้า ๑๕๔

บทชมโฉม (เสาวรณี)

มีเอกนางอย่างองค์ในวงศ์สุวรรณ
 คึงกวางจันทร์แจ่มโฉมโพยมสมาน
 พระภักตร์เหี่ยมเปรียบพรหมอันธมญาณ
 พระศอปานเทพหงษ์บรรจงจร
 พระเนตรนางอย่างนิลมุกดินสมาน
 ขนงปานงามคุดขุนทร
 จะพิศไฉนรู้ไฉนรู้อันภรร
 พระนามกรชื่อนางศิริมณี"

หากเขียนแบบนี้แสดงสัมพันธ์ของกอลบท "มธุรสวาที" จะไดดังนี้

แผนผังแสดงสัมพันธ์นอกของกลอนแปดหรือกลอนสุภาพที่สุนทรภู่แต่งและถือเป็นแบบอย่าง
ในการแต่งมาจนปัจจุบัน มีดังนี้

เมื่อนำแผนผังกลอนทั้งสองมาเปรียบเทียบกัน ก็เห็นเครื่องหมายเป็นไฉนว่าสุนทรภู่เขียน
กลอนแปดหรือกลอนสุภาพของพจนานุกรมโดยอาศัยกลอนแปดชื่อ "มธุรสวาที" เป็นแบบ แต่สัมผัส
ในในกลอนแปดของสุนทรภู่แพรวพราวกว่าทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ จนกล่าวกันว่า
กลอนของสุนทรภู่ "มีลีลาไพเราะ หลั่งไหล อ่านแล้วจับใจ"

เพื่อ ถิ่น กุสุมา ณ อยุธยา "สุนทรภู่เป็นกวีเอกไทย" จันทรเกษม ๕๐ : ๕๔,
ตุลาคม - พฤศจิกายน ๒๕๑๒

ลักษณะสัมผัสในของกลอนนั้น สุนทรภูฏีอุปะหนึ่งว่าเป็นสัมผัสบังคับเช่นกัน กลอนแปด
ของสุนทรภูฏีจึงมีสัมผัสในสม่ำเสมอในแฉะวรรคจะมีสัมผัสสระหรือสัมผัสพยัญชนะไม่น้อยกว่า ๒ คู่
ดังตัวอย่าง

๐ ๐ ๐ / ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐
" เบิกประศุพรพรุ่งออกคังคัม

๐ ๐ ๐ / ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐
เข้าคัมเมืองลยาไมลาถอย

๐ ๐ ๐ / ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐
เที่ยวลุยไล่ไพรนายกายในนอย

๐ ๐ ๐ / ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐
ทั้งกองร้อยรุมกับเข้าพันแทง

๐ ๐ ๐ / ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐
โยธาทหารบรรจบพลค่า

๐ ๐ ๐ / ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐
นางก็เข้าคอบทหารชาฎก่าแพง

๐ ๐ ๐ / ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐
เรงรตทรงตรงออกนอกก่าแพง

๐ ๐ ๐ / ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐
ทหารเข่งชายชวาลวนาวี"
(พระอภัยมณี)

จะเห็นว่าสุนทรภูฏีส่งสัมผัสใน ในแฉะวรรคสม่ำเสมอ

ในวรรคศกัและวรรครองซึ่งเป็นวรรคแรกของกลอนแต่ละบาท สุนทรภูฏีจะส่งสัมผัส
จากคำที่ ๓ ไปยังคำที่ ๔ เป็นลักษณะคำเคียง คำที่ ๕ ส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๗ เป็นลักษณะ
คำแทรกเคียง (จากวรรคแรกของบาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ ของตัวอย่าง) หรือสัมผัสชกกัน
สี่คำ เป็นลักษณะคำเพียบรด (จากวรรคแรกของบาทที่ ๒ และบาทที่ ๔ ของตัวอย่าง)

ส่วนในวรรคที่ ๒ และวรรคที่ ๓ นั้น สุนทรภู่ส่งสัมผัสจากคำที่ ๕ ไปยังคำที่ ๗ เป็นลักษณะ คำแทรกเคียง (จากวรรคที่ ๒ ของบาทที่ ๑ บาทที่ ๒ และบาทที่ ๔ ของตัวอย่าง) หรือ ส่งสัมผัสจากคำที่ ๕ ไปยังคำที่ ๖ เป็นลักษณะ คำคู่ (จากวรรคที่ ๒ ของบาทที่ ๑ จาก ตัวอย่าง)

การที่สุนทรภู่ปรุงสัมผัสของภาพกลอนเป็นองค์ประกอบสำคัญในการแต่งกลอนเขมร ทำให้กลอนของสุนทรภู่นี้มีความไพเราะน่าอ่าน

เรื่องการสอกลอนสัมผัสในเข้าไปในกลอนของเขมร สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ๗ อธิบาย สันนิษฐานว่า "สุนทรภู่อาจจะยึดแนวการเขียนกลอนของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ก็ได้ เพราะ สุนทรภู่เห็นว่าไพเราะมากกว่ากลอนสมัยอยุธยาส่วนใหญ่ ซึ่งนิยมแต่เพียงเขียนให้ถูกต้องตาม สัมผัสบังคับ ขาดความไพเราะทางเสียง ซึ่งเกิดจากสัมผัสใน"

เสียงของภาพกลอนนี้ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญ ๑ ประการหนึ่งของการแต่งกลอน ดังที่ สุภา ทิวถนอม กล่าวไว้ว่า "นอกจากการแต่งให้ถูกต้องตามลักษณะฉันทลักษณ์ และมีเนื้อเรื่องดีแล้ว เรื่องเสียงของภาพกลอนจึงเป็นลักษณะพิเศษ ที่ช่วยให้ภาพกลอนมีความไพเราะ"

กลอนเพลงยาวพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ นั้น ยากยิ่งกว่า ทั้งความ ไพเราะของเสียงจากสัมผัสใน และโวหารเปรียบเทียบที่คมคาย จึงจะเห็นได้จากตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ๗ อธิบาย "การสอวิธีวรรคบทกวีนิยมและวรรคกวีจักร"

จันทร์เกษม ๔๗ : ๕๔, ตุลาคม - พฤศจิกายน ๒๕๐๕

๒ สุภา ทิวถนอม วิเคราะห์กลอนเพลงยาวสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

กอนกน หน้า ๘๓

๐๐๐ / ๐๐ / ๐๐๐
"ปางพิฆาตสมานสมุทลยสมร"

๐๐๐ / ๐๐ / ๐๐๐
กึ่งหมายเคี่ยนหมายคงคารากร

๐๐๐ / ๐๐ / ๐๐๐
อันลอบเห็นอันพร โยษะพราย

๐๐๐ / ๐๐ / ๐๐๐
แนบที่เห็นเดินได้ใบเวหาศ

๐๐๐ / ๐๐๐ / ๐๐๐
ถึงจะมากก็ไม่เสียซึ่งแรงหมาย

๐๐๐ / ๐๐๐ / ๐๐๐
มิไครนก็พอไคร้คำเนิรชาน

๐๐ / ๐๐ / ๐๐๐
เมียงหมายรัศมีพิณาทอง"
(เพลงยาวการมเกา)

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเป็นแก้วที่มีพระโอรสยุคเขียนในเชิงกาพย์ ทรงพระนิพนธ์
กาพย์ไว้มาก ส่วนพระโอรสในเชิงกลอนนั้นแต่ทรงไว้ชอบแต่ความดีเกินทั้งจำนวน
เปรียบเทียบที่คมคายและสัมผัสที่ไพเราะ

สุนทรภู่จะนำกลอนกลบท "มธุรสวาท" มาปรับปรุงเพิ่มสัมผัสในให้ไพเราะพราว
ตามลีลาการเขียนกลอนของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร เกิดกลอนที่เรียกว่า "กลอนสุภาพ" หรือ
"กลอนแปด" เมื่อประกอบกับความสามารถในการใช้ถ้อยคำของสุนทรภู่ กลอนประเภทนี้
จึงเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางทั้งผู้ฟัง ผู้อ่าน และผู้มีใจรักในการแต่งบทกลอน ทั้งในสมัย
ของสุนทรภู่ตลอดจนถึงปัจจุบัน

หรือกล่าวได้ว่า สุนทรภู่จับหลักวิธีเขียนกลอนของเกาแก้วปรับปรุงแล้วเผยแพร่ไปให้
เป็นที่รู้จักกันกว้างขวาง เป็นที่นิยมของนักกลอนรุ่นต่อไป

กวีที่มีอิทธิพลในกานลิดาหรือท่านอง เขียน

การชนนกชนไม้ในวรรณคดี

"การชนนกชนไม้ในวรรณคดีมีหลายแบบใช้ศิลปะแตกต่างกัน แต่แบบที่นิยมยกย่องกันทั่วไปเราเห็น คือการพรรณนาความงามหรือความเป็นไปของธรรมชาติตามสภาพที่แท้จริง ไม่มีการมโน ความรู้สึกของกวีเข้ามาแปลกลอน"

การชมธรรมชาติ ชนนกชนไม้ในวรรณคดีตามลักษณะนี้ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิพนธ์ไว้มากที่สุด เพียงกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง เรื่องเดียวกันเป็นประจักษ์พยานในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี เมื่ออ่านพระนิพนธ์เรื่องนี้ ผู้อ่านจะรู้ได้ว่า พระองค์ทรงเป็นนักธรรมชาตินิยมที่มีความรอบรู้เรื่องราวของสัตว์ต่าง ๆ อย่างหาควีนเทียบได้ยาก ทรงแสดงความเป็นไปของสัตว์เหล่านั้นตามสภาพที่แท้จริงโดยใช้คำประพันธ์ที่ไพเราะ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ยุงทองของเขื่องยาง	รำวางขวางขวางฟ้ายาง
ปากหงอนนาคสำอาง	ขวางรำโลมเด่นค้ำกัน
ยุงทองของเขื่องยาง	รำฉวาง
รายรายฟ้ายเฟื่องหาง	เจ็ดหน้า
ปากหงอนนาคสำอาง	ฉายเลิศ
รำโลมเด่นงามหนา	ปีกป้องเป็นเพลง" ^๒

(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง)

ประจักษ์ ประภาทิพยากร "การชนนกชนไม้ในวรรณคดี" จันทร์เกษม

๘๘ : ๓๓ - ๓๕, พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๑๒

^๒ กรมศิลปากร เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระประวักและพระนิพนธ์มหัศจรรย์ หน้า ๑๒๖

ความที่ชนธรรมาภิกษุนี้ สุนทรภูมิจะจดจำไปเป็นถ้อยคำ เพราะเหตุผล
ธรรมาภิกษุในวิภาสสูตรตอนหนึ่ง ปรากฏความว่า

"จักทางหว่างตนโคตร

โศกสูง

เนือแยกแตกคันฉ่อง

ผืนสูง

แผ่คูนหมกมุ่น

ขอบบอง มอญเอย

พรายพรางอย่างศรีวิ้ง

อรามเพียบเขื่อนขันธ์

ว่าแพนแอนอกระแจะ

แม่ทาง

พันรายฝ่ายผ่องนาง

นกโกลา

ตัวผู้อยู่กลางทาง

กลมมิก หลีกแยะ

กอกรักซึกเขียเทา

ทาฟ่อนอบเอียง"

(โคลงนิราศสุพรรณ)

เห็นได้ว่าสุนทรภูมความงามของนกลูกโดยไร้อำการ เจ็บแสบแบบที่เจ้าฟ้า
ธรรมาภิกษุทรงนิพนธ์ไว้ในภาพพจน์โคลงประพาสธารทองแดง

นอกจากจะชมความงามตามความเก่าแล้ว สุนทรภูมยังได้แสดงความรอบรู้ในเรื่อง
ธรรมาภิกษุของนกลูกไว้อีก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู
หน้า ๓๕๑ - ๓๕๒

"ฝ่ายผู้ขึงมอ
สังวาทชาติเทมพรหม
ตัวผู้ฟองกลม
เกิดไขโคพวกพ้อง

ผู้สม
พระพรอง
เมียรกับ กอนเษ
เพื่อสองฟองกลืน"

(โคลงนิราศสุพรรณ)

พระนิพนธ์ภาพโคลงประพาสธารทองแดงอันหนึ่ง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ทรงใช้คำ
ที่สมด้วยสระและพยัญชนะ "ง" ถ้อยกลอน "อัน" ซึ่งนิยมกัน โดยทรงพระนิพนธ์
ไว้ความว่า

"กำจักสลักไคขึ้น
แกกลางบางผู้ขึง
สลักไคกำจักตน
บนเภาเขาสูง
แกกลางบางผู้ขึง
ตระแบกแปลกกันชน"

ขึ้นเห็นเภาเขาสูง
คนตระแบกแปลกกันชน
บางผู้
ขึงหับ
ทรงไทรก
เกิดบนเภาอันไผ่"

(ภาพโคลงประพาสธารทองแดง)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๓๕๒

กรมศิลปากร เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ พระประวักและพระนิพนธ์บทรอยกรอง หน้า ๑๒๘

สุนทรภู่เขียนกลอนโดยใช้คำ ึ่ง เลียนเสียงเคาะพรหมโพนของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร
ดังปรากฏในนิราศพระประธม ดังนี้

"ยิ่งเสียวเสียวเหลียวมายังชายขวา ลวนทุ่งนาเนินไม้ไทรระหง
ภูเขาคี้งเวียงรอบเป็นขอบวง ในแดนท่งแสงสว่างดาม่างมุง
ที่ทุ่งโคงโรงเรือนกุหลาบต้นเขียว เห็นช้างเจียนจะทะลุทวยอยู่สูง
เขาตอนควายหวายผูกจุกจุก เป็นฝูงฝูงไรโรทุกโรนา"
(นิราศพระประธม)

หรือจากนิราศวัดเจ้าฟ้า ความว่า

"พอเย็นจวนคานเค้นขึ้นเนินโขด ถึงศาลโลกคิมหันเป็นภูสูง
เสียวเสียบชมลอมเย็นเห็นนกยูง เป็นฝูงฝูงฟ่องแสงทักกลางทราย"
(นิราศวัดเจ้าฟ้า)

บทชมธรรมชาติอีกจำนวนหนึ่งที่สุนทรภู่ได้เขียนมาจากพระโพนของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร
คือ บทชมไม้ในโคลงนิราศสุพรรณ ซึ่งสุนทรภู่เขียนไว้ว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาควมวรางกูร ชีวิตและงานของสุนทรภู่
หน้า ๔๗๖

"พิกณีนนากแก้ว
หอมทมิฬในลำคานกง
สาวหยกพรพิธจากทรง
ทมิฬมรุมเก็บหน้า

กาหลง
คอกกระยา
เสาวรส สดเอย
สนุกโมมโอบอิง"

(โคลงโบราณสุพรรณ)

บทนมไม้ในกาพย์หอโคลงเหเรือนี้ เจ้าฟ้าธรรมดิเบตรทรงนิพนธ์ไว้ว่า

"สาวหยกพรพิธจาก
นิกบองกรอมมาลัย
พิกณีนนากบาน
แม่มนุษย์ส่ายสรว
เก้งแหวแหวกาหลง
หอมอยู่ไม่วาย

บานเกล็ดกลากกาชดาไป
วางโพธิ์ทางพื้นดิน
กลืนหอมหวานเข้าจวร
เพนจะวอนอ่อนพ่าย
บานมมม่งส่งกลิ่นอาย
กลายกลิ่นเฝ้าเจ้ากาตรู"

"ลำคานหวานหอมตรลบ
นิกลิลกลิ่นมูหงา

กลิ่นอายอันสมนาสา
รำไปเจ้าเสวราถึงนาง"

(กาพย์หอโคลงเหเรือ)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๓๐๘

^๒ กรมศิลปากร เจ้าฟ้าธรรมดิเบตร พระประวัติและพระนิพนธ์บทกวีกรอง หน้า ๓๐

^๓ น.ก.

บทพรรณนาจากภาพหอโถงเหนือนี้ ถ้างจากพรรณนารวมชาติในภาพหอโถง
ประพาสธารทองแดง เพราะกวีนิยมยกเอาพันธุ์ไม้มาเป็นชื่อให้ถึงประพาสธารทองแดง หรือ
เอาพันธุ์ไม้มาสัมพันธ์กับกิริยาอาการต่าง ๆ ของคนรัก โดยกวีมุ่งพรรณนาความในใจเป็นสำคัญ
ส่วนโถงของสุนทรภู่ไม่ได้อธิบายถึงนางที่รัก แต่มีการพรรณนากิริยาอาการของ
บุคคลหรือกลอนในบทพรรณนาที่ เรนกับ

เมื่อพิจารณาถึงที่ที่เร่ไม่ปรากฏในนิราศของสุนทรภู่ เทียบกับที่เร่ไม่ในพระนิพนธ์
ภาพเหนือของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร จะเห็นได้ว่า สุนทรภู่สนใจโดยอาศัยบทพระนิพนธ์ของ
เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร

นอกจากนั้นบทแปลในโถงนิราศสุนทรภู่ ก็มีความคล้ายคลึงกับบทแปลใน
ภาพเหนือโถงเหนือ ดังความต่อไปนี้

"เกมช้ากว่าเกม

กุเลออันเหมือนจะนำ

แรกรักรักปรองปรอง

ช้าเขมปลายาก

เกมช้า

เกมช้า

จุมพิต นิดโอบ

แต่งเกมเกมสุม"

(โถงนิราศสุนทรภู่)

"เกมช้ากว่าเกม

อันเกมเองช้าเพราะชม"

(ภาพเหนือโถงเหนือ)

"ปลาตะเพียนเวียนวายเคลา
เกล็ดเกลือบเกลือบเกลือบเกลือบ
ปลาเลื่อนมเพือนเล็ด
หางโกโรหางซอย

กลอเรือ
เลื่อนพรอย
สายโบก กโยกแซ
ขแลมหวายรายเรียง"

(โคลงนิราศสุพรรณ)

"เพี้ยนทองงามคงทอง
กระแหแหทางชาย

ไมเพือนทองหมากพราย
กิ่งสายสุวาทลจากจากสม"

"หางโกววยแหวกววย
คิกองคองคเฮอร์

หางโกคลายไมมีทอง
แมปรมาอาเคียมไร"

"ปลาเคื่อเคื่อที่ตา
เหมือนกาสุคากว

เคื่อมหลอมกวปลาทั้งปวง
กูหลอมจำเพรากม"

(กาพหอดโคลงเหเรือ)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

หน้า ๓๓๒

กรมศิลปากร เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร พระประวักและพระนิพนธ์พรอยกรอง หน้า ๒๗

ก. หน้า ๒๔

น.ก.

"เนลลอนพอนชเนล

คอนแอมป์แบบอกอิง

นวนิยายแปลจริง

๑๑๔๖
หมวดพหุคูณ

๒
เมืองหญิง

๒๖
อนันต์

ແຕ່ລະ ຄູ່ ລູກ

กิตติประวัติ

(โคลงนิราศสุพรรณ)

"เบ็ดคนนอกคนแรก

ไกรทองของจิตรราย

๙ ๖ ๔ ๑ ๕
เนอบองหรือออบองทั้งกาย

ใบวายนึกตริกกรังทรง"

"นวดจนทร เเม้นนวดจริง"

๒ ๕ ๓
รายงานทรงขนวอลปลา"

(ภาพขยายจอคอมพิวเตอร์)

[illegible]

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชวังวรานุภาพ ชีวิตและงานของสมเด็จ
 ๒ ๒๕๕

กรมศิลปากร: เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ พระประวาทิและพระนิพนธ์บรรณการของ ทพ. ๒๗

EN
3.1.1.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อ.ด. ทพ. bbb

สุนทรภู่ได้เขียนนวนิยายธรรมชาติ เช่น ชมไม่ ชมปลา ชมนก จากพระนิพนธ์ของ
เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรโดยลักษณะนี้ เป็นการนำความคิดที่มีอยู่แล้วมาแต่งใหม่โดยวิธีรูปแบบ
ของวรรณกรรมที่ต่างออกไป แปลง ๓ แนว จัดการเขียนแบบชนิดนี้ไว้ประชันการ
ตามแบบ (Reproductive Invention)

กวีอีกผู้หนึ่งที่มีอิทธิพลในด้านลีลาหรือท่วงท่าเขียนของสุนทรภู่ คือเจ้าพระยาพระคลัง
(หน) กวีในราชสำนักพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งหนังสือไวหุลยเรื่องและจากงานที่ได้แต่งไว้ให้
ชวนแสดงถึงความสามารถในด้านกวีนิพนธ์ของกวีผู้นี้เป็นอย่างดี

ผู้เขียนได้กล่าวแล้วว่า เมื่อสุนทรภู่แต่งนิราศอิเหนาขึ้น คงจะได้อิทธิพลในการ
เลือกถ้อยคำที่จะแต่งมาจากการอ่านเรื่องอิเหนากำลัมพ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดย
พิจารณาจากเนื้อเรื่องซึ่งสอดคล้องกัน เป็นทางต้นพื้นฐานว่า สุนทรภู่แต่งนิราศอิเหนาออกจาก
อิเหนากำลัมพ์

เมื่อศึกษาวรรณกรรมของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดยละเอียด เปรียบเทียบกับ
วรรณกรรมของสุนทรภู่ ปรากฏว่ามีลักษณะไวหุลย และสำนวนบรรยายพรรณนาในวรรณกรรม
ของสุนทรภู่หลายตอน ที่คล้ายคลึงกับไวหุลยและสำนวนในวรรณกรรมของเจ้าพระยาพระคลัง
(หน) เช่น

ลักษณะไวหุลยเชิงพรรณนา

บทพรรณนาความรัก ส่วนนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จากวรรณกรรมเรื่องกาถิ
กอนพระยาครุฑโกลมาถิ กล่าวว่

๑ แปลง ๓ แนว "ประชันการและฉันทนิพนธ์กรรม" คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง
ของชุมนุมภาษาไทยของครูสภา หน้า ๔๑

"แต่ความรักที่ยิ่งเมตตา
จงปลงจิตเสียเถิดเมื่อยาแปรปรวน"

ทั้งก็เฝ้าอากาศสักแต่ส่วน
จะประมวลเห็นหัวใจในอง"

(หากีกอดอนุภาพ)

บุพพรมณาคความรัก ส่วนวนสุนทรภู จากวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณี กอนพระอภัยมณี
เกี่ยวนางละเวงวันเพ็ญ ความว่า

"ถึงบวชกินสันห้ามหาสมุทร
แม่เกิดในไศยาสุธาธาร
แม่เนื้อเย็นเป็นเหมือนมรกต
แม่เป็นบัวแก้วที่เป็นอมรา
เจ้าเป็นถ้ำอำไพขอให้
จะกีดกันพรามสงวนแหวละออง
เป็นดังจิ้งหรีดจิตดีทอดนอม
จงโอนอ่อนผ่อนตามความอาลัย"

ไม่นับถวิลความรักสมภิรม
ขอพบพานคิดว่าสไม์คลาคลา
พี่ขอพบหรือสวัสดิ์เป็นมัจฉา
เราพบกาโกศลพบหนอง
เป็นราชสีห์สิงสู่เป็นคู่สอง
เป็นคู่ครองให้ว่าทุกชาติไป
งามละม่อมถึงขวัญอย่าหวานไหว
ให้หัวใจเสียแล้วเถิดแก้วตา"

(พระอภัยมณีคำกลอน)

ลักษณะสำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นี้ รักคุณแต่มีความหมายลึกซึ้ง
อ่อนหวาน อ่อนน้อม ส่วนสำนวนของสุนทรภู่นั้นพรรณนาเชิงอุปมาอุปไมย ให้เห็นวาทะจริง
มันคง แลความซัดเซ่นไต่ไว้มันพ้องกัน

๑. กรมศิลปากร วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) หน้า ๕

๒. กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๖๖๖

จำนวนที่กล่าวว่า "จงปลงจิตเสียเถิดเมื่อยาแพร่ไป" ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับ "จงโอบอ้อมยอมตามความอาลัย" ของสุนทรภู่ เป็นอีกสองจำนวนที่ออกคล้ายกันกับ แม้ ความที่ว่า "ให้สิ้นใจเสียแล้ว" จะทำให้กลอนของสุนทรภู่ดูมีความอ่อนหวานไปบ้าง เมื่อเทียบกับจำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ว่า "จะประจบเสน่หาใจที่ในช่อง" แต่ความ พรรณนาถึงอุปมาอุปไมยของสุนทรภู่ช่วยให้จำนวนกลอนตอนหลังดูง่าย ไพเราะ สบายข้อบกพร่อง ในการใช้คำ "เสียแล้ว" ของสุนทรภู่ไปได้โดยสิ้นเชิง

อย่างไรก็ดี จำนวนพรรณนาความรักทั้งสองจำนวนนี้ ก็แสดงถึงความรักอันยิ่งใหญ่ ที่ผู้ร่ายมอบให้ผู้อื่น และขอให้ผู้อื่นมอบกายให้แก่เป็นเครื่องตอบแทนความรัก

ข้อความที่สุนทรภู่แต่งเป็นเรื่งอุปมาอุปไมยทั้งหมดก็จะเป็นการขยายความจากจำนวน กลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ว่า "จะประจบเสน่หาใจที่ในช่อง" โดยสุนทรภู่ต้องการ แสดงความสามารถในเรื่องโวหารที่เกี่ยวกับการเอาอย่างกวีชั้นดีไม่ได้

เมื่อสุนทรภู่แต่งนิราศพระปฐม ถิ่นน้ำใจหาอุปมาอุปไมยนี้ไปคัดแปลงเสนอไว้ฉีกกริ่งหนึ่ง ความว่า

"แนบเป็นไม้โพธิ์เป็นนาค	ให้โลกกังขังไม่อยู่ไฉน
แนบเป็นนารีบิลลิมจันทร์	ขอให้สิ้นเป็นพระยาภิชาตร
แนบเป็นบัวกัทย์เป็นแสงภู	ไฉนจะรู้สุขสมเกษร
แนบวารีพิฆังเป็นมังกร	ไฉนจะชมพระทะเลทุกเวลา
แนบเป็นดำน้ำใจใคร เป็นหงส์	จะไถลงถึงตู้ในกุหา
แนบเนื้อเย็นเป็นเพชฌิกา	ขอพอสับเสน่หาเป็นเทวัญ
กวาดจะถึงซึ่งมหาสีวาโมกข์	เป็นเส้นโศกอันมนุษย์สรวรรค
เสวยสัตว์คีรีชาวลาภอันเนก	เหลือจะนับกับปักษีพหูชนคร"

(นิราศพระปฐม)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

ลักษณะโวหาร เติงบรรยาย

เมื่ออ่านสมบัติอมรินทร์คำกลอน และภาพที่กลอนสุภาพของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
พบโวหารตอนหนึ่งที่น่าสนใจแสดงความหมายอย่างเดียวกัน ในสภาพการที่เหมือนกัน คือ
ในสมบัติอมรินทร์คำกลอน มีความว่า

"แล้วเขยควงหวงพิพยสังวาล	ปรามาสนมทาทองสองสมาน
กอยขึ้นเวียงเชิงเล่ห์ละเลิงลาญ	ใบเสยสุกสำราญในแห้ว
พระลิมขมบอชานสำเนาดีเร	โคมขยับเค้นเงืงเกนมัดเก
สุเรนทร์ลิมออกมุขวิไชยงค์	นางลิมพังกุมมัตถเดชาไน

(สมบัติอมรินทร์คำกลอน)

จากภาพที่กลอนสุภาพ ความว่า

"สองสุขผ่องเกษมเปรมสกันธ	สองกมลผ่องสว่างไม่ดากัน
กรพดิมดวงเด่นโนคาถา	วรรณคดีเมืองไท่สุวรรณย์
กรพดิมดวงเด่นศักดิ์กานต์	สุภาจันทรอมพทศพรระศีกา
กรพดิมรอนเด่นโพยมมน	นฤมิตอันเด่นสนิพนา
กรพดิมไลกานนาถา	กัลยาณิณเอยอุพพาน
กรพทองชมพวงสมรอัน	นางทองวันระพิพยปัญญาศา
กรพละเลิงทองเชิงบุพผาผล	เขาวมลายทองเด่นประหลาดโฉม
กรพทองกลอนแก้วจวชน	นางทองวันระพิพยวันเจ็ดโคม
กรพทองกวีระมานชานระโคม	นางทองโสมมัตถในสกลนา

(ภาพที่กลอนสุภาพ)

กรมศิลปากร วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) หน้า ๖๐

จากโวหารดังกล่าวนี้ พบในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่กลบทพระอภัยมณี
ของนางละเวงวันฟ้า ความว่า

"สองสนิหิกรรมภารมณีน
พระอภัยมณีพิชิตสุวรรณยา
พระทองวันชนกนิคมิน
แกล้งเลาเข้าขวานรัฐจวนใจ

ระเร้งรเริงแรกแปลภาษา
นางฉิมวังลังกาโมอาลัย
นางหลงชั้นเงืงชกพิสมัย
จนระงับหลับไม่ในไสยา"

(พระอภัยมณี)

ความตอนในสุนทรภู่ได้นั้นลักษณะโวหารเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดยแสดงความหมาย
และสภาพการอย่างเดียวกัน

นอกจากในสุนทรภู่ยังนำลักษณะโวหารเหล่านี้ไปใช้บรรยายเรื่อง บรรยายพฤติกรรมของ
ตัวละครในเรื่องอีกด้วย เช่น

"พระปิตุรงคทองเพลงละเวงน้อย
โอรสทององค์พิลาฉิมย์
ทั้งน้ำตาสารพัดเขาค้ำปล้น
เหมือนสามองคทองเงิงเริงคะนอง

พระนางทองอร่ามว่าหล้าถ้ายัน
เทโอรสทั้งหมื่นโอรสโอรส
จนล้นคอกคองป่าทุ่งนาหนอง
ไม่จากทองทางทะเลเช่นไหน"

"พระเชษฐาอาศัยถึงโศกาวรรณ
น้องกะนิ้งถึงพิไลยแดนนางนม

กับกำนันน้อยน้อยนางสนม
กับบรรณิรุเรศพระมารดา"

(พระอภัยมณี)

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๖๕๐

๒. หน้า ๗๑๓

๓. หน้า ๓

ตัวบางวรรณกรรมที่ยกมาประกอบในตอนนี้ เป็นเรื่องแสดงว่า สุนทรภู์ได้รับอิทธิพลในกลอนสี่บาทของเขื่อนจากเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร และเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

การเลียนแบบสี่บาทหรือทำนองเขื่อนนี้ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ มีความเห็นว่า "เป็นการจำเริญ แต่การเลียนแบบต้องเป็นเพียงการเลียนแบบเท่านั้น ไม่ใช่เลียนความรู้สึก เพราะความรู้สึกมันเลียนกันไม่ได้" ทั้งยังกล่าวว่า "ในวรรณคดีไทย การบรรยายต่าง ๆ มักจะคล้าย ๆ กัน เพราะยึดแบบครูเป็นหลัก" ^๒

อิทธิพลของวรรณคดีในกลอนสี่บาท

สุนทรภู์แต่งบทเห่กลอนไว้ ๔ เรื่อง คือเห่เรื่องกาดี เห่เรื่องขิมระบำ เห่เรื่องพระอภัยมณี และเห่เรื่องโคบุตร บทเห่เรื่องพระอภัยมณีและบทเห่เรื่องโคบุตร สุนทรภู์แต่งโดยอาศัยเค้าความจากนิทานคำกลอนของชน โดยนำมาเป็นบางตอน บทเห่เรื่องกาดีและบทเห่เรื่องขิมระบำนั้น สุนทรภู์ได้แนวความคิดในการแต่งมาจากวรรณกรรมรุ่นเก่า

เนื้อความที่บรรยายไว้ในบทเห่เรื่องกาดีนั้น สุนทรภู์จะนำมาจากวรรณกรรมเรื่อง "สมบัติอันรินทรคำกลอน" และ "กาดีกลอนสุภาพ" ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดยพิจารณาจากความต่อไปนี้

จากความบรรยายภาพนิพนธ์ ในเรื่องสมบัติอันรินทรคำกลอน ตอนพระอิศเรศพานางสุธาคาไปชม ความว่า

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ "การจำแนกวรรณคดี" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์

"คำเนียบโดยอากาศวิไล
พระสุวรรณสุทธาภายาใจ
แปลกหมันด้นไบศกวาง
กำทมก เขาสดกณัฒช โลธร"

ความราที่จักรวาลทางไฟล
โพยน้ำใบดักเกอร์
อยู่ทางนภาถึงขร
ระงตสูงกว้างลึกทะกังกัน"
(สมเด็จพระนรินทรศาสดา)

"จึงเป็นอภิศกกร ไม่พิศาคเรศ
คังคงคาในพามจุลพิภ
ขมกคณสูงแท่นสนม
ขมกนัจฉาเจกประการ
เวลาถึงมิงศรีโรทา
กิมกคซึ่งกิมขมก
ข้าวมโยชนเยกเง เนินผา
ไมยายเบองเพลงพลิกกระคิกกาย"

นอกเขตเขาสดกกรระเศสินธุ
สิ่งมกคินมิไคระกณพาม
คิมกนัจฉาโดยคณปร มาดสาดน
บวงวามแหวกแฉกขรในวังวน
มิงกคาคคณคณคณ
อามคณคณคณคณคณ
กคณคณคณคณคณคณ
กคณคณคณคณคณคณ"
(สมเด็จพระนรินทรศาสดา)

กรมศิลปากร วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (เน) หน้า ๕๕

สุนทรภู่พาไปบรรยายไว้ในบทเห่เรื่องกา ก็ ดังนี้

"ลองลมชมทวีป
ขามศิริศรีขรินทร
วิษณุพนมแนว
สักกณทีลีทันตร
งูเงือกขุ่นเกลือกกลิ้ง
จรเข้แลเหรา
โสนเด่นเด่นระลอก
นาคาอันดงาหาญ
หัตถ์คินนิเบาม
ในทะเลเบรตรา

ในกลางกลีบเมฆ
บุฉินทร์โอธวร
นันทาแก้วขุติธรร
แลสลอนฉนวนเทปลา
นิกนิมิตมัจฉา
ทั้งโสมมาแลปลาวาฬ
ชลกระฉกฉกฉาน
ขมพเนทลานหงกา
กักตบขมเวหา
บาวงแลนมาแลนไป"

บรรยายนิพนธ์นี้ จาก กากีกุลอุสสุภาพ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

"ว่าทางพลางประคองยุพเรศ
รารชมิโหลตณควยฉนวน
ขมออกบอกเขาพระเมรุมาศ
แดงเขียวขาวเหลืองเรืองนภางค์
ทวีปน้อยสองพันแปดบริวาร
มีพิภพสาใหญ่ล้ำประจักษ์

อุณประเวศนันทิโกยพระเวท
พลางเขมรณภมรฉกฉกฉนวน
แก้วประเทษาคงามก็เบญจอย่าง
เกาะทวีปใหญ่กว้างทั้งสี่ทิศ
ตั้งฐานทั้งจอกฉอยกระจัดวิค
เกล็ดฉติฉติฉติระดุจเมฆณ

ชีวิตเขาแก้วทั้งเจ็ด
พญามัจฉาและนาคินทร
สารพัดมีสัตว์จุณาพ
สิ่งใดก็โดนแสงมังกร
แล้วขับอกรุกขชาติมารีผล
แต่ไม่มีวิญญูแจจจากัน
ครั้นเจ็ดวันก็อัมพรธรรมาไป
พลางบอกพลางหยอกล้อสำราญรมย์

มีน้ำทิพย์และดอกชบาดี
อันอยู่ในวารีพรสัณฑ์
กระสีทั้งหรรษาและไกรสร
นรสิงห์ก็นรแสงนรธรรม
อันคึกคักเปล่งปลั่งทั้งสาวสรวรรค
วิชาธรรมธรรมมาเขยชม
กับนิกลาเกิดใหม่โคสุสม
แล้วพาไปครอบครองมาสมพลี"
(การก่อกองทัพ)

บรรยายนิพนธ์จากบทเพลงจาก
"อุบาสกนิพนธ์"
ปีกอนรรฆนา
ลอบรอบขอบพระเมรุ
ชมป่านิพนธ์
สิ้นชีพตรลบแผน
ราชดีใหญ่ทั้งชน
นรสิงห์เลื่องลาง
ยักยกรชาญนกรณ

ของสุนทรภู่
จนอมสันทัด
กระพือพาเมษะยาน
บริเวจจักรวาล
เชิงธำมพรเมรุสร
สิ่งใดก็โดนแสงมังกร
แล้วอัญสรและนาคินทร
ศึกเขยวักว้างแสงนาคินทร
ทั้งนรธรรมวิโรธร"

กรมศิลปากร วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (ทม) หน้า ๘

๒ ทศพระสมุทรวิมาลา บทเพลงอนรรฆนา หน้า ๑๗

"นักสิขวิทยา
 ก็นรินแลกนิเร
 นานพษหลง เกษม
 พระธาตุนีปา
 จมปาทั้งมาเหมียว
 ลอยลมชมเพลิน
 มีหมทองปล่องเปลว
 ลกทนต์เบ้ไร้นราน
 บ้างเขี้ยวขาวควาววาม
 รณพลางทางขี้
 ที่สูงเยียบเทียมฟ้า
 รูปรางใหม่ตบยางคน
 ยิมของมองพักคร
 นอยนอยนอยร ะยา
 พิกฤตษ์ปลัดเจด
 พากนักสิขฤตษ์นอย
 บ้างตะกายป่ายปีน
 ชิงขวางทางทั้งข
 ที่ไมโลกไลแยง
 ที่ไถไปไวนั้น
 พร ขอบอกนางทางพา
 เขี้ยวชมเล่นให้เขินใจ

ถือกหาญนุสร
 ราวไถบรตเรา
 อยู่ทองใหญ่ภูผา
 หาวลาเอี่ยมเนน
 ถึ้งกับเถียวคุมเงิน
 พนมเนนแนวธาร
 ภูทวยเทว ไชฐาน
 เงอมทระหวางเบต
 เรืองอรามรัศมี
 มอกคณีนรมด
 เน้นตนนารีนด
 คุ้งงามพนมดง
 วิไลยถันยั้งเลขา
 เพพษาขรคอบ
 อุมร เห่งเกาะลอย
 เคาไผ่ยอมเสียงถึง
 เพ็ดมยุคคิมตกถึง
 เสียงถ้องแม่มกัม
 บ้างท่มแห่งสาขัม
 ถึงเจ้าควนก็เนาไป
 ลอยฟ้าสู่ราอัณ
 ก็กลับไพบินาณเลย"

ส่วนบทเห่เรื่องจิระบำ นั้น สุนทรภู่จะแต่งขึ้นโดยอาศัยเกร็ดความรู้ทางวรรณคดี
เกี่ยวกับเรื่องสวรรค์ ผสมผสานกับเรื่องราวที่ได้ยินได้ฟังมาจากผู้ใหญ่ ในลักษณะนิทานชาวบ้าน
เกิดเป็นความลึกลับระแเงบทเห่จิระบำขึ้น เช่นกล่าวถึงนางเมขลา ดังความว่า

"เพ็ญนางเอก	วงศ์เมขลา
รตนเรโนเมฆา	ถือจินตาทังกลวงกา
โยนเล่นเห็นแก้ว	สว่างแววามหา
ลอยฟ้าเวหาขาว	รูปราวกับกิมรี"

กล่าวถึงราหูผู้ กังความว่า

"เพ็ญเพณาม	เพ็ญราหูรตน
มีปัดดิอวาม	อวยวิมพณดิโอ
พม่าเขียวเขี้ยวออก	ดีเพ็ญกลออุณหิล
เมืองสวรรค์อันทร	เกรงกันทุกเทวา"

นอกจากบทเห่จิระบำ ยังแสดงถึงความรอบรู้ของสุนทรภู่เกี่ยวกับการฟ้อนรำ
เช่นกล่าวถึงท่าแม่ทวด ๆ ไวว่า

๑. กอพระสมันตวิธธาดา บทเพ็ญพริ้งพริ้วพริ้ว งาม ๑๒

๒. ก. พม่า ๑๓

"ตลอดเกล้าเพราพรั่ง
หงษ์รอนกรกลาง
รำทาบาคี
กีนรินบินลง
บัณกรรอนเฟื่อง
ปิ่นพรายระเฌนไฉน
รำนารายณกรายกร
หาพระราชมารวม
กรัตเลียบเพนพม
เมี่ยงระเฌนรายตา

รำเป็นสิ่งที่โดนหาง
ทำนองกรางเคียนคง
ไลทมิถึง
เอี้ยววงคอดมไฉน
ประคองกลอเคียน
รอนเรียงเคียนนาง
มังกกรกีนหาง
ทำนองนางมโนรา
รำเป็นพราวเคียน
ไขว่ขวานารี"

เนื่องจากไม่ปรากฏว่า มีบุคคลหรือเหตุการณ์ใด ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์
วรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้เขียนจึงไม่มารายละเอียดเกี่ยวกับเพลงขับระบำมโนราห์ไว้ในที่
ส่วนการที่ผู้เขียนมารายละเอียดของวรรณกรรมเรื่องนี้ ๆ ของสุนทรภู่ ไปเปรียบเทียบ
กับวรรณกรรมของกวีรุ่นก่อน ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมของกวีเหล่านั้น มีอิทธิพลต่อการ
สร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่ และเพื่อเน้นว่า การเลียนแบบหรือการเอาอย่างในทาง
สร้างสรรค์ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อวรรณกรรมเป็นอย่างยิ่ง เพราะกวีควร เป็นผู้เอาอย่าง
ของเก่า ไม่ละทิ้งของเก่า และเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งใหม่ให้แก่วรรณกรรมด้วย จึงจะได้
ชื่อว่า เป็นผู้สืบมรดกทางกวีนิพนธ์ของชาติไว้อย่างมั่นคง

ตอน ๒

เหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างวรรณกรรม

วรรณคดีของไทยเราหลายเรื่องประพันธ์ขึ้นโดยเอาเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มาเป็น
เนื้อเรื่อง เช่น อธิติยานพ่าย อธิติละเลงพ่าย พระร่วง หรือ กลอนเสภาพระราชนิพนธ์ของ
วรรณคดีไทยเนื้อเรื่องจากประวัติศาสตร์ เช่นนี้ บางเรื่องจะสรุปด้วยบทประพันธ์ สรรเสริญวีรกรรม
เรื่องนั้นเข้าลักษณะกวีนิพนธ์สรุปที่เรียกกันในภาษาวรรณคดีว่า วีรคดี (Epic poetry)

"อันวรรณคดีที่อาศัยประวัติศาสตร์เป็นเนื้อเรื่องนั้น นอกจากจะเน้นในลักษณะ
มหากาพย์ดังกล่าวแล้ว บางเรื่องก็มักจะเสนอภาพเหตุการณ์ในชีวิตจริง เช่น กวีวิจารณ์
เก่งเป็นบทละคร นำไปแสดงบนเวที ซึ่งจะโดดเด่นในทางปลุกใจเป็นพิเศษ วรรณคดีประเภทนี้
มีชื่อเรียกว่า บทละครประวัติศาสตร์ (Historical Play) ตัวอย่างที่เด่นที่สุด คือ
บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วง บทละครเรื่องมหาราชวงศ์พม่า เรื่องอัปมณฑล ของ
กรมพระยาวิชาเยนทร์เป็นต้น"

"แม้เนื้อเรื่องประวัติศาสตร์กับวรรณคดีจะเป็นอย่างเดียวกัน แต่วิธีการเสนอเนื้อหา
ไม่เหมือนกัน ประวัติศาสตร์มุ่งแสดงความจริงที่ถูกต้องเป็นเกณฑ์ แต่กวีเสริมต่อ นึกฝัน
สร้างมโนภาพขึ้นประกอบ ในกรอบของแหล่งข้อปะการแห่งหนึ่งชื่อ"

วรรณกรรมที่สุนทรภู่แต่งโดยอาศัยเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เป็นเนื้อเรื่องนั้น เท่าที่
ปรากฏมีเพียงเรื่องเดียวคือ กลอนเสภาพระราชนิพนธ์ของ สุนทรภู่เรื่อง

๑ เจื้อย สดะเวทิน "วรรณคดีกับประวัติศาสตร์" วรรณคดีและประวัติวรรณคดีไทย หน้า ๕๐

๒
๓. หน้า ๗๑

ขอรับราชการ เป็นที่พระสุนทรโวหาร เจ้ากรมอาลักษณ์ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
เจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๔ ถึง พ.ศ. ๒๓๕๘

เนื้อเรื่องของกลอนเสภาพระราชพงศาวดารแบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนแรกกล่าวถึงเรื่อง
การสร้างพระนครศรีอยุธยา และถึงเมืองชอมครั้งแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว จบตอนแล้วข้ามไป
จับตอนสงครามช้างเผือกครั้งแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ ไปจนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตยกกองทัพ
มาช่วยสมเด็จพระมหาพรหม แล้วถูกพระเจ้าหงสาวดีใช้ขุนนางลวงจนแตกทัพกลับไป เป็นหนังสือ
ประมาณ ๒ เล่มสมุดไทย

ส่วน "เหตุการณ์" ในประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรกรรมของ
สุนทรภู่ ผู้เขียนมุ่งศึกษาเหตุการณ์สำคัญบางเรื่องอันได้บันทึกไว้ในพงศาวดาร และสุนทรภู่
นำเหตุการณ์เหล่านั้นมาเป็นความจริงใจในการสร้างสรรกรรมตามแนวที่ตนนึก
วรรณกรรมที่สุนทรภู่แต่งโดยอาศัยเหตุการณ์ความบังเอิญกล่าวเป็นความจริงใจเท่าที่พบจากการ
ศึกษาต้นตำรับนี้ มีทานถำกลอนเรื่องพระอภัยมณี เป็นต้น

ในสมัยของสุนทรภู่ ไทยมีเรือสำเภาค้าขาย ๖ ไร่ คึกคักค้าขายกับต่างประเทศ
ลำน้ำเจ้าพระยาสมัยนั้นมีเรือสำเภาของพ่อค้าต่างชาติ เช่น แรก จีน ฝรั่งเศส จอดเรียงราย
อยู่เป็นจำนวนมาก ความคึกคักในวรรณกรรมของสุนทรภู่ แสดงสภาพการค้าขายใน
สมัยนั้นไว้มาก

"แขกฝรั่งมั่งคั่งพวกละ
เขาประเทศเขตนกเลียบแล่นเล็ม

ตั้งเกล็ดเงินทางทองวางเขม
เขาไปเค็มทางหางกลางนที"

(ว่ากันพิลาป)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

เนื้อความตอนนั้นนอกจากบอกใหญ่อันตรายถึงสภาพการตายดังกล่าวแล้ว ยังแสดงถึงความรอบรู้ของสุนทรภู่อีกด้วย เรื่องราวเหล่านี้สุนทรภู่มักจะไต่หังมาจากพ่อตาหรือชาวเรือ ซึ่งท่านอาจมีโอกาสดูแลหาสมาคมด้วย

นอกจากนี้สุนทรภู่มักจะไต่หังเรื่องราวแปลก ๆ มากมายเกี่ยวกับการผจญภัยในท้องทะเล จากนิทานหรือนิยายปรัมปราของชาติต่าง ๆ เป็นต้น จึงทำให้เกิดแต่งเรื่องพระอภัยมณีให้ผิดแปลกไปจากเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เช่นให้พระอภัยมณีนำกระบวนเรือสำเภาเข้าร่วมกับแขกฝรั่งทางทะเล หรือแต่งให้ตัวละครในเรื่องนี้มีหลายชาติหลายภาษา นอกจากนี้เรื่องพระอภัยมณียังกล่าวถึงนิทานหรือนิยายปรัมปราไว้มากมาย เรื่องตัวละครนอกจากเป็นมนุษย์แล้ว ยังมีเงือก ม้ามังกร และยักษ์ เหล่านี้เป็นต้น

เค้าเรื่องของนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีนี้ สุนทรภู่มักจะไต่หังมาจากเรื่องราวต่าง ๆ ที่ไต่หังมาดังกล่าวแล้ว นำมาสร้างจินตนาการเสริมต่อให้เรื่องราวสนุกสนานยิ่งขึ้น ส่วนรายละเอียดของเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น หรือบทบาทของตัวละครในเรื่องนั้น จากการศึกษาค้นคว้าครั้งปรากฏว่าสุนทรภู่มักจะแต่งขึ้นโดยอาศัยเหตุการณ์ในสมัยนั้น เป็นความจริงโลงใจหลายอย่าง

เหตุการณ์ที่เป็นความจริงโลงใจให้สุนทรภู่อ้างสร้างสรรกรรมกรรมนั้น ผู้เขียนแบ่งศึกษาเป็น ๒ ตอน ตามลักษณะของเรื่องปรากฏในวรรณกรรม คือ

๑. สุนทรภู่อ้างเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นความจริงโลงใจโดยตรง หรืออาศัยบทที่ไต่หังจากเหตุการณ์สำคัญในสมัยนั้นเป็นความจริงโลงใจ

๒. การกระทำบางอย่างซึ่งเป็นงานของชาติ เช่น การแปลหนังสือ

๑.๑ เหตุการณ์สำคัญที่เป็นความจริงโลงใจในการสร้างสรรค์วรรณกรรม สุนทรภู่นำไปแทรกไว้ในวรรณกรรมโดยตรง

๑.๑.๑ สงครามไทยกับพม่าในรัชกาลที่ ๑ ครั้งที่ ๑ (สงครามเก้าทัพ)

สงครามระหว่างไทยกับพม่าในปี ๒๓๒๘ นี้ นับว่าเป็นสงครามครั้งสำคัญที่สุดในสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือสมัยของสุนทรภู่ เรื่องสงครามเก้าทัพ^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
คำรณราชนาภาพ^๒ ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

"ครั้นถึงปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ พระเจ้าอยู่หัวได้เตรียมกองทัพที่จะยกเข้ามาตีเมืองไทย
เกณฑ์คนทั้งในเมืองหลวงและหัวเมืองขึ้น ตลอดจนเมืองประเทศราชตามชาติหลายภาษา รวม
จำนวนพล ๑๕,๐๐๐ จัดเป็นกองทัพ ๙ ทပ် กำหนดให้ยกมาตีเมืองไทยในเดือนอ้ายปีมะเส็ง
พร้อมกันทุกทัพ"

เมื่อพิจารณาระยะเวลาที่เกิดสงครามเก้าทัพ เทียบกับระยะเวลาเกิดของสุนทรภู่
กล่าวได้ว่าสุนทรภู่เกิดในขณะที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม คือเดือนแปด ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๒๘
และความในพระราชพงศาวดาร^๓ บันทึกเกี่ยวกับระยะของสงครามไว้ตอนหนึ่งว่า "เดือน ๑๑
ปีมะเมีย อัฐศก จุฬศักราช ๑๐๘๘^๔ เสกข์ กลับกรุงเพทฯ" แสดงว่าในขณะที่สุนทรภู่เกิดนั้น
สงครามยังไม่เสร็จสิ้นที่เกี่ยว เมื่อเจริญวัยขึ้น มารดาหรือผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดอาจจะเล่าประวัติ
ตอนเกิดให้ฟังและเล่าเรื่องราวของสงครามในครั้งนั้นให้ฟังไปด้วย หรืออาจจะได้ฟังเรื่อง

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรณราชนาภาพ ไทยรบพม่า หน้า ๕๕๕

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ หน้า ๑๖๖

^๓ พ.ศ. ๒๓๒๘

^๔ หมายถึง กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

สงครามเกาทัณฑ์จากบุคคลอื่น ๆ เพราะสงครามครั้งนั้นยิ่งใหญ่ เป็นที่กล่าวขวัญกันมาก ทั้งในค่าน
พระปรีชาสามารถในการสงครามของพระมหากษัตริย์และพระราชนัดดา ตลอดจนแนวทัพนายกอง
เป็นความร่วมมือร่วมใจเพื่อจะป้องกันบ้านเมืองของคนไทยในสมัยนั้น

เมื่อสุนทรภู่แต่งนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีกับนางละเวงวันหาทำศึกกับพระอภัยมณี
นั้น ก็ได้นำเรื่องราวจากสงครามเกาทัณฑ์ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ ไปแทรกไว้ในเหตุการณ์ก่อน
"ศึกเกาทัณฑ์เมืองมลิ" หลายประการ อาทิเช่น

การเตรียมทัพของชาติ

กองทัพยกไปตีเมืองมลิ เป็นกองทัพอาสาของเจ้าเมืองต่าง ๆ หลายชาติหลายภาษา
ถึงคราวมา

"ว่าพ่พ้าวเจ้าประเทศทุกเขตแดน	มาถึงแดนสิงหลพลหนักหนา
แต่ละเมืองเรืองเคธราวุธวิชา	<u>จึงอาสาบดบไม่หย่อนกัน</u>
นางละเวงเกรงใจให้บุญญา	ใครสามารถรบได้ไธสวรรย์
จะมอบการราหูใหญ่ขึ้น	จึงชิงกันแย่งมาทุกธานี
<u>เมืองฉะลุงกรุงเตนกวานลาว</u>	<u>เมืองวิลาศวิบูลยราช</u>
<u>ถึงเมืองเงาะเกาะวลำสาปะตี</u>	<u>จะชิงตีเมืองมลิเป็นศึกรบ"</u>

(พระอภัยมณี)

พระราชพงศาวดาร บันทึกร่องการ เกรียนทัพของพม่าตีไทยครั้งสงคราม
เกาทัณฑ์ไว้ว่า

"สิ้นสงครามค่ายเสียคืนก็ภายในแล้ว พระเจ้าปะดุงจึงให้เกรียนกองทัพที่จะยกมาตี
กรุงสยาม เกิดรบกันทั้งใน เมืองหลวงและหัวเมืองพม่า มอญ มะโซ่ ลาว ลื้อ เงี้ยว ซึ่งเป็น
เมืองขึ้น เข้าเป็นกองทัพหลายกอง"

กำลังของชาติศึก

เมื่อคราวถึงกำลังของชาติศึกที่พม่าตีเมืองมอญ สุนทรภู่บรรยายไว้ดังนี้

"ถึง เขตทุ่งกรุงมอญเสียกรีกกรัน
ค่ายหลายเมือง เนืองแน่นแค้นโรโร"

คูถึงดอนขามมหาศาลาใหญ่
พลไพร่ไหล้นับนับถึง"

"ค่ายหลายทัพนับแสนแสนแค้น"

เขากระชั้นเชิงเห็นเนืองกำแพง"^๓
(พระอภัยมณี)

"ทั้ง เกาทัณฑ์กับปืนธรรมาวุธ
แกมมาพร่องคหาวเจ้าจุลดา"

ว่าอาวุธเรียงรายทั้งชายขวา
ออกเป็นทิวาบายทวารดิ้อขวานคลี่"^๔
(พระอภัยมณี)

๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑
หน้า ๕๕

๒ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉันทะสมุทแห่งชาภิ หน้า ๔๗๓

๓ ภิ. หน้า ๔๗๕

๔ ภิ. หน้า ๔๘๓

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เรื่อง
กำลังของข้าศึกไว้ในหนังสือ ไทยรบพม่า ว่า

"ครั้นถึงปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ พระเจ้าปะกุงให้เตรียมกองทัพที่จะยกเข้ามาตี
เมืองไทย เกณฑ์ทั้งในเมืองหลวงและหัวเมืองขึ้นตลอดจนเมืองประเทศราช หลายชาติ
หลายภาษา รวมจำนวนพล ๑๔๔,๐๐๐ จัดเป็นกองทัพ ๕ ทัพ กำหนดให้ยกมาตีเมืองไทย
ในเดือนอ้าย ปีมะเส็ง พร้อมกันทุกทัพ" หรือ

"ศึกที่พระเจ้าปะกุงยกมาตีครั้งนั้นใหญ่หลวง บิดกับพี่ชายที่เคยมีมาแตกอม ถวายพร
มากมาย และยกมาทุกทิศทุกทาง"^๒

กองทัพครั้งนั้นตั้งทัพบกและทัพเรือ จากความว่า

"ฝ่ายทัพท้าวเจ้าประเทศทุกเขตแดน ทางหลักแสนเข้าถึงยังกรุงประสงค
เห็นทัพยกยดทหารชาวพม่า ทั้งเอกองกเจ้าเมืองทพเนเมืองมา"^๓

(พระอภัยมณี)

กลอนตอนหนึ่งกับความใน "ไทยรบพม่า" พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
ที่ว่ากองทัพยกไป "ตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ ๒ ทัพ" และ "ฝ่ายกองทัพเรือของพม่าที่ยี่สิบยกไป
ตีเมืองกลาง" แสดงว่าสงครามเก้าทัพในพงศาวดารมีทั้งทัพบกและทัพเรือ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า หน้า ๕๕๕

๒
น.ก.

๓
กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๘๗

๔
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
น.ก.

ยพวิ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน
"ไทยรบพม่า" ว่า "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงใช้วิธีเฝ้ากองทัพออกไป
ตั้งสะกิดกองทัพอันใหญ่ของข้าศึกถึงชายแดน"

เรื่องพระอภัยมณีก็ดำเนินเรื่องแบบเดียวกัน แต่เนื่องจากเมืองฉลิกเป็นเมืองชายทะเล
ปากอ่าวจึงเป็นจุดสำคัญทางยุทธศาสตร์ นางสุวรรณมาลีจึงให้ลูกสาวอยู่รักษาปากอ่าว เกรียม
รับข้าศึก ถึงความว่า

"เชิญประมัยมัยยังปากอ่าว
ให้พระองค์ทรงอุทิศยกกิจการ

ด้วยใจว่ารักเห็นอีกหาญ
รักษาด่านปากน้ำที่สำคัญ"

(พระอภัยมณี)

๑.๑.๒ ขบถเจ้าขุนวงศ์เมืองเวียงจันทน์ (พ.ศ. ๒๓๒๙)

ในรัชกาลที่ ๓ เจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์เป็นขบถ ทำการรบกวน จันทพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบวรราชนิเทศเป็นแม่ทัพขึ้นไปปราบ และจับตัว
เจ้าอนุวงศ์ส่งมาใส่กรงเหล็ก ถึงประจานไว้หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ลักษณะที่ประจานนั้น
พระราชพงศาวดาร บันทึกไว้ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า หน้า ๕๕๕

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๕๖๕

๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๕๐

"ทำเป็นกรงเหล็กใหญ่สำหรับใส่คน มีรั้วตารางล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน มีกรงเหล็กน้อย ๆ สำหรับใส่คนตระหนี่จนกระหายน้ำ ถึง ๑๓ กรง มีเครื่องกรรมกรรม คือ ครกสาก สำหรับโสลก มีเบ็ดสำหรับเกี่ยวแขน มีกะทะสำหรับต้ม มีขวานเผือก มีเคื่องสำหรับเลื่อย ไม้กรบทุกสิ่ง แล้วตั้งชาหยั่งเดียวเป็นเวลาเช้า ไขอ้ายอนุฯ ออกมาขังไว้ในกรง ให้นางคำปล้องซึ่งเป็น อัครเทพีถือพัดก้ามหมึกเข้าไปนั่งปรนนิบัติอยู่ในกรง ให้นางเมียดา ๆ ซึ่งเจ้าพระยาราชสุภาวดี ส่งลงมาอีกครึ่งหนึ่งนั้นแกตัว ถือกระบวยใส่ข้าวปลาอาหารไปเลี้ยงกันที่ประจาน ราษฎรชายหญิง ทั้งในกรุงนอกกรุง พวกกันมาดูแน่นอกไปทุกเวลาไม่ขาด ... ทำดังนี้อยู่ ๗ วัน ๘ วัน พออนุฯ ป่วยเป็นโรคลงโลหิตตาย โปรดให้เอาศพไปฝังประจานไว้ที่สำเหร่"

เมื่อเกิดขบดเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์นั้น สมเด็จพระอภัยมหาราชอยู่ แต่เขาใจว่าคงจะ ไล่ไปถูกการประจานเจ้าอนุวงศ์ด้วยเหตุนี้ คงจะเห็นได้จากคำให้การที่ไต่ถามหาเหตุการณณ์นั้นไป บรรยายไว้ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีไปจับเจ้าละมาน ว่า

"ยกองค์ท้าวเจ้าละมานขึ้นคนหาหม	เอาโขนลามเสร็จสรรพทั้งหล้าไหล
หามาส่งกรงการางทั้งข้างใน	เทียบบริวารพลช้างทำประจาน
เก็บศีศศรามาเสื่อไม้เหลื่อหลอ	ใส่โขนกรบหัวตัวทหาร"

(พระอภัยมณี)

"ฝ่ายเขาเฝ้าชาวบริวารสิ้นทั้งหลาย	ทั้งหญิงชายน้ำใจทั้งใจสรวน
เที่ยวดูเหล่าชาวละมานสำราญกัน	แกล้งวั้นเสียงแซ่บแหลมแหลมเล็ก
บางท้าวเจ้าละมานชาวฉกาจ	เข่าจากราอกรังองค์ไว้กรงเหล็ก
แซ่ปรังทั้งพราหมณ์จามจันเจก	ผู้ใหญ่เด็กเก็บเป็นนวม"

(พระอภัยมณี)

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๔๔๖

ข้อความที่ชักเส้นใต้ เป็นข้อความที่พ้องกัน แต่คงว่าสุนทรภู่มองนำเหตุการณ์จริง
ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นมานึกไว้ในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณี

๑.๑.๑ สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับต่างประเทศ

"ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
เป็นความสัมพันธ์ทางการค้าขายมากกว่าการเมือง ความสัมพันธ์ทางการค้าขายการเมืองนั้น
มีในรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓"^๑

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ นั้น สุนทรภูเป็นกวีที่ปรึกษา มีตำแหน่งเฝ้าแปลกลอน "จึงเป็น
ของแน่นอนว่า คงได้ฟังเรื่องราวราชการแผ่นดิน ได้เห็นการเฝ้าแปลของทูตต่างชาติ ได้
พบหน้าตาผู้คนเป็นอันมาก"^๒ สุนทรภูได้นำเรื่องที่ได้ยิน ได้ฟัง ได้เห็น ไปกล่าวไว้ในวรรณกรรม
หลายเรื่อง เช่น ขนบประเพณี ความเชื่อ วัฒนธรรม วิถีการใหม่ ๆ เป็นต้น

๑. เกี่ยวกับขนบประเพณีและความเชื่อ

เนื่องจากในสมัยของสุนทรภู ไทยมีสัมพันธไมตรีกับฝรั่งทั้งด้านการค้าขาย
การเมือง และการศาสนา มีฝรั่งเข้ามาอยู่เมืองไทยมากขึ้น สุนทรภูจึงได้เรียนรู้ถึงขนบประเพณี
ตลอดจนความเชื่อตามคติของชาวตะวันตก สุนทรภูนำสิ่งเหล่านี้ไปแสดงไว้ในวรรณกรรมเรื่อง
พระอภัยมณี เช่น

๑.๑ ประเพณีเกี่ยวกับงานศพ (พิธีฝังศพเจ้าลังกา) ความว่า

เฉลิม อยู่เวียงชัย ประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า ๕๐

^๒ ให้ออก กุสุมา ณ อยุธยา "สุนทรภูเป็นกวีแต่ไหน" จันทร์เกษม ๕๐ : ๕๕,

"ครั้นสาวกจพิไลเข้าไปในถู่
 อานหนึ่งสี่ถือเทียนเวียนมะวัน
 คอยเค้นตามข้างหลังคนทั้งหลาย
 บาทหลวงพร ประพราคำบ่นมนต์
 หกสี่ระเอาศพิไลหล่นกรู
 พร บาทบงสุตรงฟ้าสีลาทับ
 ใหลูกหลานวานเกรื่อแลเชือสาย
 ใให้กราบลงตรงบัลลังก์ตั้งบูชา
 แล้วกรวักเข้าทำบุญกับบาทหลวง
 ครั้นสำเร็จเสร็จทัพทำครบถ้วน

บาทหลวงบ่นเพคำเข้าไปสวรรค์
 ลูกศิษย์แบกเทียนลั่น
 ทั่นอนรายเรียงขวางกลางถนน
 คลอกจนทองมั่งก่ามึงลับ
 แด่พอสุททองเหมือนปรงปรับ
 เกรื่องลำนับเนกถึงหลังศิลา
 ไคถวามข้าวตอกคอกนุเปมา
 เหมือนกราบป่าพร บาทไม้อากวัน
 ตามกระหวางส่งให้ไปสวรรค์
 มาพร้อมกันบรรดาเสนาใน"

(พระอภัยมณี)

๑.๒ ความเชื่อเรื่องการเมืองศพ

"ครั้นตัวคายภายหลังนั่งอินทรีย์
 วิถีหนาวาจะให้ไปสวรรค์
 อันอินทรีย์ชีวิตพลอยติดไป
 จึงฝังฝังมีถิ่นฟ้า

เอาเพชรนั้นค้ายอินโค
 ว่าเท่านั้นเข้าเค้นคำเนนโค
 กรันเท้าย่างไปทางไหนไปทางนั้น
 ใพาพาเยื้องย่างไปสวรรค์"

(พระอภัยมณี)

กรรณศิลปากร พระอภัยมณีทำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๔๒๔

๒
 ก. หน้า ๔๒๓ - ๔๒๔

๑.๓ ประเพณีเรื่องการเก็บศพ

"อันเขียงอย่างชาวฝรั่งเกาะลังกา
ก็ต้องมีที่ตายไว้นายปราสาท
เป็นห้องหับอันล้ำค่า

ท้าวพระยาอุปราสาทราชวัง
สำหรับบาทหลวงจะได้เข้าไปฝัง
ถึงฝรั่งพลเรือนก็เหมือนกัน

(พระอภัยมณี)

๒. เกี่ยวกับวัฒนธรรม

๒.๑ วัฒนธรรมด้านภาษา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น
น่าจะมีการเรียนภาษาฝรั่งกันบ้างแล้ว แม้จะไม่กว้างขวางนัก เจ้านาย หรือข้าราชการสำนัก
กงสุลภาษาอังกฤษกันมากขึ้น เพราะสุนทรภู่กล่าวถึงการเรียนภาษาฝรั่ง หรือการพูดภาษาฝรั่ง
ไว้ในเรื่องพระอภัยมณี หลายตอน

ตอนพระอภัยมณีอยู่กับท้าวเนปเพศวรก็กล่าวถึง

"จะกล่าวถึงพระอภัยมณีมาก
ก็ภาษาฝรั่งทั้งจินจา

ก็จงกราชมาราชูสนาม
ราวกับถามผู้คล่องทั้งสององค์"

(พระอภัยมณี)

กรมศิลปากร พระอภัยมณีรำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๘๖๓

๒. ที่มา ๑๘๙

๒.๔ วัฒนธรรมการแต่งกาย

สำหรับกุลาวาฝรั่งเศสสวมกางเกง ผิดกับคนไทยซึ่งนุ่งโจงกระเบน

ถึงความมา

"อย่าประมาทชาติฝรั่งเศสในกางเกง"

(พระอภัยมณี)

หรือบรรยายการแต่งกายของผู้หญิงฝรั่งเศสว่า

"แล้วลงเสื้อเครื่องสวยสีจันทราอัน	กึ่งกึ่งนุ่งนวยแขมชวยโฉม
นวยกระพรวกกวักกันน้ำนมโชน	อุณาโลมลงแก้มย่นแย้มงาม
แล้วทรงชวงป่องพักตร์แล้วปักบน	ล้วนเชษฐนิลเนมมณีศรีสยาม
คุ่มหอยพลอยแพรวกแวววาม	นวลอร่ามงามรังคเนาวงวาว"

(พระอภัยมณี)

ส่วนการแต่งกายของผู้ชายก็บรรยายไว้ว่า

"ล้วนเครื่องคำสำคัญวันอาทิตย์	ตามจริตจักรารพระศาสนา
อร่ามเรืองเครื่องสำหรับประดับประดา	พระมาดาสวมสอดใส่ยอกเพชร
ทรงรองบาทชาติฝรั่งเศสทั้งงามนุบ	พระชนมมุกคุ่มดั่งแล้วสร้อยเสด็จ
กระบทรองคกุ่มกัลเม็ด	แล้วเสด็จนางจากปรางค์ทอง"

(พระอภัยมณี)

ทรงศิลป์การ พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๙๘๗

๒. หน้า ๖๑๕

๓. หน้า ๙๘๘

๓. เกี่ยวกับวิทยาการใหม่ ๆ (การแพทย์)

"ฝ่ายสุวรรณมาลีศรีสวัสดิ์
ให้หมอแก้แผลกำขามซึ่งอาบยา
เป่าน้ำมนต์จนแผลตรงแผลเจ็บ
ทั้งข้างนอกพอกยาสุรารมฤต

ถึงปรากฏครั้นเรารวดปวดอ้งสา
เอาใบคณาชุกกระดุกที่ถูพิษ
เอาเข็มเย็บปิดตรงซึ่งฝังปัก
ให้ลดเจ็บน้อยประพอกพันทาน"

(พระอภัยมณี)

๑.๒ ผลที่ได้จากเหตุการณ์สำคัญ เป็นความจรรโลงใจในการสร้างสรรค์วรรณกรรม

๑.๒.๑ สุนทรภู่พาไปแทรกไว้ในวรรณกรรมโดยตรง

การสร้างเมืองสมุทรปราการกับการสร้างเมืองใหม่ในเรื่อง

พระอภัยมณี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระราชดำริว่า ทางปากน้ำเจ้าพระยา
นั้น หากมีข้าศึกเข้ามาบุกรุกงานพระนคร ก็สามารถกระทำได้ง่าย จำเป็นต้องเตรียมป้องกัน
พระนคร เพื่อให้เป็นที่ปลอดภัยแก่พลเมือง เมืองสมุทรปราการ เดิมยังไม่มั่นคงพอที่จะรับข้าศึกได้
จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างเมืองใหม่ ณ บริเวณพื้นที่ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า "บางเจ้าพระยา"
คือตำบลปากน้ำในปัจจุบันนี้ การสร้างเมืองสมุทรปราการนี้ใช้เวลาถึง ๓ ปี จึงแล้วเสร็จ
โดยเริ่มสร้างตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๒ ในการสร้างเมืองใหม่นั้น ได้จัดสร้างป้อมขึ้นทางสองฟาก
ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ๒ ป้อม ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำมี ๔ ป้อม คือป้อมประโคนชัย ป้อมนารายณ์
ปราบศึก ป้อมปราการ และป้อมกายสิทธิ์ ฝั่งขวาได้เพิ่มป้อมเดียวคือป้อมนาควัด ตรงกลาง
แม่น้ำตรงป้อมนาควัดมีเกาะใหม่เกิดขึ้นเกาะหนึ่ง ได้จัดสร้างป้อมขึ้นชื่อป้อมผีเสื้อสมุทร

เรื่องการสร้างเมืองสมุทรปราการใหม่ในรัชกาลที่ ๒ นี้ สุนทรภู่จะเขียนไว้ใน
เรื่องพระอภัยมณี ตอนนางละเวงวันพาให้สร้างเมืองใหม่ท่าข้ามเตรียมท่าศึกกับเมืองมลิ
ถึงความว่า

"แล้วเกณฑ์ไพร่ไปตั้งวังสนาม

ก่อกำแพงแหล่งลอมปอมประจัญ

เก่งสำหรับรับแขกหัวแปดก้อย่าง

มีคนเรือก้าวรียกยติเคียน

เป็นปึกจึงสำเร็จโคเสด็จสรรพ

หนทางไกลไปแท้งเมืองลังกา

พิหารามขอบฝั่งทองถนน

มีตึกกลสูงใหญ่กระโถเวียน

เลือกอันวางในดาดมวากเขียน

ไฟแปลงเปลี่ยนปลูกสร้างสำอางตา

วังสำหรับหาสามสัพพันนา

จนถึงหาได้สามเป็นส่วนวัน"

(พระอภัยมณี)

นอกจากที่สุนทรภู่อยังบรรยายภาพเมืองใหม่ไว้ว่า

"พอเลี้ยวหลังวังใหม่เห็นไพร่พรอม

กำแพงป้อมปืนรายทั้งชายขวา"

(พระอภัยมณี)

จากข้อความที่ยกมาทั้งสองตอน พอจะสันนิษฐานได้ว่า สุนทรภู่จะกล่าวถึงการ
สร้างเมืองใหม่ในเรื่องพระอภัยมณีโดยอาศัยเรื่องการสร้างเมืองสมุทรปราการใหม่เป็นความ
จริงโดยใจ

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๔๓๐

๒
ก. หน้า ๕๒๐

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว "โปรดเกล้าฯ ให้ กรมหลวงรักษ์มณเฑียรไปทำเมืองนครเขื่อนขันธ์ เสร็จป้อมมหาสังหาร ป้อมเพชรหึง ขึ้นอีกชั้นหนึ่ง" เพื่อเตรียมการป้องกันอังกฤษ เหตุที่ทรงเตรียมการครั้งนั้น ปรากฏความในพระราชพงศาวดาร^๒ ว่า "เหตุเกิดขึ้นด้วยต้นแตร^๓ อังกฤษ ซึ่งเป็นหลวงอำมาตย์พิเศษประเทศพานิช เข้ามาตั้งค้าขายอยู่ที่กรุงเก่าก่อนนั้นเข้ามาขายดำ ๖ จักราคา ๒๐๐๐ ชั่ง เจ้าพนักงานไม้ซื่อ เห็นแตรผูกหมากขาวในหลวงกับตั้ง ถ้าเจ้าพนักงานไม้ซื่อ จะเอาเรือไปผูกไว้ที่หน้าท่าหน้า น้ำ ทรงทราบก็รักเคืองให้ไล่ต้นแตรไปเสีย ไม้ซื่ออยู่ในบ้านเมือง ต้นแตรออกไปจึงผูกอวลา^๔ จะไปฟ้องต่อคอเวอนแมนที่อังกฤษ จะให้ทำขึ้นรบเข้ามาข่มขู่ความ"

การเตรียมการป้องกันอังกฤษครั้งนั้น นอกจากเสริมป้อมทั้งสองข้างแล้ว ยังโปรดเกล้าฯ ให้ "ทำป้อมกาขึ้นที่หน้าเมืองอีก ๒ ตำบล ชื่อว่า ป้อมกางเคียน ที่เมืองสมุทรปราการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งว่าที่สมุหพระกลาโหม ลงไปทำป้อมขึ้นอีก ๒ ฟากแม่น้ำ คือป้อมกาป้อมเอราลงไป ชื่อว่าป้อมกาพิบสมุทร ป้อมนี้เสื่อสมุทรนั้นหรือเสียชั้นหนึ่ง ถึงเสื่อป้อมกาออกไป ๒ ข้าง ทำพูนป้อมหลักถนนโคลน และแสนสายโซ่ขามแม่น้ำที่หลังป้อมนี้เสื่อสมุทร ข้างมาถึงปากคลองคานตะวันออก"

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๕๓

^๒ น.ก.

^๓ ต้นแตร คือรอยเอกเขี้ยว เบอรัน

^๔ หมายถึงผู้สำเร็จราชการของอังกฤษที่เมืองสิงคโปร์

^๕ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ น.ก.

จากข้อความที่บอกมาคราวนี้ มีเรื่องน่าสนใจอยู่เรื่องหนึ่งคือลักษณะของ "ปึกกา" ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างชื่อ "ปึกกวางเคียน" และ "ปึกกาพิสมุทรา"

ในหนังสือเรื่องตำนานวัดสุทัศน์ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา กล่าวถึงการ "ทำปึกกา" ไว้ว่า

"ต่อมาถึงปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๘๔ โปรดให้กรมหลวงรักษมรสเป็นแม่กองสร้างป้อมเพิ่มเติมที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) การที่ทำนั้นคือ

เสริมป้อมมหาสังหารและป้อมเพชรทั้งชั้นนอกชั้น ๑

ทำป้อมปึกกาชั้นที่หน้าเมือง ๒ สาย เรียกว่า ปึกกวางเคียน

โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังลงไปสร้างป้อมเพิ่มเติมขึ้นที่เมืองสมุทรปราการ คือ ทำป้อมปึกกาต่อป้อมนารายณ์ลงไป เรียกว่า ปึกกาพิสมุทรา"

จากข้อความนี้ทำให้เข้าใจชัดเจนขึ้นว่าการ "ทำปึกกา" ซึ่งปรากฏในพงศาวดาร คือการสร้าง "ป้อมปึกกา" นั้นเอง

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายความหมายของคำว่า "ปึกกา" ไว้ว่า "หมายถึงรูปกองทัพทั้งป้อมของชาวกองซ้ายคล้ายปึกกา" ฉะนั้นเมื่อที่เรียกว่าป้อมปึกกา น่าจะหมายถึงป้อมที่สร้างให้มีปึกซ้ายและปึกขวานั้นเอง ทั้งนี้ข้อความอธิบายการปรับปรุงป้อมนี้ได้อีกสมุทรา

กรมศิลปากร ตำนานวัดสุทัศน์ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา หน้า ๕๖

๒ ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๘๓ หน้า ๒๐๑

ในสมัยเดียวกันกล่าวว่า "ป้อมผีเสื้อสมุทรกลางน้ำนั้นเดิมทำเป็น ๒ ชั้น ให้อริขึ้นบนเสียชั้น
แต่สร้างป้อมกาขยายป้อมออกไปทั้งสองข้าง"

จะเห็นได้ว่าป้อมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างหรือปรับปรุง
ของเดิมขึ้น มักจะทำเป็นรูปป้อมกา เนื่องจากเป็นการเตรียมการป้องกันประเทศในลักษณะ
ของการตั้งรับ สมดังพิสัยข้อความอธิบายเรื่องการจัดทำเป็นรูปป้อมกาไว้ในหนังสือทำราชพิธี
สงครามเก่ากลอน ว่า

"ตะปู้วิ่งกายแบ่งปัน ไพร่พลชั้นชั้นโค สำหรับไปกายหนี ตรึงกายกันไพร่
ไรบุญมีเบื้องหน้า ตั้งแตรบฆ่าศึก อ้ายเบาศรีกรองการ ป้อมกาขยายขวา"

ข้อความนี้แสดงว่า การตั้งค่ายเพื่อเตรียมรับการบุกของข้าศึกนั้นโปรดให้ทำเป็น
รูปป้อมกา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างป้อมที่เมืองสมุทรปราการและ
นครเขื่อนขันธ์ อันเป็นปากน้ำสำคัญเป็นรูปป้อมกาเพื่อเตรียมการป้องกันอังกฤษในครั้งนั้น

สุนทรภู่จะนำเรื่องการเตรียมการเตรียมการป้องกันอังกฤษที่เมืองสมุทรปราการ
ไปแทรกไว้ในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณี ตอนศรีสุวรรณท้าวท้าวอุเทน โดยกล่าวถึงการ
เตรียมการป้องกันเมืองมัจฉาว่า

"ที่ปากน้ำสำคัญอยู่แห่งหนึ่ง เอาไข่มุกมาผูกรักษา
ให้ลากปืนป้อมฝรั่งขึ้นจังกา คอยยิงข้าศึกให้บรรลัยตาย"

(พระอภัยมณี)

กรมศิลปากร ตำนานวัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงสถาปนา หน้า ๕๖

๒ ศิริธรรมาธิราช, เจ้าพระยา การราชพิธีสงครามเก่ากลอน หน้า ๓๖

๓ กรมศิลปากร พระอภัยมณีเก่ากลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๗๕

เหตุการณในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกตอนหนึ่ง ที่สุนทรภู่พาไป
แทรกไว้ในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีคือ การคอเรือปากปลาร้าขึ้นไว้ใช้ในราชการสงคราม

การคอเรือปากปลาร้าขึ้นเป็นทีเลื่องลือมาก เพราะเป็นเรือที่เจ้าพระยามนตรี-
ธรรมาธิบดีคิดขึ้นเป็นคนแรก เรือชนิดนี้ทำหัวเรือเป็นปากปลาร้า ตั้งปืนใหญ่ยิงออกทางปากเรือ
นั้นได้ ปืนที่ตั้งสำหรับยิงในเรือดังกล่าวนี้เรียกกันว่า ปืนปากปลาร้า นับเป็นอาวุธชนิดหนึ่งเรือ
ตามแนวคิดของเจ้าพระยามนตรีธรรมาธิ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดปราน
มาก

สาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามนตรี-
ธรรมาธิบดีคอเรือปากปลาร้าขึ้นครั้งนั้น สืบเนื่องมาจากการปราบปรามเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์
ในปี ๒๓๖๘ โดยก่อนที่เจ้าพระยาราชสุภาวดีจะจับเจ้าอนุวงศ์ได้นั้น ได้จับขุนที่เกลียดการะ
เจ้าอนุวงศ์มาเสียเกือบ ๕๐ คน เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริ
ว่า เมื่อกองทัพฝ่ายไทยไปมาฉวยเป็นจำนวนมาก เจ้าเวียงจันทน์มีความโกรธแค้นอยู่จะไวใจ
ทางทะเลมิได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามนตรีธรรมาธิบดีคอเรือปากปลาร้าขึ้นดังกล่าวแล้ว
เพราะเรือปากปลาร้าสามารถนำไปใช้ในการรบได้ทั้งในคลองและในทะเล พระราชดำรินี้ปรากฏ
อยู่ในพระราชพงศาวดาร อย่างชัดเจน

สุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณี ให้กองทัพเรือของศรีสุวรรณมีเรือปากปลาร้าด้วย ความว่า

"พวกกองนำลำทรงศรีสุวรรณ
เขาเล่นมาดาเราเล่นไปมั่ง
ทอดสมอรอเรียงอยู่เขียงนี้
แล้วยิงปืนปากปลาร้าตั้งทุ่นทุก
ทอดสมอรอหมดแล้วดลใบ

ขึ้นมาทันเก็กกาจึงพาที
จะคับตั้งเก็กกาใจไม่ทอดี
ดูทางที่ลำทางจะอย่างไร
ดูลูกตลกกับเขียงทวนไถ
กำนันใหญ่อยู่กลางขวางคงคา"

(พระอภัยมณี)

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๘๕

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๒๗๗

๑.๒.๒ สุนทรภู่ไปแทรกไว้ในวรรณกรรมโดยทางอ้อม

ผลที่ได้จากสงครามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สงครามเก้าทัพในรัชกาลที่ ๑ และการปราบขบถเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ในรัชกาลที่ ๓ น่าจะมีอิทธิพลในด้านเป็นความจริงใจให้สุนทรภู่สร้างวรรณกรรมบางประการ เช่น อิทธิพลจากวีรกรรมในสงคราม เป็นต้น

วิทยุ ศีวะศรียานนท์ กล่าวว่า "การกระทำอันกล้าหาญของวีรบุรุษหรือวีรสตรี แม้จะเป็นชนชาติอื่นเป็นความจริงใจให้ก่อสร้างวรรณกรรมนั้นเพื่อสรรเสริญ ยิ่งเป็นการกระทำของวีรบุรุษหรือวีรสตรีชาติเดียวกัน ก็จะเป็นที่ขบใจ ก็นั่นใจ หลายเท่าตัวคุณวรรณกรรมของชาติต่าง ๆ จึงเต็มไปด้วยคำประพันธ์ที่สรรเสริญความกล้าหาญ ความทนงองอาจ และความมีกบิ่น มีน้ำคือน้ำทนของบรรพบุรุษแห่งตน"

วรรณกรรมไทยที่บันทึกการกระทำอันกล้าหาญของบรรพบุรุษไว้โดยลักษณะดังกล่าว มีหลายเรื่องด้วยกัน อาทิเช่น ลิลิตตะเลงพ่าย พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส นารีเรื่อนาม พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

เมื่อสุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่จะนำเรื่องราวของวีรกรรมในยุคนั้นมาใส่ไว้ในเรื่องที่เขาแต่งด้วย ดังที่ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร สันนิษฐานว่า "สุนทรภู่คงนำเอาเรื่องราวของวีรกรรมมาประกอบลักษณะและบทบาทของตัวละครหญิงในเรื่อง"

วิทยุ ศีวะศรียานนท์ "วรรณคดีคืออะไร" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า ๙

๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี : การศึกษาในแง่วรรณคดีวิจารณ์

เกี่ยวกับลักษณะและบทบาทของตัวละครหญิงในเรื่องพระอภัยมณีนั้น จะเห็นได้ว่า ทั้งนางสุวรรณมาลี นางละเวงวันฟ้า นางเสาวคนธ์ และตัวละครอื่น ๆ ล้วนมีฝีมือในการรบ มีปัญญาเฉลียวฉลาด ที่สำคัญที่สุดคือความเป็นผู้นำ สามารถควบคุม ปกครอง และตัดสินใจ แทนคนอื่น ๆ ได้ ลักษณะที่เป็นผู้นำอย่างแท้จริงนี้ ไม่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ แม้จะมีผู้หญิงมาเกี่ยวข้องกับ การรบ แต่ก็เป็น การรบเมื่อจวนตัวหรือเมื่อจำเป็น แต่ไม่มีการกล่าวถึง การปกครองคนจำนวนมาก หรือการนำทัพเหมือนดังที่ปรากฏอยู่ในเรื่องนี้ สุนทรภู่จะได้ ความคิดหรือความจรรโลงใจส่วนหนึ่งจากบทบาทของวีรสตรีในประวัติศาสตร์สมัยนั้น คือ ท้าวเทพกษัตรี ท้าวศรีสุนทร และท้าวสุรนารี

โลกลาวในตอนต้นแล้วาสุนทรภู่เรื่องราวจากสงครามเก้าทัพและการปราบชนก เจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์มากล่าวไว้ในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีหลายตอน ฉะนั้นเรื่องราวของท้าวเทพกษัตรี ท้าวศรีสุนทร ที่เกิดไฟรบพลต่อสู้กับพม่าจนพม่าหมดเสบียงอาหารต้องยกทัพ กลับไป ทำให้เมืองถาวรรอดพ้นจากเงื้อมมือชาศึกเมื่อครั้งสงครามเก้าทัพก็ เรื่องราวการต่อสู้ของกรวยกรวาชราชธิดาซึ่งมีคุณหญิงโมเป็นหัวหน้า กับกองทัพชนกเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ ในรัชกาลที่ ๓ ก็ดี ล้วนเป็นวีรกรรมที่น่าจะเป็นความจรรโลงใจให้สุนทรภู่ สร้างลักษณะหรือกำหนดบทบาทของตัวละครหญิงในวรรณกรรมในลักษณะดังกล่าว อาทิเช่น

๑. เมื่อกล่าวถึงนางสุวรรณมาลีว่ามีความรู้ เกี่ยวกับการสงครามเป็นนักรบ จากความต่อไปนี้

นางสุวรรณมาลีกล่าวกับสินสมุทรว่า
"จึงว่าแม่เป็นหญิงก็จริงอยู่
จะไปคอยช่วยกันรบกับลูกยา

แต่ใครกล่อก่อก่อกันหนา
จะมอบหมายระอภัยทำไม"

คอนนางสุวรรณมาลีก็ออกมาส่งความกับอุตุเรน ความว่า

"ฝ่ายพระอนุชิตีเห็นด้วย
ให้รักษาหน้าต่อน้ำพล

กลับกลบเข้ามาใกล้โศก
คอยประจัญองอาวุธยุทธรณา"

คอนอุตุเรนก็เมืองผลิก นางสุวรรณมาลีก็ออกมาสู่รบ ถึงความว่า

"ส่วนสุวรรณมาลีศรีสมร
จึงขับไพร่ไหลตมเตียบหากทราย

เป็นทัพแค้นประสมอาวุธหมาย
แล้วจุกสายธนูใหญ่จุกไฟโพรง"

๒. แสดงความเกลียดชัง การหาญของผู้หญิงในการสงคราม เช่น
จากคำกล่าวของนางวาลี ว่า

"ข้าจะรับเจ้าท้าวถึงหล
ถวายแลกกลโขนจอนคิณอนัน"

หรือคำกล่าวของนางสุวรรณมาลี ว่า

"จึงทูลว่าข้าจะรับเป็นพี่
ถวายเมื่อนางวาลีประสวหญิง"

กรมศิลปากร พระอภัยมณี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓๐๓

๒. ก. หน้า ๔๙

๓. ก. หน้า ๔๐๖

๔. น.ก.

นอกจากนี้ยังมีถ้อยคำซึ่งแสดงความเห็นผู้นำในการสู้รบของนางสุวรรณมาลี ความว่า

"นางกุ๊กกิ๊กก็เห็นหนักแน่น	ไม่ทศแทนถึงขนาดจะอาญา
คำวิภาษนางกษัตริย์มาจัดการ	จะคำนานทัพหลวงทะเลวงพัน
ทั้งพลโล่โตมรศรกำซาบ	ทหารค่ายสองเล่มสวนเขมร
กับทวนทองกองหน้าทั้งห้าพัน	ช้างนำมียกกลางนั้นหรรษา
เบิกประตูพรูพรูออกคองคัม	เขาคู้เมืองลยาไม่ลาถอย
เที่ยวลุยไล่ไพร่นายตายไม่น้อย	ทั้งกองร้อยรวมกับเขาค้นแห่ง"

นอกจากสุนทรภู่จะแสดงความฉลาด กลาหาญของตัวละครหญิงที่เป็นผู้นำในการรบแล้ว สุนทรภู่ยังกล่าวถึงความกล้าหาญของหญิงไว้ในหลายตอน เช่น

ตอนนางละเวงวันเพ็ญ ชมนางรำภาสะพริ้ว ๑

"นางทรงพึงสรว เสริญว่าเกินหญิง ชนนี้ยิ่งเสียดกว่าชายนายทหาร" ๒

หรือตอนขุนนาง เมืองลังกาพูลนางละเวงวันเพ็ญ ๑

"หญิงมลิก็กล้าเสียดกว่าชาย" ๓

กรมศิลปากร พระอภัยมณีทำกลอนของสุนทรภู่ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๔๑๗

๒ ๑ หน้า ๔๘๕

๓ ๑ หน้า ๔๒๓

นอกจากนี้ยังบรรยายความตอนชาวเมืองเล็กเตรียมรับศึกเมืองลังกา ว่า

"ฝ่ายหญิงชายชาวพหลพลลิก อีกทัพแห่งนายหงษายชวา
ก็อหวนง้าวท้าวแหวนแสนสาครา แล้วผูกมาพระที่นั่งบัลลังครา"

แสดงว่ามีหญิงออกมาทำสงครามด้วย

ตัวอย่างจากวรรณกรรมยังผู้เขียนยกมาประกอบนี้ แม้จะมีกล่าวถึง การกระทำอันกล้าหาญของวีรสตรี หรือคนไทยผู้กล้าหาญออกมาตรง ๆ แต่เนื้อความก็บ่งให้ทราบว่า ตัวละครเหล่านั้น คือตัวแทนของวีรสตรีและผู้กล้าหาญซึ่งเป็นคนไทยทั้งหลายที่ช่วยกันป้องกันบ้านเมืองไทยจากเงื้อมมือของชาติก เป็นสัญลักษณ์แห่งความกล้าหาญของคนไทยในสมัยนั้นอย่างไม่ต้องสงสัย

ส่วนพระจะกำหนดบทบาทของสตรีในเรื่องพระอภัยมณีให้มีความเฉลียวฉลาด รอบรู้ กล้าหาญ เป็นผู้นำในการทำสงครามทั้งกล่าวแล้วก็ตาม ผู้หญิงก็มีโคละทั้งลักษณะและบทบาทอันแท้จริงของสตรี ก็จะได้เห็นได้จากสุนทรภู่สร้างนางเกษราให้เป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิงที่เป็นแม่ศรีเรือน มีความอ่อนโยน ละมุนละไม ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการสู้รบเลย เป็นต้น

๒. การกระทำซึ่งเป็นงานสำคัญของชาติ

๒.๑ สุนทรภู่ไปแสดงไว้ในวรรณกรรมไทยทรง

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น ไทยต้องทำสงครามขึ้นได้กับพม่าอยู่เกือบตลอดรัชกาล แม้พระองค์จะทรงมีพระราชภาระในการป้องกันประเทศให้รอดพ้นจากชาติภายนอกมากเพียงใด ก็มีโคละเลยการใหญ่ ทำนุบำรุง วัฒนธรรม และชนบทประเพณีของชาติ อันเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องการฟื้นฟูวัฒนธรรม
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไว้ว่า "ทรงแบ่งการฟื้นฟูออกเป็นสามแผนกคือ
ทางพระธรรม ทางกฎหมาย และทางศิลปะ" ทางศิลปะนี้ทรงสนพระทัยทั้งการก่อสร้างและ
วรรณคดี

ในทางวรรณคดีนั้น พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงเป็นอันมาก ทรงเป็นประมุขแห่งกวี
โปรดให้ราชบัณฑิตแต่งหนังสือขึ้นไว้สำหรับพระนคร ส่วนพระองค์เองก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์
เรื่องต่าง ๆ ไว้หลายเรื่อง

ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเอาเป็นพระราชธุระชวนชาว
สร้างหนังสือต่าง ๆ ขึ้นเพื่อประโยชน์สำหรับพระนครนั้น มีทั้งการรวบรวมของเก่า แต่งขึ้นใหม่
และแปลจากภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะการแปลหนังสือจากภาษาต่างประเทศ คือการ
แปลหนังสือพงศาวดารจีน และพงศาวดารมอญนั้น ปรากฏในรัชสมัยของพระองค์เป็นครั้งแรก

หนังสือพงศาวดารจีนที่แปลในรัชกาลที่ ๑ ที่สำคัญมี ๒ เรื่อง คือ ไซฮัน และสามก๊ก
เรื่องไซฮันนั้น กรมพระราชวังหลังทรงอำนวยการแปล และเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้
อำนวยการแปลเรื่องสามก๊ก หนังสือพงศาวดารจีนทั้งสองเรื่องนี้มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์
วรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่อยู่หลายประการ อาทิเช่น เนื้อเรื่อง การบรรยาย
เหตุการณ์ในเรื่องและการสร้างตัวละคร

๑. เกี่ยวกับเนื้อเรื่อง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีรับสั่งไว้ใน "คำอธิบาย
ว่าด้วยเรื่องพระอภัยมณี" ตอนหนึ่งว่า "การที่สุนทรภู่คิดให้พระอภัยมณีทำนาถุการ เป้ามิแปลกกับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าสุวิทย์ เทวา ๑๔๕

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "อธิบายว่าด้วยเรื่อง
พระอภัยมณี" พระอภัยมณีคำกรอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เทวา ๒๒

วิบุรุษในหนังสือเรื่องอื่น ๆ นั้น มีเล่ามาอยู่ในพงศาวดารจีนเรื่องไซฮั่น" หรือ "ที่ขุนทรภู
สมมุติให้วีรบุรุษท่านนายคตของนั้น ก็มีเล่ามาอยู่ในเรื่องไซฮั่นเหมือนกัน"

หลักฐานจากวรรณกรรมที่แสดงว่าสุนทรภู่นำเรื่องราวจากพงศาวดารจีนเรื่องไซฮั่นมา
แทรกไว้ในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณี คือ

๑.๑ เรื่องอาณภาพของเสียดิน

✓ จากเรื่องไซฮั่น เคี้ยวเคี้ยวเอื้องให้คนอื่นฟังว่า

"เมื่อข้าพเจ้าเที่ยวไปทางเหนือ พบผู้เฒ่าคนหนึ่งรำนานๆ เป่าแก้ว ถ้าผู้ใดได้ยิน
เสียงนี้แล้วให้คิดสอโขน ถึงมาทราว่าผู้ใดนำใจกระด้างกระทุ้งเหล็กและศิลา ก็มีอาจะแข็งขึ้น
อยู่ได้"

สุนทรภู่ไปแต่งไว้ในเรื่องพระอภัยมณี ว่า

"อาจารย์หนึ่งรำนานในการปี	ทั้งดีกลีเล่นเสนาะเพราะรักหนา
<u>ผู้ใดฟังวังเวงในวิญญา</u>	<u>เคลิมนิทรากอภัยคงวายปราน"</u> ^๓ X

"ถึงมนุษย์ครุฑาเทวราช	จุดบาทกลางป่าพนาสีนที
<u>แม้เราเป่าไปให้ได้ยิน</u>	<u>ก็สุดดั้นโศกโศกโศกธา</u>
<u>ให้ใจอ่อนแอจนหลับลืมสติ</u>	<u>อันลัทธิภวนครีคณิกหนา"</u> ^๔ X

(พระอภัยมณี)

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "อธิบายว่าด้วยเรื่อง
พระอภัยมณี" พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๖๖

๒ กรมศิลปากร พงศาวดารจีนเรื่องไซฮั่น หน้า ๔๓๕ - ๔๔๐

๓ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓

๔ ก. หน้า ๑๒

จะเห็นได้ว่า สุนทรภู่เสริมแต่งเรื่องออกไป คือเห็นอำนาจของเสียงปี่ให้มากขึ้นกว่าเดิม

๑.๒ เกี่ยวกับเพลงปี่

เพลงปี่ของเคียวเหลียง มีความตอนต่อไปว่า

"เดือนยี่ฤดูหนาว น้ำค้างตกเย็นไปทั่วทิศ จะคู่ฟ้าคู่สูง แม่น้ำก็กว้าง
ฤดูนั้นทั้งปวงได้ความเวทนา นึกจากบ้านเมืองมาท่องเที่ยวที่ไกลนั้น บิคำมารดาและบุตรภรรยา
อยู่ภายหลังก็ทนคอยอยู่แล้ว ถ้ามีเรื่องส่วนไหนก็จะถึงร่ำร้างไว้ ไม่มีผู้ใดจะทำ เพื่อนบ้าน
ที่เขาไม่คงไปพักอยู่พรักพร้อมกัน ก็จะอนุสรณ์กันเล่นเป็นเล่น นาสงสารผู้จากบ้านของมา
หลายปีนั้น บิคำมารดาเกษราอยู่ป่วยเจ็บลมตายเสีย หาได้เห็นไปบิคำมารดาไม่ และ
ตัวเราต้องมาทำที่ไกลอยู่ละ ถ้าเจ็บป่วยลมตายลงก็จะถึงอยู่กลางคืนแต่คนเดียว บุตรภรรยา
และญาติพี่น้องก็ไปปรนนิบัติรักษากัน เป็นมีหาญาติมิได้ ถ้าแรงตัวออกบวชครั้งใดก็มีแต่พาพันกัน
กระตุกและเบียดแค้นแค้นลงทุกครั้ง กุสสังเขตนั้น ทานทั้งปวงก็เป็นมุนย มีสติปัญญาอยู่ทุกคน
แรงคิดเอาตัวออกไปหาของของตัวเกิด ทานไม่ว่าหรือมันก็เป็นสัตว์เดือบรรณ ถ้าผู้ใดพาไป
จากโรงและมิได้ผูกติดกันไว้ ก็ยอมกลับคืนมาตนที่อยู่ของตัว อันประเพณีมุนย ถ้าจะเจ็บป่วย
ลมตาย ก็ยอมให้บุตรหลานของของตัวพร้อมบิคำมารดาและญาติพี่น้องจึงจะดี"

สุนทรภู่บรรยายความในเพลงปี่ของพระอภัยมณีไว้ว่า

"พระโขนงทวนศรด้วยเพลงวังเวงจิก	ให้คนกึกถึงถิ่นถวิลหวัง
ว่าจากเรือนเหมื่อนนกที่จากรัง	อยู่ข้างหลังก็จะแลทะแสงคอย
ถึงยามคำยาของจะร้องไห้	รำพึงไร้อุตญจนาทนละพอย
โอยยามคึกคาวเคลื่อนไหวเคลื่อนที่คล้อย	น้ำค้างหยดย้อยเป็นเจ้าพ่อนพร
หนาวอารมณ์แฉลบเรื่อยเฉื่อยเฉื่อยตาม	ระรวยรินรินรินกลิ่นเกสร
แสนส่งสารมานเรื่อยเปื่อยเพื่อยเพื่อย	จะอารมณ์องวางอยู่วังเวง"

(พระอภัยมณี)

๑.๓ เรื่องคุณวิเศษของกระบอง

จากเรื่องไซฮัน แสดงคุณวิเศษของกระบองไว้ว่า

"พระเจ้าเอกပါธองขึ้นมาเขารบกับกิมทิม โลกว่าได้หลายเพลง พระเจ้าเอกปาธอง
หนีบทวนไว้ หนีบทบองเข็ดคักโลกวนถูกบาชายตกมาลง ทหารป้องกันพาโลกว่าไปได้ กิเห็น
เห็นดังนั้น ก็รีบมาหนีไป พระเจ้าเอกปาธองไม่คิดตาม รีบหนีไปได้ทางประมาณห้าสิบเส้น
ไม่เห็นตัวช่าคัก เห็นแต่ลูกเกาทัณฑ์เพียงมาดถูกทหารล้อมตายหลายพัน เหลือทหารอยู่แต่พันหนึ่ง
จิวนทวนดอดติดตามพระเจ้าเอกปาธอง ถูกลูกเกาทัณฑ์สาดแทง และตัวพระเจ้าเอกปาธอง
นั้น ชำนาญในเพลงตะบองไม่มีผู้ใดเสมอ จึงไม่ถูกลูกเกาทัณฑ์"

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๕๒๕

๒ กรมศิลปากร พงศาวดารจีนเรื่องไซฮัน หน้า ๓๕๖

สุนทรภู่แสดงคุณวิเศษของพระบองไว้เหมือนกันในเรื่องพระอภัยมณี จากความว่า

"อาจารย์หนึ่งชำนาญในการบุท
ว่ากระบองป้องกันกายสกนธ์
ถึงอาจารย์มากังหาฟัน
รักษาเนื้อให้ทองคนสาครา"
 (พระอภัยมณี)

๒. การบรรยายเหตุการณ์ในเรื่อง

เมื่อพิจารณาถึงการทำศึกระหว่างตัวละครในเรื่องพระอภัยมณี พบว่าเป็นการ
 สุ่มทางทะเลเป็นส่วนใหญ่ และการสู้รบครั้งสำคัญที่มีผลต่อการสงครามในเรื่องพระอภัยมณี
 ยึดเยื่อออกไปนั้น เห็นจะใกล้เคียง คณอุตรเรนยกทัพไปตีเมืองฉลิก จนอุตรเรนต้องเสียทัพ
 ถูกจับได้ ส่วนเจ้าฉลิกก็ถูกอุตรเรนพาตัวกลับไปด้วย

สุนทรภู่บรรยายเหตุการณ์การทำศึกในครั้งนี้ไว้อย่างพิสดาร เริ่มตั้งแต่นางวาลีวางอุบาย
 เฝ้าทัพเรือของอุตรเรน จนถึงทัพเมืองฉลิกแตก มีเนื้อความที่บรรยายการสู้รบครั้งนั้น
 คล้ายคลึงกับเรื่องสามก๊ก ตอนโจโฉแตกทัพเรือหลายอย่าง สุนทรภู่จะได้อ่านพงศาวดารจีน
 เรื่องนี้ก่อนที่จะแต่งเรื่องพระอภัยมณีตอนอุตรเรนตีเมืองฉลิกเป็นแน่

วรรณกรรมเรื่องสามก๊ก บรรยายเหตุการณ์ตอนที่โจโฉแตกทัพเรือโจโฉ ไว้ว่า

"อุบถกายไฉนเสียงประหัตดังญาดังนั้นจึงไปทรงสัญญาขึ้นพลมสลัดพันพันนักมา
เรือทั้งยี่สิบลำชักใบแฉกตามลมเข้าไปจุกเพลิงขึ้น แลประกายเข้าไปปะเรือนานกองทัพ
โจโฉ"

๑. กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓

๒. กรมศิลปากร สามก๊ก เล่ม ๑ หน้า ๕๗๘ - ๕๗๙

จากวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีตอนนางวาลีวางอุบายตีทัพสุพรรณิการ์
ไว้ดังต่อไปนี้

"ส่วนสุวรรณมาลีศรีวิสมร
จึงขับไพร่ไหลอมเลียบหาดทราย
ปลุกกำปั่นหันกลับทัพปะทะ
นางวาลีอยู่ที่ห้องทองพระโรง

เป็นทัพซ่อนสมุทสมออารมณ์หมาย
แล้วชักสายสมอใหญ่จุกไฟโพลง
ลวนเกาะกะปะกั้แคว้นโขมง
เห็นเพลิงโพลงพลอยให้เป็นใหญ่ยิ่ง"

(พระอภัยมณี)

ความอีกตอนหนึ่งจากเรื่องสามก๊ก พรรณนาสภาพกองทัพเรือของโจโฉตอนถูกไฟเผา
ไว้ว่า

"ฝ่ายทหารโจโฉ เห็นเพลิงถึกขึ้น ณ เรือขนาน ก็ชวนกันสากน้ำดับเพลิงเป็นอลหม่าน
แคววลมพัดกล่ามกั้ ครั้นจะแก้ไขก็ชักสายด้วยโซ่แล้วสายนั้นก็รั้งไว้เป็นมั่นคง เพลิงก็ยิ่งไหม้
ลามขึ้น ฝ่ายอุบายจึงพาทหารประมาณเก้าคนรีบลงเรือเร็วรีบเข้าไป ทหารจะขับโจโฉ
ฆ่าเสีย ขณะนั้นโจโฉแวงกระบี่เร่งให้ทหารดับเพลิง เพลิงยิ่งก็ลามมากขึ้น ทหารทั้งปวง
ทมิฬโง่ก็วิ่งวุ่นวายไป โจโฉจึงร้องให้เอาเรือเล็ก ๆ ถายกขึ้นบก ก็รีบแล่นไปเห็น
ค่ายบนบกนั้นเพลิงไหม้ขึ้นหลายค่ายก็ยิ่งตกใจหนัก ครั้นเพลิงไหม้มาถึงเรือขนานซึ่งโจโฉอยู่
พอเดียวเลี้ยวเอาเรือเข้ามาจับ โจโฉก็ลงเรือจะหนีเสีย"

ส่วนทรูพรรณนาความซุ่มซ่อนของกองทัพเรือสุพรรณิการ์ตอนถูกไฟไหม้ไว้ว่า

"นางวาลีอยู่ที่ห้องทองพระโรง	เห็นเพลิงโพลงพลอยให้เป็นใหญ่ยิ่ง
แล้วยกออกนอกกำแพงไคแห่งทัพ	มีทันรับรบผู้เสียผู้หญิง
บ้างสมทนายนายไพร่ตกใจจริง	กระเจิงวิ่งเวียกวนด้วยจิตใจ

กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๔๘

กรมศิลปากร สามก๊ก เล่ม ๑ หน้า ๕๘๕

จะลงเรือเชือกเพลิงก็โผล่มาอยู่
ข้างลงน้ำคำกันจนบรรลือ

เหลาทหาร เห็นใบไม้ที่อาศัย
ชาวเมืองไล่จับกุมละบลอน"^๑
(พระอภัยมณี)

เมื่อนำความที่พรรณนาภาพการ รบทางเรือจากวรรณกรรมทั้งสอง เรื่องมาเปรียบเทียบ
กันแล้ว ก็กล่าวได้ว่าสุนทรภู่จะนำเอาความจากเรื่องสามก๊กมาแต่ง เรื่องพระอภัยมณีตอนนี้

๓. การสร้างตัวละคร

วรรณกรรมที่แปลจากพงศาวดารจีนคือเรื่องหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์
วรรณกรรมของสุนทรภู่ คือเรื่องเลียบกกก

เรื่องเลียบกกกนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีรับสั่งเรื่อง
ระยะเวลาที่แปลไว้เป็นสองนัย คือ ใน "ตำนานเรื่องสามก๊ก"^๒ รับสั่งว่าแปลในรัชกาลที่ ๒
แต่จากพระนิพนธ์ "คำอธิบายด้วยเรื่องพระอภัยมณี"^๓ ว่าแปลในรัชกาลที่ ๑ ผู้เขียนจึงนำเรื่อง
เลียบกกกมาศึกษาประกอบเรื่องการสร้างตัวละครในเรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่

เมื่อสุนทรภู่สร้างนางวาดตัวละครสำคัญคนหนึ่งในเรื่องพระอภัยมณี นั้น ก็น่าจะได้เอา
มาจากลักษณะของนางจหงลิ้มในเรื่องเลียบกกก นางจหงลิ้มนี้เมื่อขณะถึงพิภพธนาไฉวว่า

"นางจหงลิ้มคนนี้ มีสติปัญญาเฉียบแหลมมาก แตรูปร่างนั้นก็ดี จักหุดวง จมูกขาว

^๑ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๔๐๕

^๒ กรมศิลปากร "ตำนานเรื่องสามก๊ก" สามก๊ก เล่ม ๑ หน้า ๑๔

^๓ กรมศิลปากร "อธิบายด้วยเรื่องพระอภัยมณี" พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

หน้ามากใหญ่ คอสั้น เท้าโต มือโต นิ้วมือนั้นยาว ทั้งสูงทั้งใหญ่ สีสักกะเหมือนทาหมึก
bungkang-geng-gea ใสได้ซำดัก"

ตอนนางจหงเหล่นไปหาอุบของ กล่าวว่

"ข้าพเจ้าชื่อนั้น แฉ่งหลี่ อยู่มาอยู่เย็น แฉ่งเมืองใจ อายุสักสี่สิบปียังไม่มัว
ก็อยู่จะใครไก่อ้ว แฉ่งรายผู้ใดเขาไม่ชอบใจ วันนี้ไก่อ้นเสียงตัวร้องฮัดฮัด จึงรู้ว่าอุบของ
พาภรรยาออกมาเล่นบ้านใหม่ เราจึงจะมายอมตัวอยู่กับอุบของ จะขอเป็นเมียหลวง"

สุนทรภะพรรณาลักษณะของนางวาลีไว้ว่า

"อยู่ภายหลังยังมีสตรีหนึ่ง	อายุถึงสามสิบสี่ยังไม่มัว
ชื่อนั้นชื่อเนตเนตลำนว	รูปก็สวยงามไม่ขาดยัด
ทั้งกายาหางามไม่พบเห็น	หน้านั้นเหมือนรอยยิ้มแต่แฉด
เป็นกำพรามาแต่หล่อนยังอ่อนแอ	โคพังแกคายายอยู่ปลายนา"

หรือ

"เหมือนคลาหนาๆเหมือนปรุหมิง ญแลคังกะใครนำคำมิกหมี่"

เมื่อได้เฝ้าพระอภัยมณี นางวาลีพูดความประสงค์ของตนว่า

"ควยเปลี่ยวใจไม่มีที่จะเห็น จะขอเป็นองค์พระมเหสี"

๑ คลังวิทยา เลียบกนก ฉบับโรงพิมพ์ไท เล่ม ๓ หน้า ๒๓๐

๒ ญ. หน้า ๒๓๑

๓ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓๔๔

๔ ญ. หน้า ๓๔๓

๕ ญ. หน้า ๓๔๔

นางจงหลินนั้นเป็นหญิงที่มีปัญญาหลักแหลม มีความรู้โดยพิจารณาจากความที่นาง
ไขปริศนาที่นางท้าวใหญ่ของทั้งว่

"ข้าพเจ้า เบี้ยวปากขยับคางยเห็นวาทานทั้งแกว่กนพูดไม่จริง ข้าพเจ้ายังพินัน
เห็นว่าท่านพอใจเสพสุราวิเวกนัก แล้วเพิกเพิดนุ่งทองด้วยสกริ ข้าพเจ้าออกเขาและ
ขั้ว เห็นวาทานนางเหล่านี้น่ามีกตัญญูไม่ ท่านรูปเลี้ยงเฉียบเปล้า มิได้โอบอ้อมเอาประชาราณ
ซึ่งข้าพเจ้ารูงว่ไต่ใจ เพราะเห็นวาทานทั้งบานทั้งเมืองมาเพียวเล่นสนุกอยู่ในป่า ไม่ช้
บานเท่าใดก็จะเกิดจลาจลขึ้นในเมือง"

นอกจากสุนทรภู่จะสร้างนางวาลีให้มีรูปร่างหน้าตาดีเยี่ยม มีความทะเยอทะยานไปสูง
จนเคียวกับนางจงหลินแล้ว สุนทรภู่ยังสร้างในนางวาลีมีคุณสมบัติเหมือนนางจงหลินอีก
ประการหนึ่งคือ ความรอบรู้ เฉลียวฉลาด ถึงความว่

"เป็นเรือดพรหมความรูของยูเฝ้า	แตกอนเภาเคียวรอนานนักหนา
เป็นเมรกกกตกคอกันมา	นางอุคสาห์เรียนเลาจนเข้าใจ
ถูกรูปฟ้าฟ้ากินจำแวงเกร	ทั้งไทรเพพพิศัมภีร์ไสย
กรับเจนแจ่งเกล้งเอาเข้าเผาไฟ	มิให้ใครพบปะพระคัมภีร์
ถึงหนานาฟ้าฝนจะชุกแล้ง	ช่วยบอกแจ้งคายายไหยายที
จมิไถยลคนดิอนางวาลี	เป็นหมวกก็ดูแลสุใจ" ^๒

(พระอภัยมณี)

^๑ กลังวิทยา เลียกกก ฉบับโรงพิมพ์ไท หน้า ๒๓๑ - ๒๓๒

^๒ กรมศิลปากร พระอภัยมณีคำกลอน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๓๔๔

นอกจากนี้ลักษณะที่นางวาลีไปขอเฝ้าพระอภัยมณี และพระอภัยมณีทรงชมเลียบนางวาลี ก็เป็นลักษณะเดียวกับที่อุยออง ชุมเลียบนางจงหลี่ดู

จึงกล่าวได้ว่าสุนทรภู่อ้างนางวาลีขึ้นโดยเอื้อมแบบนางจงหลี่ดู ในพงศาวดารจีนเรื่องเลียดก๊ก แสดงถึงอิทธิพลของพงศาวดารจีนที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู่อีกประการหนึ่ง

การแปลพงศาวดารจีนเป็นภาษาไทยนั้น เริ่มขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หรือในรัชกาลของสุนทรภู่นั้นเอง นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในวรรณกรรม พงศาวดารจีนที่แปลเป็นภาษาไทยในยุคนี้ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ฉะนั้นการฟื้นฟูวรรณกรรมในรัชกาลที่ ๑ โดยเฉพาะการแปลพงศาวดารจีนเป็นภาษาไทยนี้ นับเป็นเหตุการณ์สำคัญประการหนึ่งที่วรรณกรรมรุ่นหลังของไทยเป็นอย่างมาก และมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของสุนทรภู์ ซึ่งเห็นได้ในสมัยนั้นโดยปริยาย ดังที่ผู้เขียนได้นำมากล่าวไว้แล้ว

สรุป ข้อเสนอแนะ และบทจบ

การศึกษาค้นคว้าเรื่องบุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม
ของสุนทรภู่ ปรากฏผลพอสรุปได้ดังนี้

บุคคลที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมโดย

๑. บุคคลเป็นผู้ร่วลงใจในการแต่ง สุนทรภู่กล่าวถึงบุคคลนั้น ๆ ไว้ในวรรณกรรม
อย่างชัดเจน

๒. บุคคลเป็นผู้ร่วลงใจในการแต่ง สุนทรภู่นำเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลนั้น ๆ
ไปกล่าวในวรรณกรรมโดยทางอ้อม เช่นสร้างตัวละครขึ้นเป็นตัวแทนของบุคคลนั้น กล่าวได้ว่า
บุคคลที่มีอิทธิพลต่อการแต่งโดยปริยาย

๓. บุคคลเป็นแรงจูงใจให้สุนทรภู่แต่ง หรือเป็นผู้สั่งให้แต่งวรรณกรรม นับว่ามี
อิทธิพลต่อการแต่งอีกประการหนึ่ง

๔. บุคคลที่มีอิทธิพลคือลาหรือท่านอง เขียนของสุนทรภู่ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม

๕. สุนทรภู่จะรับอิทธิพลด้านรูปแบบและแนวความคิดในการแต่งมาจากผู้อื่น ๆ
ทั้งโดยตรงและโดยทางอ้อม

๖. บุคคลน่าจะมีอิทธิพลต่อทัศนะของกวี ที่สุนทรภู่แสดงไว้ในวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ

เหตุการณ์ซึ่งมีอิทธิพลต่อการแต่ง เช่นเดียวกับ โดย

๑. สุนทรภู่ นำเหตุการณ์สำคัญบาง เรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นไปกล่าวไว้ในวรรณกรรม
ของตนโดยกัณฑ์แปลงเสียให้เหมาะสม

๒. สุนทรภู่ นำผลที่ได้จากเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นไปแสดงไว้ในวรรณกรรมของตน
ทั้งโดยตรงและโดยทางอ้อม เช่น

๒.๑ แสดงไว้ในวรรณกรรมโดยตรง ได้แก่ เนื้อเรื่อง ลักษณะของตัวละคร การบรรยายเหตุการณ์ในเรื่อง

๒.๒ ผลที่ได้จากเหตุการณ์นั้น เป็นความจริงใจจริง เช่น การสร้างลักษณะนิสัยของตัวละคร บทบาทของตัวละคร เป็นต้น

อิทธิพลทั้ง ๒ ประการหลังนี้ กล่าวได้ว่าเหตุการณ์มีอิทธิพลต่อการแต่งโดยปริยาย

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะสำหรับผู้สอนวิชาวรรณคดี

๑. เพื่อสอนวรรณคดีเรื่องใด ผู้สอนควรสนใจประวัติของผู้แต่งตามสมควร ในขณะเดียวกันเหตุการณ์ภายนอกในเรื่องในสมัยของผู้แต่งก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาประกอบกันไป เพราะสิ่งเหล่านี้จะทำให้ผู้สอนเข้าใจวรรณคดีเรื่องนั้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เกี่ยวกับ ลักษณะ นิสัย ของตัวละคร วิธีการสร้างเรื่อง สร้างตัวละครของผู้แต่งวรรณกรรมนั้น ช้จะนำไปถ่ายทอดให้ แก่ผู้เรียนได้เป็นอย่างดี และเมื่อสอนก็ควรเน้นให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของสิ่งเหล่านี้ เช่น ระยะเวลาที่แต่ง ซึ่งมักจะปรากฏในบทนำเรื่อง ประวัติของผู้แต่งที่นำไปประกอบบทเรียน เป็นต้น ว่ามีความสัมพันธ์ หรือสำคัญต่อวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ อย่างไร

๒. ผู้สอนควรแนะนำให้นักเรียนศึกษางานของผู้ประพันธ์วรรณกรรมคนอื่น ๆ ที่แต่ง โดยอาศัยแนวความคิดเดียวกัน หรือแต่งโดยรูปแบบเดียวกัน ว่ามีความคล้ายคลึงหรือ แตกต่างกันอย่างไรกับวรรณคดีที่เรียนในชั้น เพื่อเพิ่มพูนความรู้ และส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักใช้ วิจารณญาณเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ

๓. เมื่อผู้สอนจะกล่าวถึงลีลาหรือทำนองเขียน หรือลักษณะของกวีของผู้แต่งบทใด ควรให้ผู้เรียนพิจารณาว่า ลีลาหรือทำนองเขียน และลักษณะของกวีนั้นน่าจะเป็นแบบใด เนื่องจากบุคคลและเหตุการณ์ที่แวดล้อมผู้แต่งกวีนั้นอยู่หรือไม่

ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ที่จะทำการวิจัยต่อไป

๑. การศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนมุ่งศึกษาถึงบุคคลและเหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมของกวีเพียงคนเดียว คือ สุนทรภู่ แต่กวีที่มีชื่อเสียงยังมีอีกมาก น่าที่จะได้นำวรรณกรรมของกวีเหล่านั้นมาศึกษาในลักษณะเดียวกันนี้

๒. สิ่งที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมก็มีหลายประการ แต่ผู้เขียนนำมาศึกษาเพียง ๒ ประการเท่านั้น อิทธิพลอื่น ๆ เช่น วัฒนธรรม ความเชื่อ อภิปรัชญา เป็นต้น น่าจะได้นำมาศึกษาให้ละเอียดลึกซึ้งลงไปว่า มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมมากน้อยเพียงไร และปรากฏอยู่ในวรรณกรรมในลักษณะใด

บรรณานุกรม

- กฤดาภ มัลลิกะมาส คำบรรยายวิชาการวรรณกรรมสุนทรภู่ บรรยายแก่นิธิศปริญญากาโ
วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร ปีการศึกษา ๒๕๑๔
- กฤดาภ มัลลิกะมาส และคณะ พบกับท่านสุนทรภู่ รายการวิทยุกระจายเสียงในวันสุนทรภู่
ณ หอประชุมกรมประชาสัมพันธ์ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๑๖ เวลา ๑๕.๐๐ - ๑๖.๓๐ น.
คลังวิทยา, สำนักพิมพ์ เลือกกักฉบับโรงพิมพ์ไทย เล่ม ๑ โรงพิมพ์เจริญธรรม พระนคร
๒๕๐๕, ๕๑๑ หน้า
- กฤดาภ, สุนทรภู่ภาษาไทย คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูงของกรมมณฑลภาษาไทย กฤดาภ ๒๕๑๑,
๔๖๕ หน้า
- กันจิรายุ รัชสี, ม.จ. (ผู้รวบรวม) นิทานเจ้ากลอนของสุนทรภู่ พ.ล ประมวลมารดา
(นามแฝง) แพรวพิทยา พระนคร โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ ๒๕๐๑, ๒๕๕ หน้า
- กันจิรายุ รัชสี, ม.จ. (ผู้รวบรวม) ประวัติคำกลอนสุนทรภู่ พ.ล ประมวลมารดา (นามแฝง)
แพรวพิทยา พระนคร ๒๕๕๕, ๕๕๔ หน้า
- จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า เจ้าสุวิภา คลังวิทยา โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์
พระนคร ๒๕๐๕, หน้า ๑๑๔ - ๒๑๕
- เจิว สตะเวทิน คู่มือขุนนางขุนนาง ตอน ๑ โรงเรียนการช่างวุฒิสถา (แผนกการพิมพ์)
ธนบุรี ๒๕๐๑, ๑๔๕ หน้า
- เจิว สตะเวทิน ประวัติวรรณคดีประโยชน์บนที่กลอนกลอน พิมพ์ครั้งที่ ๒ อักษรเจริญทัศน์
พระนคร ๒๕๑๔, ๔๔๖ หน้า
- เจิว สตะเวทิน วรรณคดีและประวัติวรรณคดีไทย ชาญวิทย์ศึกษา ๒๕๐๒, ๓๑๒ หน้า
- เจิว สตะเวทิน "สุนทรภู่สร้างสุภาษิต" อนุสรณ์ในวันวิสาขบูชาสุนทรภู่ ๒๕ พฤษภาคม
๒๕๑๓ บริษัทพิมพ์ จำกัด (แผนกการพิมพ์) ๒๕๑๓, หน้า ๓ - ๖

ฉันทะ ขำวิไล (ผู้รวบรวม) ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่ โรงพิมพ์รุ่งเรืองวิทย์ ๒๔๘๕, ๒๑๐ หน้า

ฉันทะ กระจ่างใส กวีโวหารโบราณคดี พระนครกาวนา ๒๕๐๓, ๕๕๓ หน้า

เฉลิม อยู่เวียงชัย ประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เอกสารพิเศษ
การศึกษา ฉบับที่ ๑๑๖ หน่วยงานพิเศษ กรมการปกครอง กรุงเทพฯ ๒๕๑๔,
๕๕๖ หน้า

ชลธิรา สัตยารัตนา การนำวรรณคดีวิจารณ์แบบใหม่แบบจะวันตฤณากับวรรณคดีไทย
วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทศึกษาศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๒๕๑๓, ๒๑๓ หน้า อีกสำเนา

คำรณราชนภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา สวัสดิ์และงานของสุนทรภู่
คลังวิทยา ๒๕๑๓, ๕๕๓ หน้า

คำรณราชนภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา โยธาทิพย์ พิมพ์ครั้งที่ ๔
คลังวิทยา ๒๕๐๕, หน้า ๕๕ - ๖๕

พิพากวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรณราชนภาพ
ทรงชำระ คลังวิทยา ๒๕๐๕, ๓๕๓ หน้า

พิพากวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ คลังวิทยา ๒๕๐๕, ๘๓๕ หน้า

เพื่อถก กุสุมา ณ อยู่ธมา "สุนทรภู่เป็นกวีแท้ไทย" วารสารวัฒนธรรม ฉบับที่ ๕๐
กันยายน - ตุลาคม ๒๕๑๒, หน้า ๕๕ - ๕๗

ชนิด อยู่โพธิ์ (ผู้เรียบเรียง) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ พระประวัติและพระนิพนธ์หรือทรง
ศิลปามรรคาการ โรงพิมพ์รุ่งเรืองวิทย์ ๒๕๑๓, ๓๑๑ หน้า

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น ภาษา วรรณคดี และวิทยาการ สำนักพิมพ์
ก้าวหน้า ๒๕๐๔, ๔๔๕ หน้า

นิรันดร์ นวมารค และคณะอื่น ๆ ประวัติกวีวรรณคดีไทย เล่ม ๑ โรงพิมพ์ทวีปกิจ ๒๔๙๑,
๑๕๒ หน้า

✓บุญเหลือ เพ็ญสุวรรณ์, ม.ล. แนวทางการวิจารณ์วรรณคดีประเภทร้อยกรอง อนุสาร
มหาวิทยาลัยภาษาไทย ท.๓/๒๕๑๑ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
โรงพิมพ์สุริยสภา ๒๕๑๑, ๔๒ หน้า

บุญเหลือ เพ็ญสุวรรณ์, ม.ล. "หัวข้อของวรรณคดีไทย" รวมไวพจน์ (วรรณคดี)
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๑๔, หน้า ๔๕ - ๑๔๖

ประจักษ์ ประภาพินัยการ "การสนทนากับนิพนธ์วรรณคดี" วารสารจันทร์เกษม ฉบับที่ ๔๔
พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๑๒, หน้า ๓๓ - ๔๓

✓ประจักษ์ ประภาพินัยการ "ลีลาถ้อยคำของสุนทรภู่" วารสารจันทร์เกษม ฉบับที่ ๔๖
มกราคม - กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒, หน้า ๕๕ - ๖๕

เปลี่ยน นกร ประวัติกวีวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา พิมพ์ครั้งที่ ๔ ไทยวัฒนาพานิช
พิมพ์ครั้งที่ ๔ ไทยวัฒนาพานิช บุญส่งการพิมพ์ พระนคร ๒๕๐๖, ๕๕๑ หน้า

เปลี่ยน นกร "บทวรรณกรรมเรื่องไฉนของสุนทรภู่" วิทยาสาร ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒,
๘ มกราคม ๒๕๖๐, หน้า ๑๒ - ๑๕ หน้า ๖๓ - ๗๐

เปลี่ยน นกร "ลักษณะวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชการ
อภิปราย ๓ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ เวลา ๑๓.๓๐ -
๒๐.๐๐ น.

เปลี่ยน นกร เลาเรื่องพระอภัยมณีคำกลอน นายคำรา ๓ เมืองโก๋ (นามแฝง)
ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๐๙, ๔๐๘ หน้า

✓เปลี่ยน นกร "สุนทรภู่กวีเอก" วิทยาสาร ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒๓, ๒๖ มิถุนายน ๒๕๑๐,
หน้า ๑๔ - ๑๕

พจนีย์ เติมพิทักษ์ "วรรณกรรมสุนทรภู่" การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัชกาลที่หนึ่ง
ตอนต้น ปริญญาโทมร กศ.บ. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร ๒๕๑๕,
หน้า ๑๔๑ - ๒๔๐ อักขรนา

พระคัง (เทพ), เจ้าพระยา พงศาวดารจีนเรื่องสามก๊ก ตอน ๑ และตำนานสามก๊ก (นิภาพ
ประกอบ) ศิลปบรรณาการ อมรการพิมพ์ สมุทร ๒๕๑๒, ๑๐๓๗ หน้า

พิรชาติ ลีรัตนางกูร "ประวัติปรากฏแห่งวรรณคดีไทย (ตอนจบ)" วารสารวัฒนธรรมไทย
ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๗ กันยายน ๒๕๑๕, หน้า ๑๓ - ๑๖

โมรี พิเษกุล และเทือก กุสุมา ณ ฉายา การวิจัยวรรณกรรมนิพนธ์ของครูสุภา วรรณคดีไทย
ตอน ๓ ประวัติวรรณคดีไทย องค์การคากูรสุภา ๒๕๑๒, ๕๙๕ หน้า

ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๐ พิมพ์ครั้งที่ ๗ โรงพิมพ์
รุ่งเรืองธรรม ๒๕๐๙, ๑๐๕๓ หน้า

ราชบัณฑิตยสถาน "อธิบายวาทะคดีเจ้า" เรื่องเฉลิมพระเกียรติเจ้านาย โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
๒๕๑๒, ๓๒๘ หน้า

วชิรญาณ, หลวงพระสมุท จดหมายเหตุเรื่องปราบฮ่อเวียงจันทน์ แจกในงานกลืนพระราชนิพนธ์
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงมหามลิกา วัดราชประดิษฐ์ วัด
เทพศิรินทราวาส วัดมกุฏกษัตริยาราม โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร พระนคร
๒๕๒๕, ๕๔ หน้า

วชิรญาณ, หลวงพระสมุท จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๓ พระนางเจ้าสุวัทนาหมารศรี
พระราชมารดา โปรดให้พิมพ์ในการบำเพ็ญพระกุศล โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๕๒๖,
๕๔ หน้า

วชิรญาณ, หลวงพระสมุท ชุมนุมตำราภรณ์ องค์การคากูรสุภา โรงพิมพ์สุภา ๒๕๐๕,
หน้า ๑๔๑ - ๒๔๐

วชิรญาณ, หลวงพระสมุท บทเพลงพระบรมวงศานุวงศ์ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๕๕๕, ๕๕ หน้า

วิจิตรมาศรา, ขุน ภูนิศาธรสุนทรภู กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง) พิมพ์ครั้งที่ ๓ บำรุงสาส์น

พระนคร ๒๕๑๓, ๓๗๕ หน้า

วิจิตรมาศรา, ขุน และเปลื้อง ณ นคร เจ้าเรือนขุนช้างขุนแผน กาญจนาคพันธุ์ และนายคำรา

ณ เมืองใต้ (นามแฝง) ไทวัฒนาพานิช ๒๕๐๘, หน้า ๑๕๒ - ๒๑๖

วิทย์ กวีศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย

๒๕๐๘, ๓๗๖ หน้า

กิตติปากร, กรม ตำนานวัดสุทัศน์ดารง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ณ กรุงเทพมหานคร ธรรม ๒๕๑๔, ๑๙๘ หน้า

กิตติปากร, กรม ตำราพิชัยสงครามคำกลอน พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ร้อยเอก ขุนวรวิจิตรชัย (สละ บิณฑิมา) โรงพิมพ์สุริยวงศา ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๑๐,

๕๗ หน้า

กิตติปากร, กรม "ประชุมพงศาวดารภาค ๓๓ - ๓๔ หนังสือสัญญาการค้าระหว่างประเทศสยาม

กับประเทศฝรั่งเศส" ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๕ อักษรตัวพิมพ์

พระนคร ๒๕๐๘, หน้า ๔๓๓๓ - ๔๔๕๖

กิตติปากร, กรม "ประชุมพงศาวดารภาค ๔๔ จกหมายเทศของเนอรัลลีเออร์ เทเบเรต์

ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยาม" ประชุม

พงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๑๒ สำนักพิมพ์ดาวดึงส์ ๒๕๑๔, หน้า ๑๗๔ - ๓๓๑

กิตติปากร, กรม "ประชุมพงศาวดารภาค ๕๕ ว่าด้วยอังกฤษเข้ามาทำสัญญากับไทยตั้งแต่

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒" ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๑๓

สำนักพิมพ์ดาวดึงส์ ๒๕๑๔, หน้า ๑๗๖ - ๑๘๗

กิตติปากร, กรม ประชุมพงศาวดารภาค ๕๖ ว่าด้วยเรื่องพิพาทสมัยรัตนโกสินทร์ พิมพ์เป็น

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเพี้ยม อุดาม โรงพิมพ์พระจันทร์ พระนคร

๒๕๐๖, ๔๕๒ หน้า

ศิลปากร, กรม พงศาวดารจีนเรื่องไท่ฮั่น โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง พระนคร
๒๕๐๘, ๕๔๔ หน้า

ศิลปากร, กรม พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ศิลปাবรรณการ
โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา ๒๕๑๕, ๑๓๐๑ หน้า

ศิลปากร, กรม เพลงยาวกลบทอักษรแดงจารึกวัดพระเชตุพน ฯ ในรัชกาลที่ ๓ พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรีบุญ นาคามณี โรงพิมพ์อักษร-
สัมพันธ์ มิถุนายน ๒๕๑๒, ๕๗ หน้า

ศิลปากร, กรม เรื่องอุไศนาพระราชพิธีรัชกาลที่ ๒ ศิลปাবรรณการ โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา
๒๕๑๔, หน้า ๕๐๔ - ๖๐๘

ศิลปากร, กรม วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กลังวิทย์า พระนคร ๒๕๑๕, ๒๕๐ หน้า

ศิลปากร, กรม วรรณคดีสุโขทัย รวมบทกลอนที่ไพเราะ, สดวก, ชัย กล่อม เถ และแสง
โสนละคอน ณ สังคีตศาลา, ๒๕๐๓, ๑๓๔ หน้า

ศิลปากร, กรม เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ศิลปাবรรณการ โรงพิมพ์
รุ่งวัฒนา ๒๕๑๓, ๑๐๔๕ หน้า

ศึกษานุกรม, สมาคม เพลงยาวสมัยโบราณ โรงพิมพ์เจริญศิลป์ ๒๕๐๔, ๑๓๕ หน้า

สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อรุณยา, กรุงเทพมหานคร "การสนธิสารวรรณคดีนิยมหรือวรรณคดีวิจารณ์"

วารสารจันทร์เกษม ฉบับที่ ๔๗ กรกฎาคม - สิงหาคม ๒๕๐๔, หน้า ๑๗ - ๔๓

สุภา ทิวอนอม วิเคราะห์วรรณกรรมเพลงยาวสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๑๕๕ ถึง พ.ศ.
๒๓๑๐) และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๐) ปรินิพนธ์

กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสาสมัคร ๒๕๑๕, ๒๑๐ หน้า อักษรสำเนา

สุวคนธ์ จงกระภูด กษัตริย์ในวรรณคดีไทย วิทยานิพนธ์ ปรินิพนธ์มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๓, ๑๖๑ หน้า อักษรสำเนา

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี : การศึกษาในแง่วรรณคดีวิจารณ์ วิทยานิพนธ์

ปรินิพนธ์มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๔, ๖๕๖ หน้า

อักษรสำเนา

เชวินจิตร สิงห์เสนี ความรู้อย่างใหม่ในเรื่องวรรณคดีอังกฤษ - อเมริกัน มหาวิทยาลัย

รามคำแหง ๒๕๐๕, ๑๑๗ หน้า

อนุমানราชชน, พระยา การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ เสฐียรโกเศศ (นามแฝง)

ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๐๓, ๑๔๕ หน้า

อนุমানราชชน, พระยา ถ้อยของวรรณคดี เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) คลังวิทยา ๒๕๐๕,

๓๔๕ หน้า

อนุমানราชชน, พระยา "ไปรษณีย์จากวรรณคดี" วรรณคดี คลังวิทยา ๒๕๐๕,

หน้า ๑ - ๘

Americana Corporation, "Literature" in The Encyclopedia Americana 1963, pp. 570 - 575 g.

Fung and Wagnalls, New Standard Dictionary of the English Language, Library of Congress, 1952, p. 1260.

Hornby, A.S., and others, The Advanced Learner's Dictionary of Current English, Oxford University Press, 1952, 1527 pp.

Webster, Noah, Webster's New Twentieth Century Dictionary, second edition, 1936, p. 940.